

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР
4 СОН, 3 ЖИЛД

ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ
НОМЕР 4, ВЫПУСК 3

INNOVATIONS IN ECONOMY
VOLUME 4, ISSUE 3

ТОШКЕНТ-2020

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР
ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ | INNOVATIONS IN ECONOMY
№4 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4>

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Гулямов Сайдахрар Саидахмедович
Академик

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Вохидова Мехри Хасановна
Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори

"Иқтисодиётда инновация" журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
Международный редакционный совет журнала "Инновация в экономике"
International Editorial Board of the Journal of Innovation in Economics

08.00.01 - Иқтисодиёт назарияси /Экономическая теория / Economic theory

Назаров Ш.Х. - и.ф.д.
Гафуров У.В. - и.ф.д., профессор
Мустафакулов Ш. И. - и.ф.д., доцент
Сайфуллаева М.
Маматкулов И.А.

Nanuli Khizanishvili - Doctor of Economic Sciences, Tbilisi Iv. Javakhishvili State University. Faculty of Economics
Екатерина Геннадьевна Господарик - к.э.н., доцент, заведующая кафедрой аналитической экономики и эконометрики экономического факультета БГУ

08.00.02-Макроиқтисодиёт / Макроэкономика / Macroeconomics

Салимов Б. Т. - и.ф.д., профессор,
Назаров Ш. Х. - и.ф.д.
Худайназаров А.К. - и.ф.д.
Худойкулов С. К. - и.ф.н. доцент,
Валиев Б. - PhD.
Сафарова Н.Н.

Зубиташвили Тамар - доктор туристических наук, Телавский государственный университет, Грузия

08.00.07-Молия. Бухгалтерия ҳисоби./ Финансы. Бухгалтерский учет/ Finance. Accounting

Жиянова Н.Э. - и.ф.н., доц.

08.00.09-Жаҳон иқтисодиёти / Мировая экономика / World economy

Мурадова Х.М. - и.ф.д., профессор
Шарифхўжаев Ш.О. - и.ф.д.

Сардор Азам - и.ф.д.
Вохидова М.Х. - PhD.

08.00.10-Демография. Мехнат иқтисодиёти / Демография. Экономика труда / Demography. Labor Economics. 08.00.13-Менежмент / Менеджмент / Management

Гулямов С.С. - академик
Умурзаков Б.Х. - и.ф.д., профессор,
Каршиев М.Э.

Маматкулов И.
Фойишназаров С.Б. - PhD
Кадирова З.А. - PhD

Page Maker | Верстка | Сахифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1.Абдувохидов Акмал, Сулаймонов Шерзод, Қодирова Дилафруз ХАЛҚАРО РЕЙТИНГЛАР ВА ИНДЕКСЛАР: ЎЗБЕКИСТОННИНГ ХАЛҚАРО РЕЙТИНГ ВА ИНДЕКСЛАРДАГИ ЎРНИНИ ЯХШИЛАШ	
INTERNATIONAL RATINGS AND INDICES: IMPROVING UZBEKISTAN'S POSITION IN INTERNATIONAL RATINGS AND INDICES	
МЕЖДУНАРОДНЫЕ РЕЙТИНГИ И ИНДЕКСЫ: УЛУЧШЕНИЕ ПОЗИЦИЙ УЗБЕКИСТАНА В МЕЖДУНАРОДНЫХ РЕЙТИНГАХ И ИНДЕКСАХ.....	5
2.Чўллиев Суҳроб ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШДА ВЕНЧУР КАПИТАЛИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ	
WORLD PRACTICES OF USING VENTURE CAPITAL IN THE INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT	
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВЕНЧУРНОГО КАПИТАЛА В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ.....	15
3.Gazieva Sulkhiya О'zbekistonda меҳнат мигратсиyasи jarayonlarini raqamlashtirish. Jahon tajribasi	
DIGITALIZATION OF LABOR MIGRATION PROCESSES IN UZBEKISTAN. WORLD EXPERIENCE.	
ДИГИТАЛИЗАЦИЯ ТРУДОВЫХ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УЗБЕКИСТАНЕ. МИРОВОЙ ОПЫТ.....	29
4.Ibragimov Shaxzod, Sag'dullayev Quvonchbek, Sadibekova Bibisora ERKIN IQTISODIY ZONALAR GEOGRAFIYASI: JAHON TAJRIBASI VA O'ZBEKISTON	
GEOGRAPHY OF FREE ECONOMIC ZONES: WORLD EXPERIENCE AND UZBEKISTAN	
ГЕОГРАФИЯ СВОВОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН: МИРОВОЙ ОПЫТ И УЗБЕКИСТАН.....	40
5.Холов Актам ЁШЛАР ОРАСИДА ТАДБИРКОРЛИК МУҲИТИ ВА МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ	
PRIORITY DIRECTIONS FOR FORMING THE ENTREPRENEURIAL ENVIRONMENT AND CULTURE AMONG YOUTH	
ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЫ И КУЛЬТУРЫ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ.....	52
6.Холмаматов Фарҳоджон, Матқурбонов Сардор КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА БАНКЛАРНИНГ ЎРНИ	
THE ROLE OF BANKS IN DEVELOPING THE SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP	
РОЛЬ БАНКОВ В РАЗВИТИИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....	61

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

7.Мухсинов Бекзод

МАРКЕТИНГ ФАОЛИЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛИДАН ЎТИШ МЕХАНИЗМИ

SPECIFIC PROVISION OF EFFECTIVENESS OF MARKETING
COMMUNICATION IN CONSTRUCTION SECTOR

МЕХАНИЗМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....67

8.Пардаев Шерзод

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ТОВАР-ХОМ АШЁ БОЗОРИДА
ТОВАР ҲАРАКАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА КЎП ФУНКЦИЯЛИ МОДУЛЛИ
САВДО-МАРКЕТИНГ ПОРТАЛИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА МОҲИЯТИ

THE IMPORTANCE AND IMPORTANCE OF MULTI-FUNCTIONED MALL TRADING
PORTALS IN IMPROVING THE MOVEMENT OF GOODS IN THE MARKET
OF DIGITAL ECONOMY

ЗНАЧЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ТОРГОВЫХ
ПОРТАЛОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ДВИЖЕНИЯ ТОВАРОВ НА РЫНКЕ
ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ.....72

9.Суонова Камилла

ТУРИЗМ СОҲАСИДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН
ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАНИШИ

GOVERNMENTAL SUPPORT OF INNOVATION IN THE SPHERE OF TOURISM
ABSTRACT

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
В СФЕРЕ ТУРИЗМА.....79

10.Саттарова Н.Т.

ТУРИЗМ САНОАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ, ЯНГИ ИШ ЎРИНЛАРИНИНГ
КЎПАЙИШИ ДАРОМАДЛАР ВА ТУРМУШ ДАРАЖАСИНИНГ ЎСИШИГА ОЛИБ КЕЛАДИ

TOURISM INDUSTRY DEVELOPMENT IS INCREASING, NEW JOBS
WILL INCREASE INCOMES AND LIVING STANDARDS

РАЗВИТИЕ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА УВЕЛИЧИВАЕТСЯ, ЧТО НОВЫЕ РАБОЧИЕ
МЕСТА ПОВЫСЯТ ДОХОДЫ И УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ.....86

11.Юлдашев Шерзод

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИ УЧУН РЕСУРС МАНБАЛАРИ

SOURCES OF BANKING RESOURCES FOR INVESTMENT ACTIVITY

ИСТОЧНИКИ БАНКОВСКИХ РЕСУРСОВ ДЛЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....91

12.Sadibekova Bibisora, Turdieva Muqaddas

XITOY-HINDISTON SAVDO ALOQALARINING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КИТАЙСКО-ИНДИЙСКИХ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF CHINA-INDIAN TRADE RELATIONS.....97

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ

Акмал Абдувохидов

Гулистан давлат университети катта ўқитувчisi,
Шерзод Сулаймонов

Гулистан давлат университети магистранти,
Дилафруз Қодирова

Гулистан давлат университети магистранти

ХАЛҚАРО РЕЙТИНГЛАР ВА ИНДЕКСЛАР: ЎЗБЕКИСТОННИНГ ХАЛҚАРО РЕЙТИНГ ВА ИНДЕКСЛАРДАГИ ЎРНИНИ ЯХШИЛАШ

*For citation: Akmal Abduvoxidov&Sherzod Sulaymonov&Dilafruz Qodirova.
INTERNATIONAL RATINGS AND INDICES: IMPROVING UZBEKISTAN'S POSITION IN INTERNATIONAL RATINGS AND INDICES. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp: 5-14*

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-1>

АННОТАЦИЯ

Бугунги кунда Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятига тобора жадал интеграциялашиб бормоқда. Мана шундай вазиятда Ўзбекистоннинг халқаро ҳамжамиятдаги ўрнини мустаҳкамлаш муҳим аҳамият касб этади. Шу муносабат билан мазкур мақолада Ўзбекистоннинг халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш масалалари таҳдил қилинган.

Калит сўзлар: халқаро рейтинг ва индекслар, жаҳон ҳамжамияти, глобал иқтисодиёт, инвестициялар, инновацион иқтисодиёт, барқарор ривожланиш, коррупция, очиқ бюджет, матбуот эркинлиги, халқаро бозорлар, рақобатбардошлик.

INTERNATIONAL RATINGS AND INDICES: IMPROVING UZBEKISTAN'S POSITION IN INTERNATIONAL RATINGS AND INDICES

ABSTRACT

Today, Uzbekistan is increasingly integrated into the world community. In this situation, it is very important to strengthen Uzbekistan's position in the international community. In this regard, the article analyzes the issues of increasing the position of Uzbekistan in international ratings and indices.

Keywords: international ratings and indices, global community, global economy, investment, innovative economy, sustainable development, corruption, open budget, freedom of the press, international markets, competitiveness.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ РЕЙТИНГИ И ИНДЕКСЫ: УЛУЧШЕНИЕ ПОЗИЦИЙ УЗБЕКИСТАНА В МЕЖДУНАРОДНЫХ РЕЙТИНГАХ И ИНДЕКСАХ

АННОТАЦИЯ

Сегодня Узбекистан все больше интегрируется в мировое сообщество. В этой ситуации очень важно укрепить позиции Узбекистана в международном сообществе. В связи с этим в статье анализируются вопросы повышения позиций Узбекистана в международных рейтингах и индексах.

Ключевые слова: международные рейтинги и индексы, мировое сообщество, глобальная экономика, инвестиции, инновационная экономика, устойчивое развитие, коррупция, открытый бюджет, свобода прессы, международные рынки, конкуренто-способность.

КИРИШ. Халқаро рейтинг ва индекслар мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни ва мавқеини белгилаб беришга хизмат қиласиди. Жаҳондаги ҳар бир мамлакат халқаро рейтинг ва индексларда юқори ўрин эгаллашга, мамлакатда олиб борилаётган турли жабҳалардаги ислоҳотларни жадаллаштиришга ҳаракат қиласиди. Бир сўз билан айтганда халқаро рейтинг ва индекслар мамлакатда олиб борилаётган ислоҳотларга холис баҳо беришга хизмат қиласиди [4].

2017- 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалга ошириш доирасида мамлакатимизнинг халқаро майдондаги ижобий обрўсини шакллантириш, Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглардаги ўрнини холис ва ҳаққоний баҳолашни таъминлаш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган ишлар амалга оширилди [1].

Кўрилаётган чораларга қарамасдан, мамлакатда тегишли йўналишлар бўйича миллий рейтингларни юритишга ёрдам берадиган, амалга оширилаётган ислоҳотларнинг халқаро мезонлар ва стандартларга мувофиқлигини баҳолашнинг яхлит тизими мавжуд эмас-деб, таъқидланади Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон республикасининг халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 2019 йил 25 февралдаги ПҚ-4210-сонли Қарорида [4].

МАВЗУГА ОИД ДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Ҳозирда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Жаҳон банки, Халқаро валюта жамгармаси каби йирик халқаро иқтисодий ташкилотлар билан бир қаторда, "Fitch Ratings" ва "Standart & Poor's" рейтинг агентликлари, шунингдек, The Heritage Foundation, World Economic Forum каби нуфузли халқаро нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва илмий марказлари мамлакатларнинг турли

йұналишлардаги рейтингини аниқлаш ва мамлакаттарнинг дунё рейтингларидағи ўрнини яхшилаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиши билан шуғулланади. Мазкур илмий мақола доирасида юқорида номлари тилга олиб ўтилган ташкилот ва илмий марказларнинг интернет саҳифаларида келтирилган маълумотлардан кенг фойдаланилди. Мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан Ё. Абдуллаев, А.Маматов, Р. Хасановларнинг илмий ишларида мамлакатимизнинг дунё рейтингларидағи ўрнини яхшилаш борасида тегишли илмий таклиф ва тавсиялар илгари сурилган.

ТАДҚИҚОТЛАР МЕТОДОЛОГИЯСИ

Илмий мақолада кўтарилилган муаммони атрофлича таҳлил қилиш, таҳлил натижаларини тизимлаштириш асосида илмий асосланган холоса ва тавсиялар ишлаб чиқишида индукция ва дедукция, мақсадли ривожлантириш, тизимли ва қиёсий таҳлил, график тасвирлаш, эксперт баҳолаш ва иқтисодий статистик каби усуллардан кенг фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Бугунги кунда Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислоҳотлар ва уларнинг натижаси жаҳондаги етакчи халқаро рейтинг агентликлари томонидан эътироф этилаётганини алоҳида таъкидлаш лозим. Масалан, дунёдаги нуфузли "Fitch Ratings" ва "Standart & Poor's" рейтинг агентликлари биринчи марта мамлакатимизнинг халқаро суверен кредит рейтингини белгилади. Ана шу рейтинг баҳолари "Барқарор" прогнозига эга бўлиб, бу яқин 12-18 ой давомида ушбу кўрсаткичнинг пасайиш эҳтимоли камлигини билдиради. Ўзбекистон эришаётган бундай рейтинг баҳолари кўпгина ривож-ланяётган давлатларга нисбатан юқори эканини қайд этиш лозим. Ушбу рейтинг агентликлари Ўзбекистонда валюта, савдо ва нарх сиёсати эркинлашгани, давлат бошқарувидаги институционал ўзгаришлар, мамлакат олтин-валюта ва бюджет захираси етарли экани, давлат қарзининг камлиги сингари омилларга алоҳида эътибор қаратмоқда [1].

Жаҳон банки "Бизнес юритиш" халқаро рейтинги доирасида охирги бир йил ичида бизнес юритишида енгилликларни назарда тутувчи энг қўп ислоҳотларни амалга оширган 20та давлатни эътироф этди. Булар ичида Ўзбекистонда 5та йўналиш бўйича амалга оширилган қадамлар алоҳида тан олинди. Жаҳон банки Ўзбекистонни охирги даврда миноритар инвестор-ларни ҳимоя қилишни мустаҳкамлаган, солиқлар тўлаш тизимини соддалаштирган, шартномалар ижросини амалга оширишни кучайтирган, шунингдек ташқи савдо йўналишида сезиларли янгиликлар киритган давлат сифатида эътироф этади. Жаҳон банки медиация институтини ривожлан-тиришга қаратилган қадамларни ҳам эътироф этиб, бу борада ягона ҳукуқий база шаклланганини ва медиациядан фойдаланишини рағбатлантириш механизмлари жорий этилганини таъкидлаган. Божхона соҳасида эса хавф-хатарни таҳлил қилиш асосида текширувларни амалга ошириш тартиблари киритилганини ҳам маъқуллаган [5].

Index of Economic Freedom (Иқтисодий эркинлик индекси) - мамлакатларда иқтисодий эркинлик даражасини баҳолашга йўналтирил-ган бир қатор кўрсаткичлардан ташкил топган рейтинг ҳисобланади. Американинг The Heritage Foundation илмий-тадқиқот маркази ва The Wall Street Journal газетаси томонидан рейтинг кўрсаткичлари эълон қилиб борилади.

Index of Economic Freedom (Иқтисодий эркинлик индекси) - 10 та назорат кўрсаткичларининг ўртача арифметик қийматини аниқлаш орқали ҳисоблаб топилади: 1. Мулк ҳукуқи; 2. Коррупциядан ҳолилик; 3. Фискал эркинлик; 4. Ҳукумат аралашуви; 5. Тадбиркорлик эркинлиги; 6. Мехнат эркинлиги; 7. Монетар

эркинлик; 8. Савдо әркинлиги; 9. Инвестициялар әркинлиги; 10. Молиявий әркинлик.

Ҳар бир күрсаткыч бүйича 0 дан 100 гача бўлган баллар қўйиб бори-лади ва умумий натижа жамланади. Ўз-ўзидан аёнки мутлоқ әркин иқтисодиётда бу индекс 100 га тенг бўлгани ҳолда, әркинлик даражаси паст бўлган мамлакатларда бу индекс қиймати 0 га яқинлашиб боради.

Index of Economic Freedom (Иқтисодий әркинлик индекси)нинг якуний ҳисоботида рейтингга киритилган барча давлатлар тўплаган рейтинг балларига кўра шартли равишда бешта гурухга ажратилади:

1. 80 балдан 100 балгача тўплаган мамлакатлар-әркин иқтисодиётга эга бўлган давлатлар;

2. 70 балдан 80 балгача жамгарган мамлакатлар- иқтисодиёти нисбатан әркин бўлган давлатлар;

3. 60 балдан 70 балгача тўплаган мамлакатлар-иқтисодий әркинлиги мўътадил бўлган давлатлар;

4. 50 балдан 60 балгача тўплаган мамлакатлар- нисбатан иқтисодий әркинлиги паст бўлган давлатлар;

5. 50 балдан паст тўплаган мамлакатлар- мутлоқ иқтисодий әркин бўлмаган давлатлар.

Ўзбекистон мазкур рейтингда дунё мамлакатлари орасида 2019 йилда 114 - ўринда қайд этилган [6].

The Global competitiveness index (Глобал рақобатбардошлиқ индекси)- Бутунжоҳон Иқтисодий Форуми (World Economic Forum) версияси бўйича мамлакатларнинг иқтисодий рақобатбардошлиқ даражаси бўйича тадқиқот-лар олиб бориш ва шу асосда уларнинг рейтингини аниқлашни кўзда тутади.

Бутун жаҳон иқтисодий форуми миллий рақобатбардошлиқни ўрта ва узоқ муддатли истиқболда мамлакат ва мавжуд институтларнинг барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш олиш лаёқати сифатида тушунтиради. Тадқиқот муаллифлари миллий рақобатбардошлиқнинг юқори қўрсаткичларига эга мамлакатлар ўз фуқароларининг юксак турмуш даражасини таъмин эта оладилар, деб таъкидлайдилар. Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва рақобатни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш борасида мавжуд тўсиқларни бартараф қилиш, узоқ муддатли барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга қаратилган иқтисодий сиёсатини ишлаб чиқишида мамлакатлар Глобал рақобатбардошлиқ индексидан фойдаланишлари тавсия қилинади. Глобал рақобатбардошлиқ индекси 113 та қўрсаткичдан ташкил топган бўлиб, иқтисодий ривожланишнинг турли даражаларида бўлган мамлакатларнинг рақобатбардошлиқ даражасини тавсифлайди. Жами маълу-мотларнинг учдан икки қисми корхона раҳбарлари билан ўтказилган сўровлар асосида шакллантирилса, маълумотларнинг учдан бир қисми эса статистик маълумотлар ва халқаро ташкилотлар томонидан ўтказилувчи тадқиқотлар натижалари асосида шакллантирилади. Барча қўрсаткичлар миллий рақобатбардошлиқ даражасини белгилаб берувчи 12 та назорат қўрсаткичлари гурухига бирлаштирилади: Институтлар сифати; Инфра-тузилма; Макроиқтисодий барқарорлик; Соғлиқни сақлаш ва бошлангич таълим; Олий таълим ва касбий тайёргарлик; Товар ва хизматлар бозори самарадорлиги; Мехнат бозори самарадорлиги; Молия бозорининг ривожланганлик даражаси; Технологик тараққиёт даражаси; Ички бозор кўлами; Компанияларнинг рақобатбардошлиги; Инновацион салоҳият.

World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2018 да Марказий Осиё давлатлари орасида биргина Ўзбекистон мазкур рейтингга киритилмаган. Бугунги кунда Жаҳон иқтисодий форумига Ўзбекистон номидан рейтингга кириш учун хат жўнатилган.

Бошқа тадқиқотлардан фарқли равишда бизнес юритиш (doing business) қулийлиги индекси фақатгина тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва юритиш билан боғлиқ бўлган қонунлар, меъерий хужжатларни ўрганишга асосланади. Инфратузилма, инфляция, ишсизлик, жиноят-чилик, бизнеснинг даромадлилик даражаси каби умумий жиҳатлар мазкур рейтингни тузишда инобатга олинмайди.

Ўзбекистон 2020 йил рейтингида дунё мамлакатлари орасида 69- ўринда қайд этилган. Хусусан мамлакатимиз бизнесни рўйхатга олиш бўйича дунё мамлакатлари ўртасида 8-ўринни банд қилган бўлсада, қурилишга рухсат олиш бўйича 132-ўринда, мулкни рўйхатга олиш бўйича 72-ўринда, халқаро савдони амалга ошириш бўйича 152-ўринда қайд этилганлиги бу борадаги ишларни сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқиш лозимлигини кўрсатади.

1999 йилдан буён Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти Ўзбекистонга кредит рейтингини бериб келади. 1999 йилдан 2008 йилгача бўлган вақт оралиғида кредит таваккалчилиги бўйича мамлакатларнинг 7 та гурӯҳи орасида 1 гурӯҳга мансуб кўрилган бўлса, 2008 йилда Ўзбекистон кредит таваккалчилиги бўйича мамлакатлар рейтингининг 6-гурӯҳига муносаб деб топилган бўлса, 2019 йилга келиб, ташкилот мамлакат рейтингини 5-даражагача кўтарди. Валюта сиёсатини эркинлаштириш, миллий валютани конвертация қилиш, савдо ҳамкорлари билан алоқаларни мустаҳкамлаш, тадбиркорлик учун қулий шарт-шароитларнинг яратилиши мамлакат кредит рейтингининг ўсишига сабаб бўлган муҳим омиллар саналади.

The Rule of law index (Хуқуқ устуворлиги индекси)-дунё мамлакатларида хуқуқий мезонларга таянилган ҳолда барпо этилган хуқуқий муҳитнинг қай даражада инсон хуқуқлари ва эркинликларининг кафолат-ланишига хизмат қилишини кўрсатиб беради. Мазкур индекс The World Justice Project, нодавлат ташкилоти томонидан тавсия этилган услубиёт бўйича ҳисобланади ва бунда статистик маълумотлар ва глобал миқёсда экспертилек сўровлари натижаларига таянилади. The Rule of law index 2010 йилда ишлаб чиқилган ва у мамлакатларнинг хуқуқ устуворлигини таъминлаш борасида эришган натижаларини баҳолаш имконини беради. The Rule of law index (Хуқуқ устуворлиги индекси) 47 та кўрсаткичдан ташкил топган бўлиб, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг турли даражаларида бўлган мамлакатларда халқаро хуқуқ нормаларига риоя қилинишини кўрсатиб беради. Барча кўрсаткичлар 8 та назорат кўрсаткичлари гурӯҳига бирлаштирилган: Ҳокимият институтлари ваколатининг чекланганлиги; Коррупциянинг мавжуд эмаслиги; Жамоат тартиби ва хавфсизлик; Асосий хуқуқларнинг ҳимоя қилиниши; Ҳокимият институтларининг шаффоғлиги; Қонунларга риоя қилиш; Фуқаролик судлови; Жиноятларни одил судлов қилиш.

Ўзбекистон мазкур рейтингда 2020 йилда 92-ўринда қайд этилган.

Коррупцияни қабул қилиш индекси (The Corruption Perceptions Index) - бу давлат секторида коррупциянинг тарқалганлик кўрсаткичи-ни ўрганиш бўйича глобал миқёсда амалга оширилувчи тақдқиқот ва шу асосда тузилган мамлакатлар рейтинги ҳамдир. Transparency International халқаро нодавлат ташкилоти томонидан таклиф этилган услубиёт асосида статистик маълумотлар ва глобал қўламда ўтказилган сўровларга таянилиб мазкур индекс ҳисобланади ва мамлакатнинг

глобал рейтингдаги ўрни аниқланади. Мазкур индекс қиймати 0 ва 100 оралиғида жойлашган бўлиб, индекс қанчалик 0 га яқинлашса, бу мамлакатда коррупциянинг ҳаддан ташқари кучайғанлигини кўрсатади. Индекснинг 100га яқинлашиб бориши мамлакатда коррупция даражаси камайиб бораётғанлигидан далолат беради.

Ўзбекистон ушбу индексда ўрнини бироз яхшилаб, 25 балл тўплади. Мамлакат 180 давлат ва худудлар орасида 153-ўринни эгаллади (ўтган йилги кўрсаткич - 158-ўрин).

Инсон тараққиёти индекси (Human Development Index)- бу дунё мамлакатларида инсон тараққиётини акс эттирувчи кўп қиррали кўрсаткич ҳисобланади. Мазкур индекс ҳар йили БМТнинг Тараққиёт дастури эксперталари ва мустақил халқаро эксперталар кўмагида ҳисоблаб чиқилади. Тадқиқотлар натижаси ҳар йили БМТнинг Тараққиёт дастури томонидан тури махсус маъruzалар кўринишида чоп этиб борилади. Инсоннинг баҳтли ва узоқ умр кечириши, табиат ва жамият яратган моддий, номоддий ва ижтимоий неъматлардан баҳраманд бўлиб яшаши Инсон тараққиёти концепциясининг асосини ташкил этади. Инсон тараққиёти индекси- бу у ёки мамлакат аҳолисининг инсоний тараққий этиш даражасини кўрсатади, шунинг учун ҳам кўпчилик ҳолатларда уни "турмуш сифати" ёки "турмуш даражаси" каби кўрсаткичлар билан бир қаторда қўллашга ҳаракат қиласидар. ИТИ мамлакат аҳолисининг соғлиқ даражаси, таълим олиш имкониятлари ва амалдаги даромадлари нуқтаи назаридан мазкур мамлакат эришган натижаларни ўлчаш имконини беради ва бунда куйидаги учта индексдан фойдаланилади: Кутилаётган умр кўриш давомийлиги индекси; Саводхонлик даражаси индекси; Ялпи миллий даромад индекси.

Инсон тараққиёти индекси (ИТИ) human development index (HDI) ни ҳисоблаш натижаларига кўра- ИТИ ўта юқори бўлган, ИТИ юқори, ИТИ ўртача ва ИТИ паст бўлган мамлакатлар фарқланади. 2019 йилда Ўзбекистон ИТИ бўйича 190 та мамлакат орасида 0,71 коэффициент билан 105-ўринда қайд қилинган.

The Democracy index (Жаҳон мамлакатлари демократияси индекси) - дунё мамлакатларида демократик ислоҳотларнинг амалга оширилиши ва бу борада эришилган натижаларни акс эттирувчи рейтинг кўрсаткичи ҳисобланади. Мазкур индекс Буюк Британиянинг The Economist Intelligence Unit. халқаро тадқиқот марказининг услубиёти бўйича ҳисоб-китоб қилинади.

Жаҳон мамлакатларининг демократияси индекси 60 та асосий кўрсаткичлардан ташкил топган бўлиб, мазкур кўрсаткичлар бешта асосий гуруҳга бирлаштирилган. Бу кўрсаткичлар мамлакат ичидаги демократик жараён-ларни, хусусан: Сайловлар жараёни ва плюрализм; Хукумат фаолияти; Сиёсий жараёнларда фуқароларнинг иштироки; Сиёсий маданият; Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини баҳолашга хизмат қиласидар.

2019 йилда Ўзбекистон мазкур индекс рейтингида 167 та дунё мамла-катлари орасида 157-ўринни эгаллаган [7].

Worldwide Press Freedom Index / Бутунжаҳон матбуот эркинлиги индекси - дунё мамлакатларида матбуот эркинлиги-нинг ҳолати борасидаги вазият ва уни акс эттирувчи ўзига хос рейтинг ҳисобланади. Матбуот эркинлиги ва журналистларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қиласидар Чегара билмас репортёрлар халқаро нодавлат ташкилоти (Reporters Without Borders) мазкур рейтингни юритади. Мазкур халқаро нодавлат ташкилоти сўз эркинлиги ва ўзини намоён қилиш борасида муаммоларга дуч келувчи журналистлар, ёзувчилар ва шунга ўхшаш шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қиласидар ва бу борада ҳуқуқбузарликларни қайд қиласидар Сўз эркинлигининг

таъминланганлик ҳолати бўйича ахборотлар алмашишнинг Халқаро тармоғи (Freedom of Expression Exchange Network, IFEX) нинг аъзоси ҳисобланади.

Эркин матбуот индекси барча турдаги оммавий ахборот воситалари ва ташкилотлари журналистларининг эркинлик даражасини баҳолайди. Бунда у ёки бу мамлакат ҳукуматининг оммавий ахборот воситалари ва нашрларига бўлган муносабати, уларнинг матбуот эркинлигини таъминлашга бўлган ҳатти-ҳаракатларига алоҳида эътибор қаратилади. Ушбу индекс дастлаб 2002 йилда 139 та мамлакатни қамраб олган ҳолда тузилган ва дунё ҳамжамиятига тақдим этилган. Тадқиқотлар эксперт баҳолашларига асосланган бўлиб, ташкилот мутахассислари 43 та асосий кўрсаткичлар асосида у ёки бу мамлакатда матбуот эркинлигининг таъминланганлик ҳолатига баҳо берадилар. Индекс давлатларни тўплаган балларига қараб рейтинг рўйхатига киритади. Бунда 0 балл-энг яхши кўрсаткич сифатида баҳоланса ва у мамлакатда матбуот эркинлиги мутлоқ таъмин этилганлигини кўрсатса, рейтинг балларининг 0 дан ортиб бориши мазкур мамлакатда матубот эркинлиги бузилаётганлигидан далолат беради. Ташкилот экспертлари мазкур индекс ҳар бир мамлакатдаги матбуот ва сўз эркинлигини тўлиқ ва аниқ акс эттиради, деб ҳисоблайдилар.

Worldwide Press Freedom Index / Бутунжаҳон Матбуот Эркинлиги Индекси рейтингида Ўзбекистон 2019 йил 180 мамлакат ўртасида 53,2 балл тўплаган ҳолда 160 ўринда қайд этилди [8].

Логистика самарадорлиги индекси (Logistics performance index)нинг мақсади логистика тизимининг қулайлигини аниқлаш йўли билан мамлакатларга савдо логистикаси самарадорлигига таъсир кўрсатувчи муаммоларни аниқлаш ва уларни ҳал этиш имкониятларини излаб топишда кўмаклашишдан иборат. Маҳаллий ва халқаро экспедиторлик компа-ниялари операторлари ўртасида сўровга ўтказишга асосланган ҳолда, логистика самарадорлиги индекси дунёнинг 155 та мамлакати логистика тизимларининг қулайлигини баҳолайди. Индексни аниқлашда ҳам миқдор ва ҳам сифат кўрсаткичларидан фойдаланилади. Мазкур индекс мамлакатлар логистика тизимлари ўртасида ўзаро яқинлик алоқаларини йўлга қўйишга хизмат қиласиди. Мазкур индекс логистика хизматлари занжирининг барча бўгинлари бўйича мамлакат логистика тизимига ҳам миллий ва ҳам халқаро даражада баҳо беради.

Логистика самарадорлиги индекси- бу олтига асосий ташкил этиувчиларни ўз ичига олган яхлит кўрсаткич логистика сектори фаолияти самарадорлигининг жамланма кўрсаткичидир. Бу кўрсаткичлар сирасига қўйидагилар киради: 1.божхона органлари ишининг самарадорлиги; 2.инфратузилма сифати; 3.халқаро юқ ташишларни ташкил этишнинг осонлиги; 4.логистика хизматларининг сифати ва компитентлиги; 5.юкларни кузатиб бориш имконияти; 6.етказиб бериш муддатларига риоя этилиши.

Ўзбекистон логистика самарадорлиги индексида 2018 йилда 99 ўринда қайд этилган.

The UN Global E-Government Development Index (Электрон ҳукуматни ривожлантириш индекси) Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан иккى йилда бир марта мамлакат фуқароларининг давлат хизматларидан қай тариқа самарали фойдалана олиш имкониятига эга эканликларини аниқлаш мақсадида тузиб чиқилади. Бунда асосий урғу давлат хизматларини тақдим этиш ва улардан фойдаланишда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш даражасига берилади. Мазкур индексни ҳисоблашда давлат идоралари томонидан АҚТдан кенг фойдаланилишига асосий эътибор қаратилгани ҳолда қўйидаги

учта ташкил этувчи индексни ҳисоблашнинг асосини ташкил этади: 1.Интернет хизматлари билан қамраб олиш ва уларнинг сифати; 2.АКТ-инфратузилманинг ривожланганлик даражаси; 3.Инсон капитали.

Ўзбекистон 2018 йилда мазкур рейтингда 190 та мамлакат орасида 81 -ўринда қайд этилган.

United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) томонидан ҳисобла-нувчи Саноат рақобатбардошлиги индекси (Competitive Industrial Performance Index (CIP) дунё мамлакатларининг рақобатбардошлик даражасини белгилаб берувчи жамланма индекслар орасида энг ёши ҳисобанади. Унинг пайдо бўлганига қарийб 10 йил бўлганига қарамасдан, ундан мамлакатлар саноат рақобатбардошлигини баҳолашда World Economic Forum (WEF) ва International Institute for Management Development (IMD) томонидан ишлаб чиқилган индекслар қаторида фойдаланилиб келинмоқда. CIP мамлакатларнинг рақобатлаша оладиган даражада қайта ишловчи саноат тармоқлари маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва экспорт қила олиш лаёқатларини кўрсатиб беради. UNDP мутахассисларининг фикрича рақобатбардошлик кўп қиррали тушунча ва жараён бўлганлиги сабабли у иқтисодий ўсишга нисбатан иқтисодиётда бўлаётган жараёнларни тўла-тўқис тавсифлаб беради. Рақобатбардошлик ўрта ва узоқ муддатли истиқболда иқтисодиётнинг маълум бир ривожланиш суръатларини таъмин эта олиш имкониятларини кўрсатади. Шу сабабли ҳам саноат рақобатбардошлиги индекси асосий эътиборни қайта ишловчи саноат тармогига қаратади.

Инвестицияларнинг тартибга солинишини чекланганлиги индекси, дастлаб 2003 йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти томонидан ҳисоблаб чиқилган бўлиб, у миллий иқтисодиётнинг соҳа ва тармоқларига инвестиция киритаётган хорижий инвесторлар учун миллий қонунчиликда у ёки бу кўринишдаги чекловлар мавжуд ёки мавжуд эмаслигини баҳолаш имконини беради.

Баҳолаш 4 та гуруҳ бўйича амалга оширилади:

- 1.Тармоқ корхоналарида улушли иштирок этишга чекловлар;
- 2.Текшириш ва рухсат беришларнинг зарурати;
- 3.Асосий персонал (раҳбар ва зарурий мутахассислар)ни ёллашга чекловлар;
- 4.Хорижий корхоналар учун бошқа чекловлар (ер, капитал, даромад ва фойдани тақсимлаш ва шу кабилар).

Чекловлар даражаси ва уларнинг кўламидан келиб чиқсан ҳолда баҳолашлар амалга оширилади. Тармоқлар бўйича баҳолашлар ўтказилиб бўлингандан сўнг, мамлакат иқтисодиёти бўйича ўртacha балл чиқарилади. Бугунги кунда мазкур индекс Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг 68 та аъзо давлатлари учун ишлаб чиқилган.

Инновациялар глобал индекси (The Global Innovation Index)-инновацияларнинг ривожланганлик даражаси кўрсаткичи бўйича мамлакатларни тадқиқ қилиш ва тадқиқот натижалари асосида мамлакатлар рейтингини тузишни кўзда тутади. Мазкур индекс 2007 йилдан буён INSEAD халқаро бизнес мактаби, Корнелл университети (Cornell University) ва Бутун жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (World Intellectual Property Organization, WIPO) томонидан тавсия этилган услубиёт асосида ҳисоблаб келинмоқда ва у бугунги кунда мамлакатларнинг инновацион тараққиёт даражасини тўлалигича баҳолаш имконини беради. Инновациялар глобал индекси (The Global Innovation Index) 82 та ўзаро боғлиқ бўлган кўрсаткичлардан ташкил топган бўлиб, иқтисодий ривожланишнинг турли босқичларида бўлган мамлакатларнинг инновацион тараққиётни таъминлаш борасида эришган

натижаларини баҳолаш имконини беради. Тадқиқот муаллифлари мамлакатда қанчалик инновацион тараққиётта инилиш күчли бўлса, мамлакат шунчалик иқтисодий жиҳатдан жадал ривожланади, деб ҳисоблайдилар.

Governance Matters (Давлат бошқарувининг сифати) -бу давлат бошқарувининг самарадорлиги ва сифати борасида мамлакатлар кўрсаткичини ўзида жамлаган тадқиқот ва мазкур тадқиқот натижалари асосида тузилган рейтинг ҳисобланади. Давлат бошқа-руви сифати индикатори Жаҳон банки (The World Bank) услубиёти асосида турли манбалардан олинадиган юзлаб маълумотларни таҳлил қилиш асосида мазкур индикатор ҳисобланади.

Давлат бошқаруви сифати (Worldwide Governance Indicators)ни тадқиқ қилишда давлат бошқарувининг турли жиҳатларини ўзида акс эттирувчи олтига турли хил индекслардан фойдаланилади:

1. Аҳоли фикрини инобатга олиш ва давлта идораларининг ҳисобдорлиги (Voice and Accountability) индекси турли сиёсий жараёнлар, фуқароларнинг эркинликлари ва сиёсий ҳуқуқларининг турли жиҳатларини ўлчайди.

2. Сиёсий барқарорлик ва тазиикларнинг йўқлиги (Political Stability and Absence of Violence) индекси давлат бошқаруви институтларининг ва сиёсий тузумнинг барқарорлиги, давлат ҳокимиятини конституцияда кўзда тутилмаган йўллар билан ағдаришга ва мамлакатдаги сиёсий вазиятни бекарорлаштиришга бўлган инилишларнинг эҳтимоллик даражасини ўлчайди.

3. Ҳукумат фаолиятининг самарадорлиги (Government Effectiveness) индекси давлат хизматларининг сифати, ҳукумат томонидан амалга оширилаётган ички сиёсатга аҳолининг ишончи, давлат аппаратининг самарали фаолият кўрсатиши, давлат хизматчиларининг компитен-циялари, уларнинг турли сиёсий тазииклардан ҳоли эканликларини баҳолайди.

4. Қонунчилик сифати (Regulatory Quality) - ҳусусий секторнинг жадал ривожланишига имкон берувчи қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш борасида ҳукуматнинг қай даражада лаёқатли эканлигини баҳолаш имконини беради.

5. Қонун устуворлиги (Rule of Law) индекси турли субъектларнинг ўрнатилган қонунчилик нормаларига нисбатан ишонч билдириши ва шунингдек уларнинг мазкур меъёрларга риоя қилишларини, жиноятчилик даражасини, жамиятнинг жиноятчиликка бўлган муносабатини, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари фаолиятининг самарадорлигини баҳолайди.

6. Коррупцияни жиловлаш (Control of Corruption) индекси ҳукумат идоралари ва кенг жамоатчиликнинг коррупцияга бўлган муносабатлари, жамиятда коорупцияга қарши олиб борилаётган тадбирларнинг самарадорлигини ўлчашга хизмат қиласди.

Бюджет очиқлиги индекси (Open budget index) 1990 йилда асос солинган бугунги кунда штаб-квартираси Вашингтонда жойлашган нуфузли халқаро нодавлат ташкилоти (International Budget Partnership) томонидан эълон қилиб борилади. Бу борадаги тадқиқотлар доимийлик тавсифига эга бўлиб, ҳар икки йилда бир марта эълон қилиб борилади. Бюджет очиқлиги индексини тузишда учта асосий омил: бюджетга тегишли маълумотлардан кенг жамоатчиликнинг хабардорлиги; бюджет жараёнларида кенг жамоатчиликнинг иштироки ва бюджет жараёнларини назорат қилишда расмий назорат идоралари, шу жумладан қонунчилик институтлари ва давлат тафтиш ва назорат идоралари фаолиятининг самарадорлигига алоҳида эътибор қаратилади. Бюджет очиқлигига доир маълумотларни жамлашда 145 та саволни ўз ичига олган анкета сўровномасидан фойдаланилади.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Ўзбекистоннинг халқаро индекс ва рейтинглардаги бугунги кундаги ўрнини таҳлил қилиш шуни кўрсатмоқдаки, қаерда ақл ва илм талаб қилинса, ўша жойда мамлакатимизнинг ўрни жуда паст дараҷада, юртимизга ато этилган бебаҳо ресурслар бўйича эса мамлакатимиз дунё рейтингларида юқори поғоналарни эгаллайди. Шу боис, барча ишларимизни ақл ва илмга таяниб амалга оширсак, мамлакатимизнинг дунё рейтингларидағи ўрнини яхшилашга эришишимизга шубҳа йўқ. Зеро буюк алломаларимиздан бири Имом аз Замаҳшарий бобомиз айтганларидек: "Ё илмли бўл, ё илм тингловчи бўл, ёҳуд илмга эргашувчи бўл, асло тўртинчиси бўлма..." Илмизлик нафақат инсонларни, балки бутун бир жамиятни инқирозга етаклашини бугунги ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб турибди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожаатномаси. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон.

3. 2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили"да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича Илмий-услубий рисола. ТДИУ-2017 й.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон республикасининг халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 2019 йил 25 февралдаги ПҚ-4210-сонли Қарори

5. <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020>

6. gazeta.uz/ru/2020/03/17/economic-freedom/

7. [https://kun.uz/en/news/2020/01/24/uzbekistan-ranks-157th-among-167-countries-in-the-democracy-index](http://kun.uz/en/news/2020/01/24/uzbekistan-ranks-157th-among-167-countries-in-the-democracy-index)

8. <https://rsf.org/en/uzbekistan>

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ

Чўллиев Суҳроб Раббонақулович
Навоий давлат педагогика институти,
"Иқтисодий билим асослари" кафедраси стажёр-тадқиқотчи
sukhrobchulliev@mail.ru

ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШДА ВЕНЧУР КАПИТАЛИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

For citation: Chulliyev Suhrob Rabbonaqulovich. WORLD PRACTICES OF USING VENTURE CAPITAL IN THE INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp. 15-28

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-2>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада венчур капиталидан фойдаланишда дунёнинг етакчи мамлакатлари тажрибалари ўрганилиб, уларнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинди.

Илмий мақоланинг асосий мақсади хорижнинг иқтисодий ривожланган мамлакатларининг иқтисодиётни инновацион ривожлантиришда венчур капиталидан фойдаланиш тажрибасини ўрганиш.

Таянч сўзлар. Венчур, венчур капитал, инновация, капитал, инвестиция, тадбиркорлик, бизнес, венчур индустрияси, венчур инвестиция, венчур молиялаштириш, венчур фонд.

WORLD PRACTICES OF USING VENTURE CAPITAL IN THE INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT

ABSTRACT

In this article examines the practices of leading countries in the use of venture capital and analyzes their features.

The main goal of the scientific article is to study the practice of developed countries

in the use of venture capital in the innovative development of the economy.

Key words. Venture, venture capital, innovation, capital, investment, entrepreneurship, business, venture industry, venture investment, venture fund.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВЕНЧУРНОГО КАПИТАЛА В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассматривается опыт ведущих стран мира в использовании венчурного капитала и анализируются их особенности.

Основной целью научной статьи является изучение опыта развитых стран по использованию венчурного капитала в инновационном развитии экономики.

Ключевые слова. Венчур, венчурный капитал, инновация, капитал, инвестиция, предпринимательство, бизнес, венчурная индустрия, венчурное финансирование, венчурное инвестирование, венчурный фонд.

КИРИШ (INTRODUCTION). Дунё иқтисодиёти глобаллашуви ва илмий-техник жараёнлар жадаллашуви шароитида миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги ортишининг асосий омиллари инновацион фаолиятни ривожлантириш ва илмий-ишлаб чиқариш салоҳиятини ривожлантириш ҳисобланади. Бу борада мамлакатимизда амалга оширилётган кенг қўламли ислоҳотлар инновацион фоя ва технологияларни жорий этишни, фан ва инновацион фаолият жадал ривожланиши учун зарур шарт-шароитларни яратишни тақозо қиласди. Ҳар қандай инновацион фаолиятни амалга ошириш учун албатта молиявий асос зарур. Ривожланган мамлакатлар венчур капиталидан инновацияларни молиялаштириш воситаси сифатида фойдаланиб самарали натижаларга эришган.

Ўзбекистон учун венчур капитали орқали молиялаштириш синалмаган соҳа ҳисобланади. Мамлакатда фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни янада яхшилашга тўсқинлик қилувчи бир қатор тизимли муаммолар мавжудлиги уларнинг ечими бўйича ҳукумат томонидан бир қатор қарор ва фармонларининг ишлаб чиқилишига олиб келди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Фаол тадбиркорлик, инновацион фоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили"да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида"ги ПФ-5308-сон фармони, "Фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги 2018 йил 5 майдаги ПҚ-3697-сонли қарорининг, 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли фармонига асосан 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси қабул қилиниши, Инновацион ривожланиш ва новаторлик фояларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси шакллантирилиши мазкур йўналишдаги муҳим босқичлардан бири бўлди.

Ушбу илмий изланишимиздан қўзланган мақсад, Ўзбекистон инновацион иқтисодиётини ривожлантиришда венчур капиталидан фойдаланиш амалиётининг хориж тажрибасини ўрганиб, таҳлил қилиш ҳамда таклиф ва тавсиялар бериш.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ (LITERATURE REVIEW)

Замонавий шароитларда инновацион фаолиятни ривожлантиришга капитал оқимини таъминлашга қодир инновацияларни молиялаштиришнинг асосий манбай венчур инвестициялари ҳисобланади.

Венчур капитали инновацион фаолиятни молиялаштириш манбай сифатида XX асрнинг 50-йилларида АҚШда пайдо бўлди. Венчур капитали юқори таваккал билан боғлиқ, аммо юқори даромадли ривожланаётган инновацион компаниялар устав капиталига узоқ муддатли инвестициялар киритиш билан бирга бир вақтнинг ўзида уларнинг бошқарувида иштирок этишининг инновацион шаклидир.

Хорижлик олимлардан П.Гомперс ва Ж.Лернер [1] ўз ишларида венчур капиталининг аҳамияти, молиявий бозордаги ўрни ва инновацион жараёнларнинг ҳар бир босқичида юзага келадиган муаммоларни бартараф этиш бўйича венчур капиталистлари ишлаб чиққан кўплаб механизмларини таҳлил қилган.

Россиялик олим Ю.П.Аммосов [2] ўз китобида венчур капитализмининг пайдо бўлиш ва ривожланиш тарихи, унинг юқори технологиялар ривожланиши ва янги тез ўсуви технологик компаниялар ташкил этилишидаги ролини кўриб чиққан. Унинг иши венчур капиталининг иқтисодий, хуқуқий, сиёсий, технологик ва маданий томонларини таҳлил қиласди.

Р.М. Янковский [3] ўз тадқиқот ишида венчур инвестициялашнинг, инновацион фаолиятнинг хуқуқий асосларини, инновацион фаолият ва уни мувофиқлаштириш соҳасидаги хуқуқий муносабатлар классификациясини тадқиқ қилган.

Д.Ахлстром, Г.Брутон ва Куанг Е[4], Зенг Фенглар[5] Хитойда венчур индустрисининг пайдо бўлиш ва ривожланиш тарихи, унинг ўзига хос хусусиятлари ва венчур молиялаштириш тизимларини тадқиқ қилганлар.

Ўзбекистонлик олима М.Х.Вохидова [6] ўз ишида венчур молиялаштириш тизимининг илфор хориж тажрибаси ва уни Ўзбекистонда тадбиқ қилиш йўналишларини кўриб чиққан.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ (RESEARCH METHODOLOGY)

Мазкур мақолада иқтисодиёти ривожланган мамлакатларнинг инновацон foяларни венчур капитали орқали молиялаштириши бўйича тажрибаларини шу соҳада тадқиқот олиб борган етакчи олимлар илмий ишлари натижаларини, статистик маълумотларни таҳлил қилиш, қиёслаш, индукция ва дедукция усулларидан фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР (ANALYSIS AND RESULTS)

Ривожланган венчур капитали индустриси иқтисодиётнинг асосий, ажralmas элементи ҳисобланади, ҳамда у мамлакатнинг илфор технологияларда жаҳондаги рақобатбардошлик позициясини сақлаб қолиш имкониятини беради. Кўпгина иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда юқори технологияли компанияларнинг дастлабки молиялаштирилиши венчур инвесторлар томонидан амалга оширилади.

Венчур капитали бозорининг ўзи аслида бир текисда ривожланмайди. Унинг ривожланиш тарихи барчага маълум бўлган иқтисодий ҳақиқат тўғрисида сўзлайди: иқтисодиётдаги кўплаб жараёнлар циклли ривожланишга дучор бўлади ва венчур капитали жаҳон бозорининг ривожланиш жараёни ҳам бундан мустасно эмас. Умуман олганда, тадқиқотчилар унинг тарихини шартли равищада уч даврга бўладилар: классик, янги ва энг янги давр.

1-жадвал

Венчур капитали жағон бозорининг ривожланиш даврлари*

Венчур даври	Классик давр 1960-1970-йиллар	Янги давр 1980-1990-йиллар	Энг янги давр 2000-йилдан ҳозирги вактгача
Ривожланиш йұналишлари ва инновацияларни тақбиқ этиш	яримүтказгичлар, биотехнологиялар	Шахсий компьютерлар, медицина, истеъмол товарлари	Ахборот технологиялари, биотехнологиялар, нанотехнологиялар
Рақобат даражаси	Паст	Юқори	Юқори
Маркетинг стратегияси элементларидан фойдаланиш	Фойдаланилмайды	Фаол фойдаланилади	Фаол фойдаланилади

*Муаллиф томонидан ишлаб чиқылған.

Венчур капитализми АҚШда вужудга келиб, кейинчалик бошқа мамлакатларга ҳам тарқалди. Венчур бизнесининг моҳиятини чуқурроқ очиб берувчи бу жараён (илгор технологиялар, креативлик, мобиллик) маҳаллийлашув жойига боғлиқ ҳолда ўзига хос хусусиятларига эга бўлди.

Шартли равишда, АҚШдан ташқарида тарқалган технологик бизнес моделларининг барчасини уч турга бўлишимиз мумкин. [2, б. 285]

Биринчи - миллий модел, яъни венчур индустриялар фақат ички бозорга хизмат қиласиди ва ёки маълум бир соҳаларга ҳамда йўналтирилган технологиялар ишлаб чиқарадилар, ёки импорт қилинган технология ва маҳсулотларни етказиб бериш билан чекланадилар.

Иккинчи - ҳиндси-хитой модели, яъни технологик сектор асосан шартномавий дастурлаш, шартномавий ишлаб чиқариш, аутсорсинг бизнес каби хизматларни сотади. Бу модел Ҳиндистон, Хитой ва Шарқий Осиёning бошқа давлатлари, Бразилия, Мексика давлатлари учун хос.

Учинчи - исроил-скандинавия модели, бунда мамлакат асосан тайёр технологияларни экспорт қиласиди. Канада, Европа мамлакатлари, Исроил, Ирландия давлатлари шундай ишлайди.

АҚШ венчур капиталини илмий кашфиётларни амалга ошириш ва инновацион иқтисодиёт учун пойdevor яратиш инструментига айлантириб, венчур бизнесини шакллантиришда етакчи бўлди. Венчур молиялаштириш механизмидан фойдаланиш орқали АҚШ минглаб инновацион лойиҳаларни амалга ошириди, юз минглаб иш ўринларини яратди ва юқори технологияли маҳсулотлар жағон бозорида етакчи ўринларни эгаллади.

Венчур капитали миллий ассоциацияси (National Venture Capital Association - NVCA) маълумотларига кўра [16], 1980 йилдан 2010 йилгача бўлган давр оралиғида АҚШда юқори ўсиш темпига эга стартаплар томонидан ҳар йили ўртacha 2,9 миллион соғ иш ўринлари яратилган. Бу АҚШда яратилган ялпи иш ўринларининг қарийб 50 фоизини ташкил этади.

АҚШдаги анъанавий молиявий институтларнинг юқори технологияли инновацион фирмалар томонидан капиталга бўлган бундай катта талабни қондириш

учун ҳаддан ташқари рискга боришдан бош тортиши натижасида риск капиталининг пайдо бўлишига эҳтиёжни вужудга келтирди. [7]

Давлат венчур бизнеси ривожланишини фаол қўллаб-қувватлади. Шу мақсадда куйидаги чора-тадбирларни қабул қилди.

- 1992 йилдаги давомли ўзгаришлар билан "Кичик бизнесда инновацион фаолиятни ривожлантириш тўғрисида"ги федерал қонуни қабул қилиниши (The Small Business Innovation Development Act of 1982). Бу қонун доирасида давлат бюджетидан молиялаштириладиган қатор миллий дастурлар ишлаб чиқилди. Энг самарали тадбирлардан бири сифатида "Кичик бизнесда инновацион тадқиқотлар" (The Small Business Innovation Research - SBIR) ва "Кичик бизнес технологиялари Дастури" (The Small Business Technology Transfer Program - STTR) кабиларни айтиб ўтиш мумкин;

- Асосий фаолияти янги ташкил этилаётган ёки мавжуд фирмаларга капитал етказиб бериш бўлган инвестиция компанияларини (Small Business Investment Corporations, SBICs) ташкил этиш бўйича "Кичик бизнеснинг инновацион компаниялари" дастурини ишга тушириш;

- узоқ муддатли инвестицияларга солиқни камайтириш;
- пенсия фондларига инвестицион фаолият билан шугулланиш ҳуқуқини бериш: 1978 йилдан бошлаб қонунчилик пенсия фондларига венчур молиялаштириш учун активларнинг 5 фоизидан фойдаланига рухсат берди;

- ўзида венчур фондлар, бизнес инкубаторларни мужассамлаштирган ривожланган инфратузилмалар яратиш;

Инновацион ривожланиш жараёни юқори молиялаштирилиш имконияти билан рағбатлантирилди. АҚШда венчур бизнесини молиялаштириш манбалари банклар ("Bank of Amerika", "Citybank" ва бошқаларни алоҳида таъкидлаш керак), венчур капитали фондлари, инновацион ва сугурта компаниялари, пенсия фондлари ҳисобланади. Улар ўз инвестицияларини асосан турли хил технологик ютуқлардан фойдаланувчи компанияларга йўналтиришган.

1978 йил Америка венчур индустряси учун муҳим йил бўлди. Уни анъанавий тарзда венчур "бум"и йили деб ҳисоблашади: бу индустря даромадлари 750 миллион долларни ташкил этиб, эксперталар кутган натижадан ҳам бир неча баробар ошибб кетди. 1980-йилларда бу капиталдан фойдаланиш таҳлили шуни кўрсатдики, технологик нуқтаи назаридан бу "бум" даврининг бошланиши эмас балки венчур жараёнининг ўртаси бўлган. 1978-1982-йилларда бозорга чиқсан компанияларнинг кўпчилигига 1960-йиллар охири 1970-йиллар ўрталарида, яъни, кузатувчилар венчур капитализми тоғасининг ўзини истиқболсиз деб баҳолаган даврда асос солинган. [2, б. 99]

Венчур капитали таклифининг ўсиши ва юқори технологияли лойиҳаларнинг етишмаслиги венчур капиталистлар орасида рақобатни кескинлаштириди (ўша давр капиталистлари "vulture capitalists" - "йиртқич капиталистлар" номини олган). Уларнинг сиёсати куйидаги принципларга асосланган: тезкор фойдага йўналганлик ва дастлабки босқичларда инвестициядан воз кечиш. Бу жиҳатлар венчур индустрясига салбий таъсир қилди. 1987 йилда фонд бозорининг синиши венчур капитали инқизозини тезлаштириб мавжуд аҳволни мураккаблаштириди.

1990-1992 йиллардаги турғунлик узоқ давом этмади. 1993 йил охирида бошланган иқтисодиётнинг жонланиши венчур индустрясини янги погонага олиб чиқди. Венчур фондларининг 1995-1996 йиллардаги даромади йиллик даромаднинг 50 фоизига етди. Инвестицияларнинг устувор йўналиши "ахборот иқтисодиёти"

асосини шакллантирувчи ахборот технологиялари (айниқса Интернет-индустрия) бўлди. 1996 йилдан бошлаб йиллик молиялаштириладиган венчур лойиҳалари сонининг қатъий ўсиши белгиланди ва бир венчур лойиҳасини молиялаштиришнинг ўртacha ҳажми ошди.

2-жадвал

АҚШ венчур индустрияси кўрсаткичлари. [18]

Йиллар	Битимлар сони	Инвестицияларнинг ўртacha ҳажми (млн.\$)	Инвестицияларнинг йиллик ҳажми (млн.\$)
2005	1896	10,64	20177
2006	2359	11,21	26445
2007	2795	11,23	31383
2008	2885	10,23	29500
2009	2751	8,04	22112
2010	3423	7,66	26217
2011	4275	8,54	36497
2012	4752	6,98	33188
2013	5271	6,97	36740
2014	6162	9,89	60933
2015	6366	12,32	78429
2016	6048	10,56	63874
2017	6346	12,52	79453
2018	6452	18,36	118429
2019	5096	21,20	108024

Total U.S. Investments by Year Q1 1995 - Q4 2019 Source: PwC/CB Insights MoneyTree™ Report //<https://www.pwc.com/us/en/industries/technology/moneytree.html> асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

АҚШда венчур капиталидан фойдаланиш тажрибасини таҳлил қиласиз эканмиз "америка венчур модели"нинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

" Инновацион соҳалар ривожини қўллаб-қувватлашда давлатнинг фаол иштироки. 2006 йилдан бошлаб инновацион соҳани давлат томонидан қўллаб-қувватланиши чора-тадбирларининг янги комплекси амалга оширилмоқда (American Competitiveness Initiative). Лойиҳанинг асосий мақсади инновацион лойиҳаларни рағбатлантириш асосида американинг иқтисодий етакчилигини мустаҳкамлаш. Давлат томонидан қўллаб-қувватлашни қучайтиришнинг иккита асосий лойиҳаси қўзда тутилган. Биринчидан, муҳим технологияларни ишлаб чиқиши молиялаштирувчи учта федерал агентликлар бюджети икки баробар оширилади (миллий илмий фонд, энергетика вазирлиги, стандартлар институти). Иккинчидан, тадбиркорлик соҳасига бериладиган солиқ имтиёzlари тизими қайта кўриб чиқилади. [8]

- Венчур капиталини олувчилар орасида юқори технологияли соҳаларнинг устунлиги (ахборот технологиялари, биотехнологиялар, тиббиёт технологиялари, алоқа ва оммавий ахборот воситалари);

- Венчур фондларининг университетлар, илмий марказлар билан фан ва бизнес интеграциясини таъминловчи яқин ҳамкорлиги;

- Компанияларни асосан ривожланишининг дастлабки босқичларида молиялаштириш;

- Венчур капитали бозорида инвесторларнинг турли-туманлиги;

- Кенг тарқалған бизнес-фаришталар тармоғи;
- Венчур капитали бозорининг юқори сифими;
- Пенсия фондлари ва суғурта компаниялари каби институтларга венчур молиялаштиришда иштирок этиш имкониятининг берилиши;
- Венчур фондларининг молиялаштирилган корхоналаридан чиқишидаги асосий инструменти ҳисобланувчи фонд бозорининг ривожланганлиги ва юқори ликвидлиги.

PriceWaterhouseCoopers[18] маълумотларига кўра 2019 йилда бутун дунё бўйлаб жами 15564 битим (лойиҳа)га 213 млрд. доллар инвестиция киритилган. Шулардан 6366 лойиҳа Шимолий Америка қитъасига тўғри келади, уларга 113 млрд. доллар инвестиция киритилган. Европада эса 3345 лойиҳага 32 млрд. доллар инвестиция киритилган. Осиёда бу кўрсаткичлар 5295 лойиҳага 63 млрд. доллар ҳисобига тўғри келади. Кўриниб турибдики, бу борада АҚШ етакчилик қилмоқда. АҚШ венчур инвестициялари ҳажми 2000 йилдаги инқироздан сўнг ўз чўққисига чиқди. Бу асосан, 100 млн. АҚШ долларидан ортиқ чек билан ўтказилган раундлар сонининг ошиши ва сунъий интеллект тармоғининг ривожланиши ҳисобига рўй берди.

АҚШнинг иқтисодий муваффақиятлари бошқа давлатлар томонидан венчур бизнесга нисбатан қизиқишининг сезиларли даражада ошишига олиб келди. Бу давлатлар "Америка моделини" ўз миллий хусусиятларини қўшган ҳолда маълум тузатишлар ва ўзгартиришлар киритиб қабул қилишган.

ХХ асрнинг 80-йилларидан бошлаб венчур капиталида фаол интернационализацияшув жараёни боради. Аввалига хорижий инвесторлар, айниқса Буюк Британия, Франция, Германия ва Япониялик инвесторлар ўз капиталларини АҚШга йўналтирудилар. Кўпинча хорижий рискчи инвесторлар АҚШда ўз венчур фирмаларини ташкил этдилар: масалан, швейцарияликлар томонидан "Транс венчур инк", француздар ва инглизлар томонидан - "Ротшильд инк", "Ротшильдс байтек инвестментс лимитед" кабилар ташкил этилган. Шу ўринда АҚШ фирмалари ҳам ташқи бозорларда ўз ҳукмронлигини ўрнатишга интилганлар. Натижада венчур капиталини ташкил этиш шакллари барча ривожланган мамлакатларга "экспорт қилинди". [19]

Халқаро венчур капитали маркази сифатида АҚШдан кейинги иккинчи ўринда ҳақли равища Буюк Британия туради. 1979 йилда бу мамлакатда венчур инвестицияларнинг умумий ҳажми бор йўғи 20 миллион фунт стерлингни ташкил этар эди, 1987 йилга келиб эса 6 миллиард фунтга етди (300 баробар ўсади). Буюк Британия венчур фондлари маблағларининг ҳажми жиҳатидан Европада етакчилик қилади. Буюк Британияда сўнгги йилларда ташкил топган янги венчур капитали фондларининг ҳажми бошқа Европа мамлакатлари кўрсаткичларидан бир неча баробар ошиб кетди. [9]

1980 йилда Лондон фонд биржаси хузурида ҳозирда муқобил инвестициялар бозори (Alternative Investment Market - AIM) деб номланувчи котировка қилинмайдиган қимматли қофозлар бозорининг ташкил этилиши Буюк Британиядаги венчур индустря ривожланишининг катализатори бўлиб хизмат қилди. Инновацион корхоналар ривожланишининг дастлабки босқичларида муқобил фонд бозори орқали ўз акцияларини чиқарган ҳолда керакли пул маблағлари ҳажмини жалб этадилар. Мазкур бозор савдога кириш учун қўйиладиган либерал талаблар билан тавсифланади.

Корхонанинг бир фоиз ёки ундан ортиқ акцияларига эгалик қилаётган раҳбарлар

ва бошқа ишчилар AIM таркибига кирганидан бошлаб бир йил давомида акцияларининг ҳеч қандай улушини сотмаслик түғрисидаги келишувга эришишлари керак. Бу икки йилдан ортиқ бўлмаган даврда даромад оладиган корхоналар учун ягона шароит ҳисобланади. [10]

1995 йилдан бошлаб Буюк Британияда венчур капиталининг Трастлар Схемаси фаолият юритади (VCTs). VCTs - биржаларда рўйхатдан ўтган компаниялар бўлиб, индивидуал инвесторлардан маблаф жалб этади ва бу капитални маълум компанияларга йўналтиради. VCTs да молиялаштирадиган алоҳида шахслар VCTs нинг ўзи каби турли хил солиқ имтиёзларидан фойдаланадилар. [11]

Корпорациялар томонидан венчур инвестицияларни рағбатлантириш мақсадида 2000 йилда корпоратив венчур схема (Corporate Venturing Scheme) жорий этилди. Шу йилнинг ўзида Англиянинг 9 та худудида венчур капитали фондлари тармогини яратиш мақсадида худудий венчур капитали фондларининг Дастури жорий этилди. [11, б. 149-150]

2005 йилда умумий бюджети 200 миллион фунт стерлинг бўлган корхоналар учун капитал Фондлари дастури (Enterprise Capital Funds, ECFs) жорий этилди. ECFs лар 2 миллион фунт стерлингтacha акционер молиялаштириш талаб этиладиган кичик тез ўсуви корхоналарга хусусий ва жамоат пуллари бирикмасини молиялаштирувчи тижорат фондлари шаклида тузилган. [11, б. 152]

Буюк Британия венчур капитали бозорининг ажralиб турувчи ўзига хос хусусиятларига қўйидагилар киради:

- Етуклик фазасига эришмаган ёш инновацион компаниялар акциялари мурожаат қиласиган муқобил фонд бозорининг мавжудлиги (AIM);
- Кичик бизнес ёки венчур фонди корхоналарига маблаф киритувчиларга солиқ имтиёзлари, жумладан, солиқ кредитлари бериш (Enterprise Investment Scheme and Venture Capital Trusts);
- Асосан компания ривожланишининг охирги фазаларида молиялаштириш: 2007 йилда "кенгайтириш босқичи" энг кўп молиялаштириш ҳажмини қабул қилди - 9,4 миллиард евро; [17]
- Венчур капитали олувчилари фақатгина юқори технологияли соҳа корхоналари ҳисобланмайди (балки, масалан, истеъмол товарлар соҳаси корхоналари ҳам);
- Пенсия фондлари венчур капитали бозорида турли-туман инвесторлар орасида етакчи ўринни эгаллайди. 2007 йилда пенсия фондлари томонидан тақдим этилган маблағлар ҳажми 13,9 миллиард евро (венчур фондлари томонидан йифилган жами маблағларнинг 18 фоизи)ни ташкил этган; [17]
- Мақсади илмий фояларни тижоратлаштириш бўлган техник-инновацион зоналар, технопарклар, бизнес-инкубаторлар, инновацион марказларни ўз ичига олган ривожланган инновацион инфраструктуранинг мавжудлиги.

Венчур капитали бозорининг фаоллиги ва ривожланганлиги даражаси бўйича Буюк Британиядан кейинги ўринга Франция ва Германияни қўйиш мумкин.

Франция венчур индустрияси қўйидаги хусусиятлар билан характерланади:

- Инновацион корхоналарга дотациялар, солиқ имтиёзлари, имтиёзли кредитлар, риск капитали ва маслаҳат бериш орқали ёрдам берадиган маҳсус давлат дастурларини амалга ошириш.
- 2004 йилдан бошлаб ёш инновацион компания меъзонларига жавоб берувчи кичик компанияларни рағбатлантириш амалга оширилади. Бундай компаниялар уч йилгача барча даромад солиқларидан озод этилади. Ер ва кўчмас мулк солиқлари,

профессионал солиқлар, шунингдек, компания илмий-тадқиқот лойиҳалари билан боғлиқ ходимларига тегишли бўлган ижтимоий сугурта тизими бўйича корпоратив тўловлар камайтирилади. Француз ҳукумати кичик ва ўрта тадбиркорликни қўллаб-куватлаш йўналишидаги янги ташаббусларни амалга ошириш учун ташкилий-маъмурий ислоҳотларни амалга ошириди. Натижада учта миллий агентлик ANVAR (ИТТКИ) ва инновацияларни тижоратлаштириш), SOFARIS (кичик бизнесни сугурталаш), ВРМЕ (кичик ва ўрта корхоналар билан ишловчи банк). Натижада санаб ўтилган барча ташкилотларни тизимли элементлар сифатида ўзида мужассамлаштирган янги давлат агентлиги OSEO ташкил топди. [8, б. 21-22]

- Кичик корхоналарга тақдим этилувчи зайдларни кафолатлаш тизимининг мавжудлиги. Давлат иккинчи даражали кафолат ролини бажаради. Бу эса инвесторларни истиқболли лойиҳаларга эга, лекин гаров пулини тўлай олмайдиган кичик корхоналарни ҳам молиялаштиришга туртки беради. Давлат томонидан тақдим этиладиган кафолат гаров ўринини босади ва ялпи молиявий хатарларни камайтиришга хизмат қиласди.

- Технологияларни ривожлантириш соҳасида Давлат дастурларини фаол амалга ошириш. Масалан, рақобатбардошлиқ технологик кластерларини - 2005 йилдан бери Францияда мувоффақиятли амалга оширилаётган дастурларни ташкил этиш ва қўллаб-куватлаш механизmlарига катта эътибор берилади.

- Венчур капитали бозори инвесторлари орасида етакчи ўринни банк тизимлари ва сугурта компаниялари эгаллайди.

- Халқаро венчур лойиҳаларида фаол иштирок этиш ва бошқа давлатлар венчур бозори иштирокчилари билан ҳамкорлик қилиш.

- Технологиялар ва бизнес инкубаторларни етказиб бериш бўйича тадбиқ этиш марказлари ва ташкилотларининг ҳудудий тармоқлари мавжудлиги.

Германияда венчур индустряси XX асрнинг 70-йилларида вужудга келди. 1980 йил бошларидан инновацион фаолиятга бериладиган асосий оғирликнинг босқичма-босқич кичик ва ўрта корхоналарга ўтказилиши орқали ҳудудий инновацион фондлар тизими яратишга ургу берилди. Айтиш керакки бундай инновацион фондлар ижро ва қонунчилик ҳукумати томонидан манфаатдор хусусий тузилмалар билан ҳамкорликда ташкил этилган. [15] Бироқ венчур индустряси 1990-йилларга келибгина фаол ривожланди. Шунинг учун баъзи манбаларда Германия венчур капитали 1990-1991 йилларда пайдо бўлган деган хато маълумотларга дуч келамиз.

Ўша даврда венчур капитали 29 млн. еврони ташкил этган, бу сумманинг 36 фоизини хусусий инвестициялар ташкил этган. 1994 йилда венчур капитали ҳажми 70 млн. еврони ташкил этган, 1997-1998 йилларда эса "инвестициялар буми" рўй бериб венчур капитали ҳажми 424 млн. Еврогача ошди. 2000 йилга келиб у 1,6 млрд. еврони ташкил этди. 1998 йилда немис таълим ва илмий тадқиқотлар вазирлиги технологик компанияларга инвестициялар дастурини бошлади. Бунга 1,7 млн. евро сарфланди. Эълон қилинган лойиҳа натижалари анча сезиларли бўлди: малакали ходимлар учун 220 минг иш ўринлари юзага келди, кичик ва ўрта бизнес вакиллари ИТТКИга 700 млн. евро маблағ киритди. [12]

Германиядаги венчур капитали бозорини тезлик билан ривожлантириш ишониб топширилган энг машҳур дастурлардан бири технологияларда венчур инвестициялашни ривожлантириш дастури (BTU) ҳисобланган. BTU дастури Германиянинг Европадаги энг тез ривожланувчи дастлабки босқич технологиялари секторига ва динамик ривожланаётган хусусий венчур капитали бозорига

айлантиришга тұғридан-тұғри маблағ кирилди. [11, б.129-130]

2001 йилдан кейинги венчур капитали бозори пасайишига жавоб тариқасида Федерал хукумат 2004 йилда венчур инвестициялашга оид ўз дастурига ўзгартырыштар кирилди. Етакчи хусусий инвесторлар билан ҳамкорликда ёш технологик йўналтирилган компанияларни бошланғич маблағ билан таъминлаш учун KfW томонидан бошқариладиган янги давлат венчур капитали фонди - ERP-Start-Funds ташкил этилди. Янги фонд аввалги BTU дастурини эгаллади ва венчур капитали хусусий фирмалари билан биргаликда фақат молиялаштириш билан шуғуланди. 2005 йилда немис хукумати ва KfW "Инновациялар учун ҳамкорлар" ташаббуси доирасида BASF, German Telekom ва Siemens ўртасидаги хусусий-давлат шерикчилегини ўзида мужассамлаштирган юқори технологик стартаплар Фонди (High-Tech Start-Up Fund)ни ташкил этдилар. 2006 йилда бу дастурга хусусий сектордан яна учта ҳамкор (Daimler, Garl Zeiss, Bosch) қўшилди ва маблағ 272 млн. еврога қўпайди. Хусусий ҳамкорлар стартап компанияларга нафақат ўз маблағларини балки, ўз ишчи алоқалари тармоқларини ҳам таклиф қиласидилар. [11, б. 130]

Германия венчур индустриясининг асосий ўзига хосликларидан қўйидагиларни таъкидлаш мумкин:

- 20 мингдан ортиқ саноат корпорацияларида ўрнатилган тадқиқотчилик секторини ривожлантиришнинг юқори даражаси;

- Кўпчилиги ўз шахсий институтларига эга бўлган юзга яқин саноат тадқиқотчилик ассоциацияларини бирлаштирувчи Немис саноат кооператив тадқиқотлари ассоциацияси - German Association for Industrial Research (GAIR)нинг ташкил этилиши;[13]

- Германияда кичик ва ўрта бизнес кўплаб хукумат дастурлари орқали кенг қўллаб-қувватланади (масалан, "pro Mittelstand");

Венчур фаолияти учун қулай солиқ муҳити яратилганлиги: инновацион корхоналар учун - кичик ва ўрта корхоналарга алоҳида ва амортизация киритиш эвазига кичик ва ўрта бизнесга солиқ юкини енгиллаштирилганлиги, кичик ва ўрта корхоналар учун солиққа тортиш ставкасини пасайтирилганлиги; инвесторлар учун - молиялаштирилаётган компаниядан "чиқиши"да инвесторлар оладиган даромадни солиққа тортиш тартибини такомиллаштириш (даромад бутунлай солиқдан озод этилади ёки акциядорнинг улуши корхонанинг устав капиталидаги маълум миқдор - "мавжуд чегара"дан ошмаслиги шарти бажарилганда имтиёзли ставка бўйича ундирилади); венчур фонdlар учун - солиққа тортиш мақсадлари учун мулкни бошқариш ва саноат ишлаб чиқариш соҳалари бўйича венчур фонdlарини фаолиятини фарқлаш;[14]

- Венчур фонdlари капиталининг кўпчилик қисми банклар ҳиссасига тұғри келади;

- Пенсия фонdlари венчур капитали бозорида фаол ҳисобланмайди;
- Венчур индустрияси ривожланишида хусусий инвесторлар компаниянинг дастлабки ривожланиш босқичларида молиялаштириш орқали муҳим рол ўйнайди (венчур капиталининг умумий ҳажмида етарли вазнга эга бўлмасада).

- Миллий лойиҳаларга маблағ киритишни афзал кўриш;
- Венчур молиялаштиришни ривожлантиришда давлатнинг тұғридан-тұғри иштироки.

Исройл венчур индустриясининг шаклланиш тажрибаси алоҳида аҳамиятга эга. 1990 йиллар бошида Исройлда йирик исройл компаниялари томонидан ташкил

этілган бор йўғи иккита венчур фонди (Athena Venture Partners ва Veritas Venture Partners) фаолият юритарди. Бу фондлар томонидан жамғарилган маблағлар иқтисодиётнинг юқори технологияли секторнинг тўлиқ ривожланиши учун етарли эмас эди. Шунинг учун 1992 йилда Истроил савдо ва саноат вазирлиги бошчилигига "YOZMA" (ивритчада - "ташаббус") давлат дастури амалга оширила бошланди.

Бу дастур доирасида ҳар бири 20 млн. доллар капиталга эга бўлган 10 та венчур фонди яратилди. Фонд капитали қуйидаги кўринишда шакллантирилди: 8 млн. доллар давлат томонидан, 12 млн. доллар - хусусий инвесторлар томонидан ажратилди. Фонд томонидан давлат маблағини қабул қилишнинг мажбурий шарти шундан иборат эди, унда битта хусусий истроил компанияси ва истроиллик ҳамкасларни венчур молиялаштириш методикаси ва принципларига, компанияларни ривожлантириш ва фондни бошқаришга ўргатадиган битта етакчи хорижий ҳамкорнинг мавжуд бўлиши эди. Фонд банкротликка учраган ҳолатда давлат маблағлари қайтарилмаган. Муваффақиятга эришилганда инвесторлар мусбат фоизли ставка номинали асосида (LIBOR+1%) давлат улуши сотиб олиши мумкин бўлган. Бундан ташқари солиқ рафбатлантиришлари қўлланилган: 1997 йилгача венчур фондларини инвестициялаш солиқлардан озод этилган, професионал инвесторлар категориясига кирмаган хусусий инвесторлар эса, истроил технологик компаниялари акцияларини сотищдаги капиталдан тушадиган даромад солиғидан озод этилган.

"YOZMA" дастурининг натижалари жуда муваффақиятли бўлди. Истроил давлат маблағларидан вақтинча фойдаланиш бевосита кўринишда қарийб 5 млрд. доллар инвестициялар (давлат томонидан вақтинча ажратилган суммадан 50 марта кўп) ва билвосита - 1993-2000 йиллар мобайнида 7 млрд. доллар инвестициялар жалб қилинишига олиб келди. Мамлакатдаги технологик компаниялар сони 4000 дан ошди.[2, б. 314]

Бундай аҳамиятли иқтисодий самара ҳукуматга мазкур дастурни тугатиш имконини берди - венчур индустрияси энди давлат иштирокисиз ҳам муваффақиятли фаолият юритиши мумкин эди.

Истроилда кент кўламда қўлланилган бошқа бир давлат дастури инкубаторлик дастури ҳисобланади. Истроилнинг қўплаб йирик шаҳарларида "инкубаторлар" фаолият юритади. Уларнинг асосий мақсади - инновацион ғояларни тижоратлаштириш фазасигача ишлаб чиқиши таъминлаш. Инкубаторларни молиялаштириш ҳукумат грантлари ҳисобига амалга оширилади. Лойиҳани амалга ошириш натижасида яратилган маҳсулот Истроилда ишлаб чиқарилиши ва экспорт салоҳиятига эга бўлиши керак.

Ушбу венчур индустриясини қўллаб-қувватлаш дастурлари Истроилга жаҳон технологик бизнесида муносиб ўрин эгаллашига ёрдам берди ва уни глобал "янги" иқтисодиёт марказларидан бирига айлантириди.

Дастлабки ҳалқаро венчур капитали фирмалари Хитойга 1980 йилларда кириб келди. Давлат сиёсати Хитойда венчур капитали индустрияси ривожланишига турткى бўлди, чунки Хитой иқтисодиётида ҳали ҳам ҳукумат асосий рол ўйнайди. [5]

1984 йилда Фан ва технологиялар миллий тадқиқот маркази ривожланиши мақсадида Хитойга юқори технологияларни ривожлантириш учун венчур капитали тизимини яратишни таклиф этди.

Хитой маҳаллий ҳокимият органлари венчур фондларининг давлат корхоналарига инвестиция киритишини қўллаб-қувватлади, баъзида ҳатто

хомийлик ҳам қилди. Бундан мақсад уларнинг ишлаб чиқариш ва сифат даражасини жаҳон стандартларига мослигини таъминлаш эди. Дастрлабки бундай компаниялардан бири 1985 йилда асос солинган China New Technology Venture Investment компанияси эди. Уларнинг баъзилари аввалдан фаолият юритиб келаётган фирмалар бўлса, баъзилари хитой фирмалари, жумладан давлат корхоналарини молиялаштириш учун маҳсус янги ташкил этилган фирмалар эди. Одатда венчур капитали фирмаси биттадан ортиқ фондни бошқарадиган бир вақтнинг ўзида битта фонд одатда тўлиқ молиялаштиради, бошқаси эса молиялаштиришда давом этаётган бўлади, учинчиси эса шаклланиш босқичида бўлади. Бундай воситалар Хитойда қоида эмас, балки истисно тарзида бўлади. Кўпинча Хитой фондлари банклар ёки корпорацияларга боғлиқ бўлган корпоратив фондлар ҳисобланади.

Хитой венчур капитали ҳажми 1990 йилларда сезиларли даражада ўсади. Хитойдаги венчур инвестицияларнинг умумий ҳажми 1990 йилдаги нолдан 2000 йилда 858 миллион долларгача ўсади. Соҳа профессионаллигини ошириш учун, 2002 йилда Хитой Венчур капитали ассоциацияси ташкил этилди ва шу кунгача сезиларли даражада кенгайди. [4]

Хитойда ҳозирги кунда венчур молиялаштириш тизимида қўйидаги фондлар фаолият олиб боради:

- давлат венчур фондлари;
- университет венчур фондлари;
- корпоратив венчур фондлари;
- хорижий венчур фондлари. [6]

Хорижий мамлакатлар венчур капитали индустриясининг ўзига хос хусусиятларини таҳтил қилиб, унинг пайдо бўлиши, мавжудлиги ва ривожланиши учун қатор зарур шароитларни шакллантириш мумкин:

1. Венчур индустриясini ривожлантиришда (ҳеч бўлмаса унинг шаклланиш босқичида) давлатнинг қўйидаги қўллаб-қувватлаш шаклларини ўзида мужассамлаштирган фаол иштироки:

- Венчур фондлари ёки кичик корхоналарга капитални тўғридан-тўғри бериш (венчур фондлари 100 фоиз давлат иштироки билан; бизнеснинг бошланғич ривожланиш босқичига йўналтирилган давлат "экиш" фондлари; давлат ва хусусий капитални бирлаштирувчи хусусий-давлат фондлари ва бошқалар);

- Венчур фондлари ёки кичик корхоналарни инвестициялаш учун молиявий имтиёзлар бериш (венчур фондлари ёки янги ташкил этилаётган кичик корхоналарга кредитлар бўйича давлат кафолатлари; молиявий имтиёзлар ёки озод қилишлар);

- Венчур фондларига, масалан, маълум миқдорларда пенсия фондлари ва сугурта компанияларига маблағ киритиш рухсат этиладиган инвесторлар гурухини аниқлаб берувчи қоидалар.

Таъкидлаш керакки иқтисодчиларнинг ҳаммаси ҳам венчур индустрияда давлатнинг иштироки унинг шаклланиши ва ривожланишининг муҳим шарти эканлигини қабул килмайдилар. Қатор мутахассисларнинг фикрича, венчур индустрияси бу классик иқтисодий мактаб "laissez faire" (аралашмаслик) принципида фаолият юритадиган органик, ўз-ўзини қўллаб қувватловчи тизим деб ҳисоблайдилар. Молиялаштирилган компаниялардан "чиқиш" амалга оиширлгандан сўнг олинган маблағлар ҳаётийлик даври аввалгисини такрорлайдиган янги венчур лойиҳаларга йўналтирилади. Давлат томонидан венчур

лойиҳаларини қўллаб-қувватланишининг мақсади ишлаб чиқариш жараёнида инновацион технологияларни қўллаш масаласини ҳал қилиш ва шу билан бирга иқтисодий ўсиш ва янги иш ўринлари яратилишига қўмаклашиш.

2. Рақобатбардош тижоратлаштириладиган технологиялар соҳасида илмий-техник салоҳиятнинг мавжудлиги.

3. Ишлаб чиқаришга йўналтирилган инновацияларга талабнинг мавжудлиги.

4. Миллий капитал ва ривожланган миллий молиявий тизимнинг мавжудлиги.

4. Инвесторларнинг турли гуруҳлари маблағларининг йирик ҳажмини тўплаш имконияти.

Хориж тажрибаси таҳлили шуни кўрсатадики, мамлакатда венчур капитали индустрияси ривожланиши иқтисодиётнинг динамик ўсиши ва юқори рақобатбардошлигини таъминлаган ҳолда инновацион трансформациялашуви жараёнларини кучайтиради.

Кўпчилик хориж мамлакатлар тажрибаси кўрсатганидек, венчур тадбиркорлик бозори адекват венчур инвестициялаш институтларини ташкил этиш, унинг ривожланиши учун муҳим ва етарли шароитларни яратиш учун давлатнинг фаол иштирокини талаб этади. Бунда венчур индустрияси комплекс ривожланиш йўллари ва бу жараёнда хусусий бизнеснинг ролини аниқлаш муҳим вазифа ҳисобланади. Венчур индустриясида давлатнинг иштироки, хусусий-давлат шерикчилиги механизмидан фойдаланиш тижорий фаол венчур бозорини ташкил этишга қўмаклашган ҳолда хусусий сектор инновацияларини жалб қиласди ва рағбатлантиради.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР (CONCLUSION/RECOMMENDATIONS)

Ўзбекистонда венчур индустриясини яратишда хориж мамлакатларининг бу борадаги муваффақиятли тажрибасини ўрганиб, уларни мамлакатнинг сиёсий, миллий ва иқтисодий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон шароитига мослаштириш керак. Венчур фаолияти институционал муҳитини шакллантирувчи маълум институционал шарт-шароитларнинг мавжудлиги венчур индустриясини яратишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Ўзбекистонда венчур индустрияси тараққиётида самарадорликка эришиш учун қўйидагиларни таклиф этамиз.

- Ўзбекистонда тўғридан-тўғри хорижий инновациялар ва венчур капитали ассоциациясини ташкил қилиш;

- Венчур фонdlари, венчур компаниялар ташкил қилинишида давлат томонидан меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ишалаб чиқиш орқали қўллаб-куватланиши;

- Инвестиция кодексида "венчур капитали", "венчур инвестиция", "венчур корхона", "венчур тадбиркорлик" каби иқтисодий категорияларнинг ўрин эгаллаши;

- "Венчур тадбиркорлиги" ёки "Венчур бизнеси" тўғрисида қонун ишлаб чиқилиши;

Илгор хориж тажрибасидан фойдаланиш орқали мамлакатимизда венчур инновациялашни фаоллаштириш эвазига иқтисодиётни инновацион ривожлантириш имконияти мавжуд.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Gompers, Paul, and Josh Lerner. 2001. "The Venture Capital Revolution." *Journal of Economic Perspectives*, 15 (2): 145-168.

DOI: 10.1257/jep.15.2.145

2. Аммосов Ю.П. Венчурный капитализм: от истоков до современности. СПб.: РАВИ, 2004. - 372 с.
3. Янковский Р.М. Правовое регулирование венчурного инвестирования.// Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва. 2018. С 227.
4. Ahlstrom, David & Bruton, Garry & Yeh, Kuang. (2007). Venture Capital in China: Past, Present, and Future. Asia Pacific Journal of Management. 24. 247-268. 10.1007/s10490-006-9032-1.
5. Zeng, Feng, Venture Capital Investments in China, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, RGSD-180, 2004. As of April 02, 2020: https://www.rand.org/pubs/rgs_dissertations/RGSD180.html
6. M.X.Voxidova. Venchur moliyalashtirish tizimini O'zbekistonda tatbiq qilish yo'nalishlari. // Иқтисодиёт ва таълим / 2017 №3. Б. 133.
7. Алипов Сергей. Венчурный бизнес в США. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://old.rcb.ru/archive/articles.asp?id=126>.
8. Национальный доклад "Инновационное развитие - основа ускоренного роста экономики Российской Федерации" / М: Ассоциация Менеджеров, 2006. - С . 19-25.
9. Нарышкин. С. Инновационная составляющая инвестиционных процессов. / / Вопросы экономики, №5, 2007. -С.58.
10. The Venture Capital Handbook //William D. Bygrave, Michael Hay, Jos B. Peeters// Financial Times, 1999. - С.214.
11. Финансирование инновационного развития. Сравнительный обзор опыта стран ЕЭК ООН в области финансирования на ранних этапах развития предприятий. Перевод с англ. - СПб.: РАВИ, 2008. - С. 130.
12. Пикунов Д. Венчурный капитал в России: риски-есть, шампанского - нет/ / "Деловой Петербург" № 191 (1300). -28.10.2002 / <http://www.dp.ru>
13. Филин С.А. Инновационно-инвестиционное управление в венчурном бизнесе. - М.: ИНИЦ Роспатента, 2004. -С.25.
14. С.В. Абрамова. Реформирование системы налогообложения венчурного бизнеса в Германии. // Инновации №2(112),2008.-С.86-88.
15. Белобородова М.А. Роль венчурного капитала в научно-экономическом развитии страны: международный аспект-Вестник ТИСБИ №1, 2008//www.tisbi.ru/science/vestnik/2008/issue1
16. <https://www.nvca.org> - АҚШ миллий венчур капитали ассоциацияси сайти.
17. <http://www.bvca.co.uk> - Буюк Британия венчур капитали ассоциацияси сайти.
18. <https://www.pwc.com/us/en/industries/technology/assets/pwc-moneytree-2019-q4-final.pdf> Total U.S. Investments by Year Q1 1995 - Q4 2019 Source: PwC/CB Insights MoneyTree™ Report.
19. <https://www.invest-sale.ru>

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Gazieva Sulkhiya

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

Jahon iqtisodiyoti kafedrasи o'qituvchisi

E-mail: sulya_@mail.ru

О'ЗБЕКИСТОНДА МЕХНАТ МИГРАЦИЯСИ ЖАРОЙОНЛАРИНИ РАЗГАМЛАШТИРИШ. JAHON TAJRIBASI

For citation: Gazieva Sulkhiya. DIGITALIZATION OF LABOR MIGRATION PROCESSES IN UZBEKISTAN. WORLD EXPERIENCE. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp. 29-39

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-3>

ANNOTATSIYA

Mehnat bozorining kelajagi bir qancha omillarga, xususan, uzoq muddatli innovatsiyalarga va demografik o'zgarishlarga bog'liq. Biroq, kelajakda texnologik o'zgarishlarning asosiy omillaridan biri raqamlashtirish va bu rivojlanishning markazida raqamli mantiqiy sxemalarni va undan kelib chiqqan texnologiyalarni, shu jumladan kompyuter, smartfon va Internetni ishlab chiqarish va ulardan foydalanish hisoblanadi. Xususan, smart avtomatlashtirish, umumiy ish o'rinnarini yo'qotilishiga olib kelmasada, lekin bandlik tuzilmasida ya'nii sohalar, kasblar, ko'nikmalar, vazifalar va majburiyatlarda sezilarli o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Ushbu maqolada jahonda mehnat migratsiyasini raqamlashtirishni rivojlantirish va uni O'zbekistonda amalga oshirish masalalari tadqiq etilgan. Dunyo tobora raqamli texnologiyalarga tayanib borayotganligi sababli, raqamlashtirish mehnat migratsiyasini boshqarish va himoya mexanizmlarida ham muhim rol o'ynashi mumkin

Kalit so'zlar. Raqamlashtirish, mehnat, migratsiya, boshqaruv, raqamli texnologiyalar, O'zbekiston.

DIGITALIZATION OF LABOR MIGRATION PROCESSES IN UZBEKISTAN. WORLD EXPERIENCE.

ABSTRACT

The future of labor market depends upon several factors, long-term innovation and

the demographic developments. However, one of the main drivers of technological change in the future is digitalization and central to this development is the production and use of digital logic circuits and its derived technologies, including the computer, the smart phone and the Internet. Especially, smart automation will perhaps not cause overall job losses but may lead to considerable shifts in the structure of employment, e.g. regarding industries, occupations, skills, tasks and duties.

In this article are researched the questions of the development of digitalization of labor migration in the world and how to implement this experience in Uzbekistan. As the world is increasingly relying on digital technology, digitalization can also play an important role in labor migration governance and protection mechanisms.

Key words. Digitalization, labor, migration, management, digital technologies, Uzbekistan.

ДИГИТАЛИЗАЦИЯ ТРУДОВЫХ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УЗБЕКИСТАНЕ. МИРОВОЙ ОПЫТ.

АННОТАЦИЯ

Будущее рынка труда зависит от нескольких факторов, долгосрочных инноваций и демографических изменений. Тем не менее, одним из главных драйверов технологических изменений в будущем является цифровизация, и центральным элементом этого развития является производство и использование цифровых логических схем и производных от них технологий, включая компьютер, смартфон и Интернет. В частности, интеллектуальная автоматизация, возможно, не приведет к общей потере работы, но может привести к значительным изменениям в структуре занятости, например относительно отраслей, профессий, навыков, задач и обязанностей.

В данной статье исследуются вопросы развития цифровизации трудовой миграции в мире и способы применения этого опыта в Узбекистане. Поскольку мир все больше полагается на цифровые технологии, цифровизация также может играть важную роль в механизмах управления и защиты трудовой миграции.

Ключевые слова. Цифровизация, труд, миграция, управление, цифровые технологии, Узбекистан.

KIRISH. Hozirgi kunda ko'plab G'arbiy mamlakatlar mehnat bozorida turli xil noqulayliklarga duch kelmoqdalar va ushbu mamlakatlarda ishsizlik darajasi sezilarli darajada oshib bormoqda. Bundan tashqari, ushbu mamlakatlar mehnat bozorida bir qator tarkibiy va ijtimoiy muammolarga duch kelishmoqda. Ko'p hollarda kompaniyalar yuqori ixtisoslashgan, malakali, xalqaro miqyosda tan olingan ko'nikma va qobiliyatlarga ega ishchilarni talab qiladigan bo'sh ish o'rinalini to'ldirishda qiyinchiliklar haqida xabar berishadi. Ishsizlarning "asosiy yadrosi" ga mansub shaxslar uchun ish topish yanada qiyinlashmoqda. Shunday ishchilar borki, ularning hozirgi ish o'rni, na bilim saviyasi, na barqarorligi va na maoshi nuqtai nazaridan qoniqtiradi. Mehnat bozoridagi bu kabi tarkibiy muammolarni G'arb mamlakatlarining aksariyatida yoki deyarli barchasida uchratish mumkin. Ushbu muammolar qisman mehnat bozoridagi hujjatlashtirish, ro'yxatga olish, nazorat qilish va monitoring jarayoni bilan bog'liq. Xalqaro mehnat tashkiloti asosiy tashabbus sifatida yangi texnologiyalarga asoslangan migratsiya siyosati - Dastur

2030 ni olib boradi, bu dastur yo'qotishlar, qochqin bo'lish va inson qadr-qimmati kamsitilishini oldini olish uchun mehnat integratsiyasini saqlab qolishga imkon beradi.

Mehnat migrantlari chet elga ketishdan oldin, ketish chog'ida va undan keyin ham xizmatlardan foydalanish, tajriba almashish yoki bir-birlari bilan, o'z yaqinlari, oilalari va do'stlari bilan bog'lanish uchun ilova va raqamli platformalardan foydalanadilar. Ular ko'payib borayotgan mehnat migrantlari uchun migratsiya jarayonini soddalashtirish, xavfsizlashtirish va tezlashtirish uchun ulkan imkoniyatlarni taklif qilmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada xalqaro migratsiya jarayonini raqamlashtirishning kontseptual va tarkibiy yondashuvi bilan sifatli tadqiqot metodologiyasi qo'llanilgan. Asosiy ma'lumotlar to'plami sifatida Sciencedirect, Xalqaro Mehnat Tashkiloti hisobotlari, rasmiy veb-saytlar va zamonaviy xalqaro migratsiya tendentsiyalari to'g'risidagi ma'lumotlari o'rganildi.

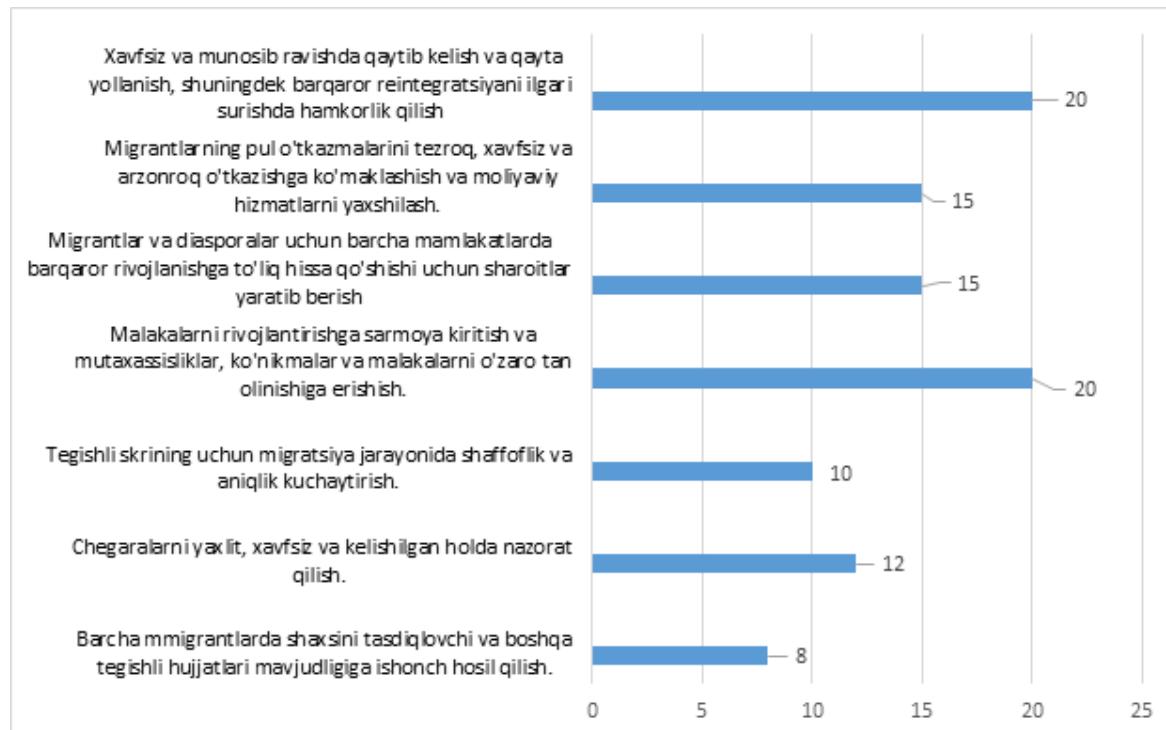
Ushbu tadqiqot doirasida yangi raqamli texnologiyalar asosida xavfsiz migratsiyaning xalqaro harakati amaliyoti, jumladan o'qitish va nazorat qilish, xavfsiz ish jarayoni, maslahatlar berish, salomatlik holati va rahbariyatning majburiyati kabi masalalar taklif qilingan. Mustaqil o'zgaruvchi sifatida migratsiya jarayonini raqamlashtirish darajasi va unga bog'liq o'zgaruvchi sifatida ushbu jarayonni tarkibiy va tashkiliy boshqarish ko'rib chiqilishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli migratsiyani boshqarish platformalari rasmiy ishga joylashish jarayonlari natijasida kelib chiqadigan xarajatlar va vaqtini kamaytirishga yordam beradi, aynan mana shular ko'plab erkak va ayollarni norasmiy, hujjatsiz va havfli kanallar orqali migratsiya qilishiga majbur qiladi. Hukumatlar, ishchilar va ish beruvchilar, tashkilotlar va boshqa manfaatdor tomonlar o'zlarining mehnat migratsiyasi dasturlari, tizimlari va boshqaruvida raqamli texnologiyalardan foydalanmoqdalar. Fuqarolik jamiyatni tashkilotlari va boshqa xususiy va jamoat tashkilotlari mehnat migrantlariga turli xil yordam xizmatlarini taklif etadigan raqamli platformalarni ishlab chiqmoqdalar.

Migratsiyani nazorat qilish oson ish emas. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy ishonch yoki jamoatchilik fikrini o'rganish so'rovlari kunlik ma'lumotlar asosida yig'iladi, biroq buni migratsiya statistikasiga qo'llab bo'lmaydi. Bu holatda aholini ro'yhatga olsih, aholi registrlari va vaqt-i-vaqti bilan maxsus tadqiqotlar natijasida olingan ma'lumotlar ko'pincha eskirgan bo'ladi va mamlakatlar bo'yicha mos kelmaydi. Muammo shundaki, ma'lumotlarning yetishmasligi siyosatchilarga migratsiya oqimlarini boshqarish uchun o'z vaqtida va izchil strategiyalarni ishlab chiqishga imkon bermaydi.

Shu sababli tadqiqotchilar ijtimoiy tarmoqlarga foydalanuvchi yaratgan kata hajmdagi ma'lumotlardan so'nggi migratsiya tendentsiyalarini kuzatish vositasi sifatida murojaat qilishmoqda. So'nggi yillarda ushbu metodologiyaga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. So'nggi ma'lumotlardan biri shu yilning boshida NYCning Queen kolleji, Dohaning Qatar hisoblash ilmiy-tadqiqot instituti va Stenford universiteti olimlari tomonidan nashr etilgan "Twitter ma'lumotlaridan xalqaro va ichki migratsiya shakllarini aniqash"da keltirilgan. Unda olimlar OECD (Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti) mamlakatlarida ommaga taqdim etilgan geolokatsion tvitlarga asoslanib geografik harakatchanlik ko'rsatkichini ishlab chiqishga harakat qilishdi [1].

1-rasm. Xavfsiz, tartibli va doimiy migratsiya uchun global shartnoma (GCM)da raqamli texnologiyalar

Manba: ASEAN (Janubi-Sharqiy Osiyo xalqlari uyushmasi) mehnat muhajirlari uchun munosib mehnatni targ'ib qilishni raqamlashtirish (7-bet)

Texnologiyalar mehnat migratsiyasini yanada xavfsiz, samaraliroq va oshkora qilish uchun katta imkoniyat yaratadi, raqamlashtirish esa, har qanday vosita kabi, xavflarni, qiyinchiliklarni va texnologik yutuqlarning teng taqsimlanmasligini o'z ichiga oladi.

1-jadval

Mehnat bozorini raqamlashtirishning afzallikkleri va kamchiliklari

Afzallikkleri	Kamchiliklari
Raqamli texnologiyalar mehnat migratsiyasini boshqarish tizimini samaraliroq va oshkoraliqini ta'minlashda foydali vosita bo'lishi mumkin.	Texnologiyadan teng foydalanish imkoniyati yoqligi
Ulanishni oshirish	Ishonchsiz onlayn ma'lumotlar va xizmatlar
Mehnat migrantlariga sifatli xizmatlar va ma'lumotlarni taqdim etish	Shaxsiy ma'lumotlar va onlayn maxfiylik haqida himoya yo'qligi

Migrant ayollar va erkaklar uchun munosib mehnatni va yaxshi sharoitlarni ta'minlash uchun, u xavflarni va kutilmagan salbiy ta'sirlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi, qo'llanilishi va maqsadli ishlatalishi kerak.

ASEAN mintaqasidagi ko'plab hukumatlar migratsiya jarayonining turli tomonlarini boshqarish va mehnat migrantlariga xizmat ko'rsatishni boshqarish uchun raqamli boshqaruv tizimlari va ma'lumotlar bazalarini yaratdilar. Boshqaruv tizimlari chet elda ishlash uchun ishchilarni jalb qilish va ma'muriy jarayonlarni osonlashtirish, shuningdek, mehnat migrantlarining shaxsiy profillarini boshqarish, xizmatlardan foydalanish va

muhojirlarni qo'llab-quvvatlash uchun yaratilmoqda.

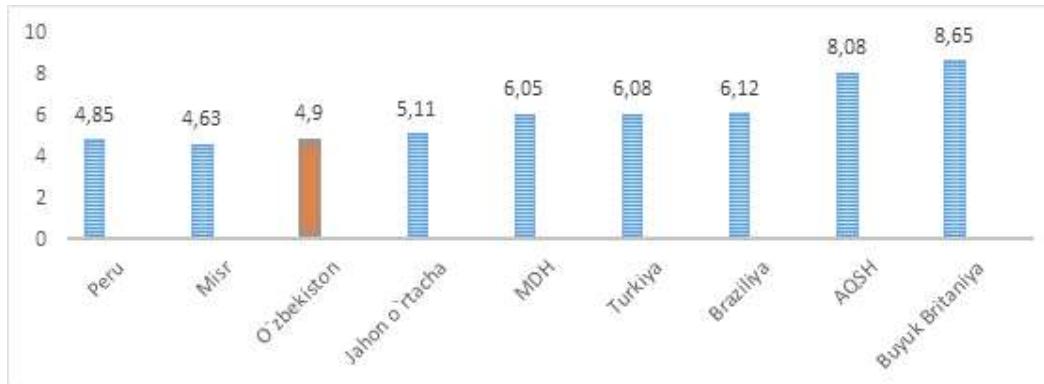
2-jadval

Raqamlashtirishni siyosat va intervensiya sohalarida qo'llash

A) Axborotni tarqatish, safar oldidan yo'naltirish va xizmat ko'rsatish.	<ul style="list-style-type: none"> Facebook, Line, WhatsApp va boshqa onlayn platformalarda bo'lajak mehnat migrantlariga axborot tarqatish; Safar oldidan onlayn mashg'ulotlar
B) Adolatli holatda ishga yollash	<ul style="list-style-type: none"> Migratsiya tartib-taomillarini boshqarish uchun davlat ma'lumotlar bazasi; Bevosita ishga yollash uchun onlayn platformalari; Ishga joylashtirish agentliklarini taqqoslash uchun platformalar
C) Munosib ishslash jarayoninin ta'minlash	<ul style="list-style-type: none"> Facebook, Line, WhatsApp va boshqa onlayn platformalardan foydalangan holda tashkil qilish, muloqot qilish va ma'lumot tarqatish; Mehnatni nazorat qilishda raqamli vositalar; Onlayn pul o'tkazmalari va to'lov xizmatlari, raqamli hamyonlar; Onlayn malakalarni oshirish
D) Tuzatish mexanizmlari va yordamchi xizmatlardan foydalanishni osonlashtirish	<ul style="list-style-type: none"> Ishonch telefoni ilovalari Onlayn qo'llab-quvvatlash xizmatlari, masalan, Skype maslahatlari orqali. Migrantlarning farovonligini, jumladan shikoyatlar, ko'mak va o'qitishni boshqarish uchun ma'lumotlar bazasi
E) Samarali qaytish va reintegratsiya strategiyalari	<ul style="list-style-type: none"> onlayn ko'nikmalarini baholash va o'qitish; Migrantlarning farovonligini boshqarish uchun ma'lumotlar bazasi, shu jumladan reintegratsiya xizmatlari.
F) Ommaviy ma'rifiy tadbirlar	<ul style="list-style-type: none"> Facebook, youtube, twitter, Instagram boshqa ijtimoiy tarmoqlarda reklama tadbirlari.
G) Ishchi kuchi migratsiyasi to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, almashish va tahlil qilish	<ul style="list-style-type: none"> Boshqaruvin ma'lumotlar bazasidan olingan ma'muriy ma'lumotlar

Ushbu boshqaruv tizimlarining ba'zilari onlayn xizmatni amalga oshirish bilan bog'liq, masalan, jo'nab ketish oldidan onlayn tarzda yo'naltirish, malaka oshirish yoki huquqiy maslahat. Masalan, Vietnam Mehnat, Nogironlik va Ijtimoiy Ishlar Vazirligi 2017 yil yanvar oyidan beri ishchi kuchini yetkazib berish bo'yicha shartnomalarning onlayn arizalarini ko'rib chiqmoqda. Vazirlik shuningdek, ma'lumotlar bazasini boshqarish va yuritish, shuningdek, chet elda ishlaydigan Vietnam pudratchilarining ekspluatatsiyasiga bag'ishlangan 35/2017 / TT-BLDTBXH-sonli ma'lumot xatini chiqardi. Ushbu ma'lumot xati Vietnamlik mehnat migrantlarining barcha ish beruvchilaridan ishchi kuchi yetkazib berish shartnomalarini vazirlikning onlayn tizimida ro'yxatdan o'tkazilishini talab qiladi. Boshqa raqamli boshqaruv tizimlari mehnat migrantlarining tegishli xizmatlardan

foydalinishini osonlashtirish uchun mobil ilovalar va smart-kartalarini o'z ichiga olishi mumkin [2]. Bunday boshqaruv tizimlari chet elda ishga joylashish va ma'muriy jarayonlarni yumshoqroq va tezroq amalga oshirish uchun katta imkoniyatlarga ega, bu hukumatlarga, ish beruvchilarga va mehnat migrantlarining o'zlariga ham foyda keltirishi mumkin. Ushbu tizimlar muntazam migratsiya bilan bog'liq vaqt va xarajatlarni qisqartirish afzalliklariga ega bo'lishi mumkin, bu esa o'z navbatida migrantlar uchun muntazam kanallarning jozibadorligini oshiradi. [3].

2-rasm. AKT rivojlanish indeksi [5]

Migrant hujjatlari (shu jumladan shartnomalar) saqlanadigan onlayn-omborxonalar, ijtimoiy yordam jamg'armasi badallarini olish uchun arizalarni qabul qilish va onlayn shikoyatlarni qabul qilish mexanizmlari migrantlarga o'zlarini himoya qilish yoki ular paydo bo'lganda muammolarni boshqa yo'l bilan hal etish uchun vaqt va pulni tejashta imkon beradi. Bunday tashqari, ishga joylash va ma'muriy jarayonlarni raqamlashtirish migratsiya davrining barcha bosqichlarida shaffoflik va hisobdorlikni oshiradi. Raqamli platformalar shartnomalar yoki "raqamli iz" larni qayd etishda foydali ekanligi isbotlandi. Bu, ayniqsa, mehnat migrantlari, ishga yollovchilar va ish beruvchilar ishonishi mumkin bo'lgan dalillarni taqdim etish orqali shartnomani almashtirish yoki to'lovlarni to'lash kabi muammolarni hal qilishda juda foydali bo'lishi mumkin [4]

3-jadval

O'zbekiston mehnat bozori [6]

Ko'rsatkich	2010	2013	2016	2019-Q3*
Ish bilan band aholi soni (o'rtacha davr)				
Iqtisodiy faol aholi (ming kishi)	12286,6	13163,0	14022,4	14946,2
shundan ish bilan ta'minlanganlar (ming kishi)	11628,4	12523,3	13298,4	13608,8
Iqtisodiy faoliyat bo'yicha bandlik				
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi	3118,1	3402,1	3646,7	3653,4
Sanoat	1605,7	1703,1	1802,4	1820,5
Qurilish	1033,7	1144,0	1263,6	1238,7
Savdo	1235,6	1342,0	1452,4	1461,6
Tashish va saqlash	509,9	570,2	638,2	663,5
Ta'llim	1102,0	1104,0	1105,6	1154,1
Sog'liqni saqlash va ijtimoiy hizmatlar ko'rsatish	596,2	599,5	601,6	620,7

Boshqa faoliyatlar	2427,2	2658,4	2787,9	2996,3
Iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha bandlik (xususiy va davlat)				
Davlat sektori	2410,2	2341,1	2330,4	2542,2
Nodavlat sector	9218,2	10182,2	10968,0	11066,6
shundan ishsizlar, mehnat agentliklarida ro'yxatdan o'tganlar	16,2	5,4	5,0	34,7

Manba: www.stat.uz

AKT rivojlanishi indeksi bo'yicha O'zbekiston 170 dan ortiq davlat ichida 103-o'rinni egallab turibdi, masalan, Misrdan oldinda, ammo Turkiya va Braziliyadan keyin.

O'tgan yilning oktyabr oyidan boshlab xorijda mehnat migratsiyasida bo'lgan o'zbekistonliklarga yordam beradigan yangi tizim ishga tushirildi. Tizimda ro'yxatdan o'tgan mehnat muhohirlari chet elda qiyin vaziyatga tushib qolgan va yordamga muhtoj bo'lganlar Mehnat-migratsiya dasturi orqali yordam so'rab agentlik bilan bog'lanishlari mumkin.

Raqamlashtirish, shuningdek, ish bilan ta'minlashda sezilarli o'zgarishlarga olib keldi. Endilikda malakali kasblarni dunyo miqyosida ham ancha osonroq topish mumkin bo'lib, bu ish o'rinni vaqtinchalik va tabiatiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. shchilar raqamli iqtisodiyotda istalgan vaqtida va istalgan joydan ishtirok etishlari mumkin.

Migratsiya O'zbekiston iqtisodiy kelajagining muhim tarkibiy qismidir, chunki undan past malakali va yuqori malakali ish o'rinnaridagi bo'shliqlarni to'ldirish uchun allaqachon foydalanib kelinmoqda. Raqamlashtirish ikkalasiga ham ta'sir qiladi. Migratsiya uzoq vaqtidan beri odamlarning bir joydan ikkinchi joyga jismoniy harakati sifatida qaralsa-da, biz hozirda virtual mehnat migratsiyasining bir shakliga guvoh bo'lmoqdamiz. Ish onlayn sarmoya, ishchi kuchi va axborot oqimi orqali milliy chegaralarni kesib o'tmoqda.

Afsuski, ushbu onlayn mehnatning ahamiyati unchalik yaxshi o'rganilmagan, sababi an'anaviy mehnat statistikasi onlayn platformalar orqali amalga oshiriladigan ishlarni o'lchash uchun mos kelmaydi. Bu ko'pincha "savdo", "subpudrat" yoki "autsorsing" deb tushuniladi; "mehnat migratsiyasi" sifatida emas. Barcha o'zgarishlar ssiyosatchilar va statistiklar uchun deyarli sezilmaydi. (2,3-jadvallar).

4-jadval

Tarmoq va sohalarda o'rtacha ish haqi miqdori

Ko'rsatkich	2010	2013	2016	2019-Q3
O'rtacha nominal ish haqi, yillik, summa	504796,8	865950,9	1293764,3	2217827,2
Iqtisodiy faoliyat bo'yicha o'rtacha nominal ish haqi				
Sanoat	789275,5	1262123,7	1863843,5	3143122,2
Qurilish	882455,7	1283542,0	1619107,6	2670836,5
Savdo	625982,2	1133534,3	1500523,2	2280113,8
Tashish va saqlash	710670,4	1210980,5	1763892,0	2818162,8
Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	333117,4	624023,5	913366,7	1704765,9
Axborot va aloqa	741255,5	1287243,2	2042223,6	3994606,4

Moliyaviy va sug'urta faoliyati	510313,0	1187011,8	2140142,4	4397188,3
Ta'lim	399001,1	688802,0	1038910,9	1751446,2
Sog'lijni saqlash va ijtimoiy hizmatlar ko'rsatish	384776,2	608368,0	887794,3	1498406,8
San'at, ko'ngil ochish va dam olish	463303,7	708311,3	1272108,1	1989544,1
Boshqa faoliyat	313160,4	664400,8	1109688,8	2219536,4

Manba: www.stat.uz

Muhokamalar

Onlayn gig-iqtisod uchun yaratilgan birinchi iqtisodiy ko'rsatkichlardan biri bu Onlayn mehnat indeksidir, u Oksford universiteti tadqiqotchilarini tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, onlayn mehnat loyihalarini kuzatib boradi. So'nggi bir yil ichida Indeks quyida ko'rsatilgandek tez va o'zgaruvchan o'sishga erishdi. Onlayn vakansiyalarning eng katta manbalari (2016 yil sentyabr holatiga) AQShda (dunyo miqyosida 52%), undan so'ng Buyuk Britaniya 6,3%, Hindiston 5,9%, Avstraliya 5,7% va Kanada 5% dir. Ajablanarlisi shundaki, bunday o'sish an'anaviy mehnat bozorining turg'unlik sharoitida ro'y berdi. [7]. Shunisi e'tiborga loyiqliki, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish, texnologiya, ijodiy va multimedya vazifalari kabi sohalarda malakali ishlarga talab yuqori bo'ldi. Bu nafaqat imehnat kelajagini o'zgartiradigan avtomatlashtirish, balki raqamlashtirish va virtual mehnat migratsiyasidir. Bizning hozirgi tizimdagagi ko'plab farazlar qayta ko'rib chiqilishi maqsadga muvofiq.

Ehtimol, migratsiya haqidagi farazlarimizning munozarali jihatlari mavjuddir. Bir vaqtlar nazorat qilinadigan milliy chegaralar sifatida qabul qilganimiz, biz tan olishni istaganimizdan ko'ra ko'proq o'tkazuvchandir. Bu har kuni bizning milliy chegaralarimiz orqali bemalol o'tadigan juda ko'p ma'lumotlar, kapital va ahborot bilan tasdiqlanadi. Shunga o'xshab, barcha migrantlar ham asosiy maqsad sifatida fuqarolikka ega bo'lishga intilimaydilar. Ishchilar tarkibiga o'zlarini mobil va global deb biladigan, transmilliy o'ziga xoslikka ega bo'lgan yosh mutaxassislar kiradi. Ular yangi pasportgacha bo'lgan sayohat qilish bilan kifoyalanmasdan, mamlakatlar o'rtasida harakatlanish imkoniyatiga ega bo'lishni xohlaydilar.

Harakachanlikning kuchayish (virtual va jismoniy) tendensiyasi siyosatchilar uchun hal qiluvchi omil bo'lishi kerak. Agar mehnat safarlari qisqa va tez-tez bo'lib tursa, viza olishga ketadgan vaqt undan ko'ra uzoqroq davom etmasligi kerak. Agar bo'lg'usi ishchilar yollanma ishchi bo'lmasa yoki bir nechta joyda ishlasa, u holda bir ish beruvchiga bog'lab qo'yilgan vizaga ega bo'lish yoki Ish sharoitlari o'zgargani sari, mehnatni o'zgartirishdagi muammolar ishchi kuchi harakatchanligi uchun istalmagan to'siqlarni keltirib chiqaradi. Xodimning ilgari ishlagan ko'plab ish joylarini hujjatlashtirish uchun ham hujjatlar qayta ko'rib chiqilishi kerak bo'lishi mumkin. Agar o'z-o'zini ish bilan band qilgan tadbirkorlar yangi iqtisodiyotning asosiy qismiga aylanib qolsa, ular siyosat nuqtai nazaridan qanday yondashadilar? Hukumat asosan ish beruvchilarning ma'lumotlariga tayanadi va ularga qanday ko'nigmalar talab qilinishini tushuntirishda yordam beradi. Va startup kompaniyalar tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan bir paytda, hozirgi vaqtida kichik (va mintaqaviy) korxonalarda malakali ishchilarni homiylik qilishga xalaqit beradigan byurokratiyani qanday o'zgartirish mumkin?

Kimlar kim tomonidan yollanayotgani va qiymat qayerda yaratilayotgani kabi malaka bo'yicha bo'shliqlar to'g'risidagi holatlar ish beruvchilar, ta'lim va migratsiya toifalari bo'yicha samarali siyosatni ta'minlash uchun juda muhimdir. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek,

"Internet" va texnologiyaga asoslangan xizmatlar qiymatining aniq o'lchovi hali ham mavjud emas. Raqamli tovarlarning noyob tabiatи ularni kuzatib borishni qiyinlashtirmoqda. Yangi tendentsiyalarni nazorat qilish va kuzatib borish uchun vositalarni yaratish ustida kimlar ishlamoqda? Raqamli asrda qanday ma'lumotlarni to'plashimiz haqida etarlicha o'layapmizmi?

To'rtinchи sanoat inqilobi bizning hayotimizni qay darajada o'zgartirishi to'g'risida turli xil fikrlar mavjud. Biroq bu kelajakni bashorat qilish haqida emas. Gap ertangi kunga tayyor bo'lish uchun bugungi taxminlarni tekshirish haqida ketmoqda. Kelajak uchun xos bo'lgan murakkablik va noaniqliklarni hisobga olgan holda, bitta strategiyani tanlash va uning ishlashini kutib o'tirish mantiqqa ziddir. Hukumat doimiy tajriba, o'qitish va moslashtirishga imkon beradigan echimlar portfelini amalga oshirib borishi kerak. Noaniqliknинг tan olish va tajribalar portfelini yaratish biror bir strategik yo'nalish yo'qligini anglatmaydi. Bu real vaqt rejimidagi fikrlarga asoslanib, o'zi uchun o'rganishi mumkin bo'lgan tizimni yaratishni anglatadi. Muvaffaqiyatsizliklar bir necha oylar davomida emas, balki o'nlab yillar davomida ro'y berishi mumkin, ammo bizda ko'plab muaamolarni hal qilish va tezkor o'rganish imkoniyatlari bor.

Yagona ma'lumotlar bazasi 2019 yil avgust oyida chet elda vaqtincha mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi mamlakat fuqarolarini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish to'g'risida farmonni imzolagan. Bu albatta O'zbekiston Prezidentining tashabbusi bilan yaratildi. Ushbu hujjat Yagona milliy mehnat tizimi ma'lumot tizimida tashqi mehnat migratsiyasi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan Mehnat-migratsiya dasturiy ta'minotini ishga tushirishni ko'zda tutadi [8].

Ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisning Senatiga va Qonunchilik palatasiga qilgan murojaatida 2020 yilni "Ilm-fan, ta'lim va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qildi. Markazning ochilishi davlatimiz rahbari tomonidan ushbu sohada ilgari surilgan ulkan maqsadlarga erishish yo'lidagi yana bir qadamdir.

Migrantlar mehnatini boshqarishni raqamlashtirish

- Hukumatlarni ishga joylashtirish bilan bog'liq ma'muriy jarayonlarni osonlashtirish uchun ma'lumotlar boshqaruv bazasini yaratishga va migratsiya davrida mehnat muhojirlari uchun qo'llab-quvvatlash xizmatlarini, shu jumladan huquqiy qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy yordam va onlayn o'qish imkoniyatlarini boshqarishga undash;

- Ma'lumotlarni boshqarish bazasida mehnat shartnomalari, to'lov hujjatlari yoki tibbiy ma'lumotnomalar kabi muhim hujjatlarni migrant ishchilarining shaxsiy profillarida saqlash uchun "raqamli iz" deb nomlangan yozuvni yaratish;

- Mehnat migrantlariga shaxsiy profillarini tekshirish, hujjatlarni rasmiylashtirish va onlayn xizmatlardan foydalanish uchun ma'lumotlar bazasi bilan birqalikda "yagona oyna" xizmat ko'rsatish markazlari, ilovalar va elektron kartalarni yaratish;;

- Platformalar xususiy kompaniyalar yoki davlat sub'ektlari tomonidan ishlab chiqilgan va boshqarilayotganidan qat'i nazar, mehnat migrantlarining shaxsiy hayoti va onlayn xavfsizligini himoya qilish maqsadida ma'lumotlarni yig'ish, foydalanish va almashishni tartibga solish va nazorat qilish;

- Raqamli xizmatlarni ishlab chiqish va undan foydalanish bilan bog'liq harajatlarni mehnat migrantlari qoplamasligini ta'minlash;

- Mehnatni nazorat qilish va huquqbazarliklar to'g'risida xabar berish uchun baliq ovlash qayiqlari va plantatsiyalar kabi yetib borish qiyin bo'lgan ish joylarida aloqani yaxshilash;

- Raqamli vositalarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish

uchun mehnat migratsiyasi boshqaruvida band bo'lganlarning salohiyatini oshirish;

- Operativ muvofiqlashtirish va muammolarni hal qilish uchun O'zbekistonda umumiy axborot tizimlaridan foydalanishni kuchaytirish, masalan: shikoyatlarni hal qilishni tizimini kuchaytirish;

- Migrant ishchilarni boshqarishda hukumatlar va kasaba uyushmalarini qo'llab-quvvatlash uchun fuqarolik jamiyati tashkilotlarining rolini kuchaytirish..

Asosiy natijalar

Migratsiyaning texnologiyaga asoslangan harakatchanlik siyosati asosiy imkoniyatlar va manfaatlarga kelsak, ular quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Raqamli boshqaruv tizimlari: samaradorlik va oshkorlikni oshirish;
2. Ishga qabul qilish platformalari: xarajatlarni kamaytirish, hisobdorlikni oshirish;;
3. Xabar almashish ilovalari va ijtimoiy media: Axborot almashinuvi, muloqot va xizmatlarni yaxshilash;
4. Mobil to'lov tizimlari: pul o'tkazmalari va moliyaviy xizmatlar bilan bog'liq xarajatlarni hal qilish;
5. Mehnatni nazorat qilish va hisobot berish uchun raqamli vositalar: Muvofiglikni yaxshilash.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

- Mamlakatlarda ishga qabul qilish va joylashtirish bilan bog'liq ma'muriy jarayonlarni yengillashtirish uchun ma'lumotlar bazasini yaratishga rag'batlantirish;

- Ma'lumotlar bazasida mehnat shartnomalari, to'lov hujjatlari yoki tibbiy ma'lumotnomalar kabi muhim hujjatlarni saqlanishi uchun imkoniyat yaratish;

- Mehnat muhojirlarining shaxsiy profillarini tekshirishlari uchun ma'lumotlar bazasi bilan birgalikda universal "yagona oyna" hizmat ko'rsatish markazlari, ilovalar va elektron kartalarni yaratish;

- Bunday platformalar xususiy kompaniyalar yoki davlat subyektlari tomonidan ishlab chiqilgan va boshqarilayotganidan qat'i nazar, mehnat migrantlarining shaxsiy hayoti va onlayn xavfsizligini himoya qilish maqsadida ma'lumotlarni yig'ish, ulardan foydalanish va almashishni tartibga solish va nazorat qilish;

- Raqamli xizmatlarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish bilan bog'liq xarajatlarni mehnat migrantlari qoplamasligini ta'minlash. [9].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, globallashgan dunyoda alohida a'zo davlatlar o'zlarining milliy migratsiya dasturlarini samarali ilgari surishda buni "yakka o'zi" amalga oshirolmaydilar. Sog'liqni saqlash sohasidagi zaifliklar migratsiyaning barcha bosqichlarida va chegaralarni kesib o'tishini hisobga olib, yuboruvchi va qabul qiluvchi mamlakatlar bilan ko'p tomonlama diplomatisk sa'y-harakatlar talab etiladi. Mamlakatda alohida ma'lumotlarga ega milliy migratsiya rejimini ishlab chiqish bo'yicha hatti-harakatlar dalillarga asoslangan migratsiya siyosatini ishlab chiqish uchun sog'liqni saqlash to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak. Bu migrantlarning sog'lig'idagi tendentsiyalarni tahlil qilish, sog'liqni saqlash to'g'risidagi ma'lumotlarni ajratish va olingan saboqlarni almashish uchun axborot tizimlarini kuchaytirish uchun global miqyosda tadqiqot mutaxassislari, olimlar va siyosatchilarni bog'lash uchun amaliy platformalardan boshlanishi mumkin.

Bir necha yillardan so'ng, O'zbekiston xalqaro miqyosda mehnat migratsiyasining muammolari va harakatchanligini oldini olish uchun o'z platformasini taqdim etadi. Raqamli texnologiyalar dunyo mamlakatlari jamiyatlariga migrantlarning ulkan hissa qo'shishlarida yuzaga keladigan katta muammolar va to'siqlarni yengib chiqishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

-
- [1] <https://www.forbes.com/sites/federicoguerrini/2014/08/08/using-big-data-to-understand-migrations/#4b0ef2a37007>
  - [2] 2017. Progress of the implementation of Recommendations adopted at the 3rd - 8th ASEAN Forums on Migrant Labour: Background paper to the 9th AFML (Bangkok).
  - [3] Farbenblum, B; Berg, L; Kintominas, A. 2018. Transformative technology for migrant workers: Opportunities, challenges, and risks (New York, Open Society Foundations).
  - [4] <https://www.mwji.org/highlights/2018/11/report-transformative-technology-for-migrant-workers>
  - [5] <https://kommersant.uz/цифровая-экономика-Узбекстана/>
  - [6] <https://stat.uz/en/181-ofytsyalnaia-statystika-en/6384-labor-market>
  - [7] <https://ilabour.ox.ac.uk/online-labour-index/>
  - [8] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 20.08.2019 yildagi "Chet elda vaqtincha ishlash bilan shug'ullanuvchi O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va ularning oila a'zolarini himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori.
  - [9] Digitalization to promote decent work for migrant workers in ASEAN. Thematic background paper for the 11th ASEAN Forum on Migrant Labour (AFML), 29-30 October 2018, Singapore, page 11.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Shaxzod Ibragimov,

Toshkent davlat sharqshunoslik instituti talabasi

Quvonchbek Sag'dullayev,

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

Ilmiy rahbar:

Bibisora Sadibekova,

Toshkent davlat sharqshunoslik instituti

"Xitoy siyosati, tarixi va iqtisodiyoti" kafedrasi dotsenti, i.f.n.

ERKIN IQTISODIY ZONALAR GEOGRAFIYASI: JAHON TAJRIBASI VA O'ZBEKISTON

For citation: Shaxzod Ibragimov&Quvonchbek Sag'dullayev&Bibisora Sadibekova. GEOGRAPHY OF FREE ECONOMIC ZONES: WORLD EXPERIENCE AND UZBEKISTAN. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp.40-51

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-4>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini tashkil etishning geografik asoslari yoritilgan. Har bir erkin iqtisodiy zona joylashgan hudud o'ziga xos iqtisodiy geografik o'ringa, tabiiy sharoit va resurslarga ega. Aynan ana shu omillar erkin iqtisodiy zonalar rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Qolaversa, xorijiy mamlakatlarda erkin iqtisodiy hududlarning turlari, hududda investitsiya muhiti va investitsion jozibadorlikning qay darajada ta'minlanganligi, tashqi iqtisodiy aloqalarning olib borilishi, investitsion loyihalarning amalga oshirilishi erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining geografik jihatlarini belgilaydi.

Kalit so'zlar: erkin iqtisodiy zona, kichik sanoat zonasi, iqtisodiy geografik o'rinni, tabiiy sharoit, tabiiy resurslar, investitsiya muhiti, investitsion jozibadorlik, tashqi iqtisodiy aloqalar, tashqi savdo, investitsiyalar.

GEOGRAPHY OF FREE ECONOMIC ZONES: WORLD EXPERIENCE AND UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article describes geographical foundations of free economic zones. Each

free economic zone has a unique economic geographical location, natural conditions and resources. These factors play an important role in the development of free economic zones. Various forms of free economic zones in world countries, territorial investment conditions, their level favorableness and investment climate, maintaining foreign economic relations, as well as the development of investment projects are determined by the geographical indicators of free economic zones.

Key words: free economic zone, small industry zone, economic geographical location, natural condition, natural resources, investment climate, investment favorableness, foreign economic relations, foreign trade, investments.

ГЕОГРАФИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН: МИРОВОЙ ОПЫТ И УЗБЕКИСТАН

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещены географические основы организации деятельности свободных экономических зон. Каждая свободная экономическая зона имеет своеобразное экономико-географическое положение, природные условия и природные ресурсы. Именно данные факторы играют важную роль в развитии свободных экономических зон. Различные формы свободных экономических зон, территориальные инвестиционные условия, уровень их благоприятности и инвестиционный климат, ведение внешних экономических отношений, а также разработка инвестиционных проектов определяются географическими показателями свободных экономических зон.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, малая промышленная зона, экономико-географическое положение, природные условия, природные ресурсы, инвестиционный климат, инвестиционный благоприятность, внешнеэкономические отношения, внешняя торговля, инвестиции.

KIRISH. Ma'lumki, erkin iqtisodiy zonalar iqtisodiyotni hududiy tashkil etishning zamonaviy shakllaridan biri. Erkin iqtisodiy zona - bu "mintaqani jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun mamlakat va chet el kapitalini, istiqbolli texnologiya va boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida tuzilgan, aniq belgilangan ma'muriy chegaralari va alohida huquqiy tartiboti bo'lgan maxsus ajratilgan hududdir". [1] Iqtisodiyot fanlari doktori, professor A.V.Vaxabov tomonidan EIZga quyidagicha ta'rif berilgan: "Erkin iqtisodiy zonalar - shunday geografik hududki, unda mamlakatda qabul qilingan xo'jalik faoliyati tartibiga qaraganda imtiyozli soliq tartibi joriy etiladi. Boshqacha so'z bilan aytganda, ushbu hududda davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi kamaytiriladi va bu milliy iqtisodiy makonning bir qismi bo'lib, mamlakatning boshqa hududlarida qo'llanilmaydigan ma'lum imtiyozlar tizimi joriy etiladi". [4] EIZ mamlakat hududining bir qismi bo'lib, uning boshqa hududlaridan soliq, bojxona, ma'muriy imtiyozlarga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, erkin iqtisodiy zonalarni ham iqtisodiy, ham geografik jihatdan tadqiq etish mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Erkin iqtisodiy zona, eng avvalo, hudud sifatida geografik tadqiqotlarda o'r ganish obyektidir. EIZlarni tashkil etishda hudud omiliga katta e'tibor qaratiladi. Chunki EIZning qayerda barpo etilishi uning keyingi faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu esa uning iqtisodiy geografik o'rnini belgilaydi. Shuningdek, EIZ joylashgan hududning tabiiy

sharoiti va resurs salohiyati ham ahamiyatga ega. Mamlakatning investitsion jozibadorligi va EIZda yaratilgan investitsiya muhitiga xorijiy investorlar alohida e'tibor qaratadi. Yuqorida sanab o'tilgan omillar hudud tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasining kengayishiga xizmat qiladi.

EIZ faoliyatini tashkil etishning geografik asoslariga quyidagilar kiradi:

- jahon mamlakatlarida EIZning shakllanishi, ularning turlari va shakllari;
- EIZning iqtisodiy geografik o'rni;
- EIZ joylashgan hududning tabiiy sharoiti;
- EIZ joylashgan hududning resurs salohiyati;
- EIZda tashqi iqtisodiy aloqalarning amalga oshirilishi, xorijiy mamlakatlar bilan tashqi savdo va investitisiyalar bo'yicha hamkorlik.

Erkin iqtisodiy zonalarning geografik tafsifini jahon mamlakatlari va O'zbekiston misoldida ko'rib chiqamiz.

Jahon xo'jaligida zamонавија турдаги EIZlar XX аср о'ртalaridan boshlab paydo bo'la boshladi. Birinchi erkin iqtisodiy zona 1947-yilda Irlandiyaning Shannon hududida tashkil etildi. [5] Hozirgi kunda jahonning 147 ta mamlakatida erkin iqtisodiy zonalarning turli xil shakllari mavjud. "World Investment Report 2019" ma'lumotlariga ko'ra, 2018-yil hisobi bo'yicha dunyoda 5400 dan ortiq EIZ borligi qayd etilgan. [7]

1-jadval

Jahondagi erkin iqtisodiy zonalarning qit'alar bo'yicha taqsimlanishi (2018-Y.) [7]

T/r	Qit'alar (regionlar)	EIZlar Soni
1	Yevropa	105
2	Shimoliy Amerika	262
3	Osiyo	4046
	shu jumladan:	
	<i>Sharqiy Osiyo</i>	2645
	<i>Janubi-Sharqiy Osiyo</i>	737
	<i>Janubiy Osiyo</i>	456
	<i>Markaziy va Janubi-g'arbiy Osiyo</i>	208
4	Afrika	237
5	Lotin Amerikasi	486
6	Avstraliya va Okeaniya	10

MAVZUNING O'RGANILGANLIK DARAJASI

Erkin iqtisodiy zonalarni o'rganish hozirgi zamон iqtisodiyot fanlarida muhim ahamiyatga ega. EIZlar nafaqat iqtisodiy, qolaversa siyosiy, huquq va geografik tadqiqotlar uchun ham muhim mavzu bo'la oladi. Ayniqsa, EIZni iqtisodiy jihatdan tadqiq etish ishlari keng ko'lamda olib borilmoqda.

Xorijiy tadqiqotchi-olimlardan Danko T., Okrug Z.[2], Druzik Y.S. [3], Zimenkov R.I. [4], Sharopov S.A. [5], Volovnik N.P. [6] lar erkin iqtisodiy zonalarning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy sharoitda jahon xo'jaligida tutgan o'rniga baho bergenlar.

O'zbek olimlaridan Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Muminov N.G. [7], Nazarov G`G`, Xalilov X.X. [9], Kamalov M., Qurbonov M. [10], Voxidova M.X. [8], Raimjonova M.A. [11], lar EIZlarning iqtisodiy ahamiyatini, bu boradagi jahon tajribasi va O'zbekistondagi imkoniyatlar xususida o'z ilmiy ishlarida yoritib o'tganlar.

Lekin hozirgi kunga qadar EIZlar, asosan, iqtisodiy nuqtayi nazardan o'rghanib kelindi, ularni geografik jihatdan ilmiy tadqiq etish bo'yicha kompleks ishlar esa deyarli amalga oshirilmagan. Erkin iqtisodiy zonalar geografiyasi - bu iqtisodiyot va geografiyaning o'zaro integratsiyasi asosida tashkil topgan yangi yo'naliish. Geografiya fanining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lган ijtimoiy-iqtisodiy geografiya doirasida EIZlarni o'rghanish mumkin.

Erkin iqtisodiy zona, eng avvalo, hudud sifatida iqtisodiy geografik tadqiqotlarning obyektidir. Geografik tadqiqot ishlarida EIZlarning geografik o'rni, u joylashgan hududning tabiiy sharoiti va resurs salohiyati, infratuzilma, transport va logistika imkoniyatlari, xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy hamkorlik yo'naliishlari ham iqtisodiy, ham geografik jihatdan tahlil etiladi. Shuningdek, jahon xo'jaligida EIZlarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, qaysi mamlakatlarda qanday turdag'i EIZlar tashkil etilganligi o'rghaniladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Amerika Qo'shma Shtatlari. Dunyoning eng rivojlangan mamlakati hisoblangan AQSH ijtimoiy-iqtisodiy hayotida erkin iqtisodiy hududlar muhim o'rinni egallaydi. Hozirgi kunda AQSHda 3 turdag'i EIZlar faoliyat yuritmoqda: tashqi savdo zonalari, tadbirkorlik zonalari, texnologik parklar.

Tashqi savdo zonalari, asosan, mamlakatning yirik port shaharlari joylashgan. Dastlabki tashqi savdo zonalari Nyu-York, Yangi Orlean, San-Fransisko, Oklend, Los-Anjeles va Sietl shaharlariда ochilgan. 1934-yilda "Erkin savdo zonalari to'g'risida"gi Qonun qabul qilingandan so'ng EIZlarning yangi shakli - erkin savdo zonalari tashkil qilindi. 50-yillardan so'ng Toledo (Ogayo shtati), Bey-Kauti (Michigan), Mayagues (Puerto-Riko), Gonolulu (Gavayi) shaharlari ham tashqi savdo zonalari sifatida belgilandi. [6]

AQSH depressiv rayonlarda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash maqsadida tadbirkorlik zonalarini tashkil etdi. Ular yuridik jihatdan federal, shtat va mahalliy ahamiyatga ega tadbirkorlik zonalariga bo'linadi. Shtat maqomidagi tadbirkorlik zonalari 10-20 yil, federal ahamiyatga egalari esa 20 yil va undan ko'proq muddatga tuzilishi mumkin.

Kaliforniya shtatida joylashgan butun dunyoga mashhur Silikon vodiysi texnologik parklarning eng yirigi bo'lib, bu yerda fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi shakllantirilgan.

Braziliya Federativ Respublikasi. Janubiy Amerikaning iqtisodiy jihatdan eng qudratli davlati bo'lган Braziliyada erkin iqtisodiy zonalarning paydo bo'lishi XX asrning o'rtalariga borib taqaladi. Braziliyada 8 ta erkin savdo zonasini tuzilgan: Manaus, Tagatinga, Makapa, Brazilia, Kruzeiro-du-Sul, Boa Vista, Bonfim, Guajara-Mirin.

1957-yilda kongressmen Fransisko Pereyda da Silva tashabbusi bilan "Manaus" erkin savdo zonasini tashkil etildi. [8] Manaus - Amazonka daryosi sohilida joylashgan port shahar. Dengiz kemalari daryo bo'ylab Manaus shahrigacha bemalol kirib kela oladi. Amazonas shtati federal hukumatining 1967-yil 28-fevraldagi Qonuniga ko'ra, Manaus shahri sanoat, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish tarmoqlari bo'yicha tarmoqli erkin iqtisodiy zona sifatida qayta tuzildi. 1989-yilda "Manaus" erkin savdo zonasini o'z ichiga 7 ta

iqtisodiy rivojlanish zonasini qamrab oladi va kompleks erkin iqtisodiy zonaga aylanadi. "Manaus" nafaqat Braziliya, qolaversa Lotin Amerikasidagi erkin iqtisodiy zonalarning eng yirigi hamdir. Bu yerda dunyoning yetakchi kompaniya va firmalari o'z filiallarini tashkil etgan. Shuningdek, mamlakatda Rio-de-Janeyro, San-Paulu singari erkin port zonalari ham mavjud.

Xitoy Xalq Respublikasi. Xitoyda erkin iqtisodiy zonalarning tashkil etilishi Den Syaopin tomonidan olib borilgan iqtisodiy islohotlar davri (1978-yil) bilan bog'liq. Xitoya EIZlarni tashkil etish evolyutsiyasini 3 bosqichga bo'lish mumkin:

Birinchi bosqich (1978-1882) - dastlabki maxsus iqtisodiy zonalar (Shenchjen, Chjuxay, Shantou, Syamen) tashkil etildi;

Ikkinci bosqich (1983-1989) - EIZ faoliyatining tashkiliy-huquqiy asoslari takomillashtirildi, xorijiy investitsiyalarni jalg etish va undan foydalanishdagi davlat siyosatining erkinlashdi.

Uchinchi bosqich (1990-yildan hozirgacha) - fan-texnika inqilobining rivojlanishi va globallashuv sharoitida EIZlarning yangi turlari (texnoparklar, texnopolislar, erkin savdo zonas, erkin bojxona zonas) barpo etildi. 1990-yilda Shanxay shahrining Pudun tumanida sanoat zonasini tashkil qilindi. Bu hudud iqtisodiy va huquqiy tartibiga ko'ra EIZga to'liq mos keladi.

Hozirgi kunda Xitoyda asosiy imtiyozlarga ega bo'lgan quyidagi ma'muriy-iqtisodiy tuzilmalar mavjud: [8]

- 5 ta maxsus iqtisodiy zona: Shenchjen, Chjuxay, Shantou, Syamen, Xaynan, shuningdek Shanxay shahridagi Yangi Pudun tumani maqomiga ko'ra MIZga tenglashtirilgan.

- 90 ta davlat darajasidagi texnik-iqtisodiy rivojlanish zonasini: Pekin, Shanxay, Guanchjou, Tyanszin, Dalyan, Xarbin, Uxan, Chunsin, Xanchjou, Shenyan, Chanchun va boshqa yirik shaharlar.

  - 114 ta yangi va yuqori texnologiyalar zonasini:

    - Pekin shahridagi "Chjungunszon" yuqori texnologiyalar parki;

    - Shanxay shahrining Pudun tumanidagi "Chjanszyan" yuqori texnologiyalar parki;

      - Tyanszin shahridagi yuqori texnologiyalar parki;

      - Nankin shahridagi yuqori texnologiyalar ochiq zonasini;

      - Chendu shahridagi yuqori texnologiyalar ochiq zonasini;

      - Guanchjou shahridagi yuqori texnologiyalar ochiq zonasini.

- 13 ta erkin bojxona zonasini: Shanxay, Tyanszin, Dalyan, Guanchjou, Ninbo, Chjanszyangan, Xaykou, Syamen, Fuchjou, Sindao, Shantou, Chjuxay, Shenchjen shaharlari.

- 14 ta davlat darajasidagi chegaraoldi iqtisodiy hamkorlik zonasini: Xeyxe, Suyfenxe (Xeylunszyan provinsiyasi), Manchjouli, Erlyan (Ichki Mongoliya avtonom rayoni), Xueychun (Girin provinsiyasi), Dandun (Lyaonin provinsiyasi), Inin, Bole, Tachen (Shinjon-Uyg'ur avtonom rayoni), Pinsyan, Dunsin (Guansi-Chjuan avtonom rayoni), Juyli, Bantin, Xekou (Yunnan provinsiyasi).

  - Shanxay erkin savdo zonasini.

Shuningdek, G'arbiy Xitoy iqtisodiy rayonida, aniqrog'i Shinjon-Uyg'ur avtonom rayonida "Qoshg'ar" erkin iqtisodiy zonasini tashkil etilgan. Bundan asosiy maqsad - mamlakatning kam o'zlashtirilgan va nisbatan past rivojlanish ko'rsatkichlariga ega bo'lgan hududlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdan iboratdir. Bu EIZni depressiv rayonlarda joylashtirishning jahon bo'yicha birinchi amaliyoti, Xitoy tajribasi edi.

Hindiston Respublikasi. Hindiston - iqtisodiyoti tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan

mamlakatlardan biri. Bu yerda erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish bo'yicha o'ziga xos tajriba to'plangan. 1965-yilda Gujarat shtatining Kandla shahrida eksport-ishlab chiqarish zonasasi (EICHZ) tashkil etiladi. 1980-yillarning oxirida hukumat tomonidan yana 5 ta EIZ tuziladi: Noyde (Uttar-Pradash shtati), Falta (G'arbiy Bengaliya), Kochin (Kerala), Chennay (Tamilnad), Vishaxakpatnam (Andhra-Pradesh). 1988-yilda Maxarashatra shtatida "Surat" EICHZ o'z faoliyatini boshladi. Hindiston hukumati tomonidan 2000-yilda "Erkin iqtisodiy zonalarni rivojlantirish dasturi" qabul qilinadi. [6] Unga ko'ra, mamlakat iqtisodiyotiga chet el investitsiyalarini kengroq jalb etish, import o'rnnini bosuvchi va eksportga yo'naltirilgan tovarlar ishlab chiarish asosiy maqsad etib belgilandi. 2011-yildan boshlab sanoat-investitsiya zonalari va sanoat klasterlari tashkil etila boshlandi. Albatta, bularning barchasi Hindiston iqtisodiyotining rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Rossiya Federatsiyasi. Rossiyada birinchi erkin iqtisodiy zona 1990-yilda tashkil etilgan "Naxodka" EIZ edi. Mamlakatda EIZlar tashkil etishdan ko'zlangan asosiy maqsad bozor munosabatlariga o'tish va hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdan iborat edi. 1991-1992-yillar davomida 11 ta EIZ barpo etildi. 1993-yildan xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun keng soliq va bojxona imtiyozlari joriy etildi. EIZlar faoliyatini tartibga solishning huquqiy asosi sifatida 2005-yil 22-iyunda "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risidagi" Qonun qabul qilindi.

Hozirgi kunda RFda 4 ta turdag'i 22 ta maxsus iqtisodiy zonalar faoliyat yuritmoqda: [5]

- 5 ta texnik-innovatsion zona: Zelenograd, Dubna, Tomsk, Sankt-Peterburg, Tatariston Republikasi ("Innopolis");
- 7 tasanoat-ishlab chiqarish zonasasi - Vladivostok, Lipetsk, Tatariston Respublikasi ("Alabuga"), Samara oblasti ("Tolyatti"), Sverdlovsk oblasti ("Titan vodiysi"), Pskov oblasti ("Mogilino"), Kaluga oblasti ("Lyudinovo");
- 7 ta turistik-rekreatsion zona - Oltoy Respublikasi ("Oltoy vodiysi"), Buryatiya Respublikasi ("Baykal sohili"), Oltoy o'lkasi ("Biryuzovaya Katun"), Stavropol o'lkasi ("Grand Spa Yutsa"), Irkutsk oblasti ("Baykal darvozasi"), Primorye o'lkasi ("Rus oroli"), Shimoliy Kazkaz federal okrugida turistik klaster, Krasnodar o'lkasi va Adigey Respublikasi.
- 3 ta erkin port zonasasi - Murmansk oblasti va Xabarovsk o'lkasida dengiz portlari, Ulyanovskda aeroport.

Qozog'iston Respublikasi. Qozog'iston erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etish tarixi 1990-yilga borib taqaladi. Aynan shu yilda "Qozog'iston SSRda erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonun qabul qilinadi. 1991-1992-yillarda mamlakatda birinchi erkin iqtisodiy zonalar - "Jayrem-Atasuy" (Jezqazg'an viloyati), "Olako'l" va "Jarkent" (Toldiqo'rg'on viloyati), "Lisakov" (Kustanay viloyati) tashkil qilinadi. 2011-yil 21-iyulda "Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonun qabul qilingan bo'lib, EIZlar faoliyatini tartibga solib turadi.

Ayni paytda Qozog'istonda 3 turdag'i 10 ta EIZ faoliyat olib bormoqda:

- sanoat-ishlab chiqarish zonalari: "Morport Aktau", "Janub", "Milliy sanoat neft-kimyo texnoparki", "Astana - yangi shahar", "Sariarqa", "Pavlodar", "Xorgos-Sharqiy darvoza", "Taraz" kimyo sanoati parki;
- xizmat ko'rsatish zonalari: "Burabay", "Astana - yangi shahar";
- texnik-innovatsion zonalar - "Innovatsion texnologiyalar parki" [9]

2-jadval

Qo'shma erkin iqtisodiy zonalar

Erkin iqtisodiy zonalar (xalqaro nomi)	Qabul qiluvchi mamlakat	Hamkor mamlakat	Qo'shma loyiha yili
Batamindo Industrial Park	Singapur	Indoneziya	1989
Suzhou Industrial Park	Singapur	Xitoy	1994
Lekki Free Trade Zone	Xitoy	Nigeriya	2006
Bethlehem Multidisciplinary Industrial Park	Fransiya	Falastin	2008
Sihanoukville SEZ	Xitoy	Kambodja	2010
Belarus-China Great Stone Industrial Park	Xitoy	Belarus	2011
Caracol IP	AQSH	Gaiti	2012
oneHup Chennai	Yaponiya	Hindiston	2013
Sittwe SEZ	Hindiston	Myanma	2016
Russian Industrial Zone	Rossiya	Misr	2018

O'zbekistonda erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini tashkil etishda jahon tajribasi o'r ganilgan. Bugungi kunda mamlakatimizda 21 ta erkin iqtisodiy zona, 123 ta kichik sanoat zonalarini faoliyat ko'rsatmoqda. EIZlar ixtisoslashuviga ko'ra 4 ta tarmoqqa bo'linadi: sanoat, qishloq xo'jaligi, farmasevtika va turizm. Sanoat tarmog'ida 12 ta, farmasevtika tarmog'ida 7 ta, qishloq xo'jaligi va turizm tarmoqlarida 1 tadan EIZlar mavjud.

3-jadval

O'zbekiston erkin iqtisodiy zonalarini

T/r	EIZ nomi	Tashkil etilgan yili	Joylashgan hudud
<i>Sanoat tarmog'i EIZ</i>			
1	"Navoiy"	2008	Navoiy
2	"Angren"	2012	Toshkent
3	"Jizzax"	2013	Jizzax
4	"Urgut"	2017	Samarqand
5	"G'ijduvon"	2017	Buxoro
6	"Qo'qon"	2017	Farg'ona
7	"Hazorasp"	2017	Xorazm
8	"Nukus"	2017 (2019)*	Qoraqalpog'iston Respublikasi
9	"Sirdaryo"	2018	Sirdaryo

11	"Namangan"	2019	Namangan
12	"Termiz"	2019	Surxondaryo
<i>Farmatsevtika tarmog'i EIZ</i>			
13	"Zomin-farm"	2017	Jizzax
14	"Boysun-farm"	2017	Surxondaryo
15	"Sirdaryo-farm"	2017	Sirdaryo
16	"Kosonsoy-farm"	2017	Namangan
17	"Bo'stonliq-farm"	2017	Toshkent
18	"Parkent-farm"	2017	Toshkent
19	"Andijon-farm"	2019	Andijon
<i>Qishloq xo'jaligi tarmog'i EIZ</i>			
20	"Buxoro-agro"	2018	Buxoro
<i>Turizm tarmog'i EIZ</i>			
21	"Chorvoq"	2017	Toshkent

Izoh: *2017-yilda tashkil etilgan "Nukus-farm" EIZ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-sentabrda qabul qilingan "Nukus" erkin iqtisodiy zonasini tashkil etish chora-tadbirlari to`g'risida"gi Farmoniga ko`ra, "Nukus" EIZ etib qayta tuzildi.

Jadval www.sez.gov.uz - O'zbekiston erkin iqtisodiy zonalari yagona portaliga `lumotlari asosida mualliflar tomonidan tuzilgan.

O'zbekistonda birinchi erkin iqtisodiy zona mamlakatimiz hududining geografik markazi bo`lgan Navoiy viloyatida tashkil etilgan. Buning o`ziga xos sababi bor. Ma'lumki, Navoiy viloyati mamlakatimizning yuksak taraqqiy etgan hududlaridan biri. Ayniqsa, viloyat tabiiy boyliklarning ko`pligi, sanoat salohiyatining yuqori ekanligi bilan alohida ajralib turadi. Ana shu imkoniyatlarni hisobga olgan holda 2008-yilda O'zbekistondagi birinchi erkin iqtisodiy zona aynan Navoiy viloyati hududida tashkil etilgan edi "Navoiy" EIZ o`zining iqtisodiy salohiyati, investitsion imkoniyatlariga ko`ra yetakchilik qiladi. EIZ Karmana tumanida joylashgan bo`lib, 645 hektar maydonni egallaydi. Rivojlangan muhandislik infratuzilmasi va logistika imkoniyatlariga ega. Qulay geografik joylashuvi, boy xomashyo bazasi va malakali mutaxassislarga ega ekanligi "Navoiy" EIZni ishlab chiqarish loyihalarini amalga oshirish uchun ulkan sanoat maydoniga aylantirdi. Hudud yaqinidan M-37 Samarqand-Buxoro-Turkmanboshi xalqaro avtomobil yo`lining o'tganligi, Navoiy xalqaro aeroporti va multimodal logistika markazidan foydalanish imkoniyatlarining mavjudligi EIZning iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir.

"Navoiy" EIZda iqtisodiy faoliyatning asosiy yo`nalishlari quyidagilardan iborat: elektronika, elektrotexnika, mashinasozlik, telekommunikatsiya, tibbiyot asbob-

uskunalari, farmatsevtika, qurilish materiallari, kimyo, plastik va polimerlar ishlab chiqarish, qishloq xo'jalik mahsulotlarini chuqur qayta ishlash.

Bugungi kunda "Navoiy" EIZda 28 ta xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyat olib bormoqda. Ular orasida Xitoy, Hindiston, Koreya Respublikasi, Singapur, BAA, Italiya, Buyuk Britaniya singari xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikda tashkil etilgan qo'shma korxonalar ham bor.

Toshkent viloyati - boy tabiiy resurslarga, ulkan iqtisodiy salohiyatga ega. Bu boyliklardan xalqimiz farovonligi yo'lida foydalanish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rash tarmoqlarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Resurs imkoniyatlaridan foydalanish, Farg'ona vodiysidagi korxonalar bilan barqaror iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'yishning kelajakda muhim ahamiyatga ega ekanligini hisobga olgan holda, "Angren" erkin iqtisodiy zonasini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilingan edi. Mazkur EIZda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarga keng ko'lamli soliq va bojxona imtiyozlari hamda preferensiyalar berildi, ularning infratuzilma obyektlari va kommunikatsiyalarga kafolatli ravishda ulanishi ta'minlanmoqda.

"Angren" EIZga Angren shahrining 209 hektar va Ohangaron shahrining 178 hektar yer maydoni kiradi. EIZ Farg'ona vodiysini mamlakatimizning boshqa viloyatlarini bilan bog'laydigan Toshkent-O'sh avtomobil yo'li, va Toshkent-Angren-Pop temiryo'li yaqinida joylashganligi bilan ajralib turadi. Aynan, Angren-Pop temiryo'lining qurilishi EIZning ahamiyatini yanada oshirdi.

"Angren" EIZni tashkil etish konsepsiyasidan va tanlangan mezonlardan kelib chiqqan holda hududda quyidagi tarmoqlar va yo'nalishlardagi korxonalar joylashtiriladi: elektrotexnika, mashinasozlik, kimyo va neft-kimyo, qurilish materiallari, farmatsevtika, oziq-ovqat va yengil sanoat.

Hozirgi kunga qadar EIZ hududida 23 ta investitsiya loyihasi amalga oshirilgan. Buyuk Britaniya, Xitoy, Koreya Respublikasi, Bolgariya, Ukraina, Avstriya, Singapur kabi davlatlar bilan qo'shma korxonalar tashkil etilgan.

"Jizzax" erkin iqtisodiy zonasasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013-yil 18-martdag'i "Jizzax erkin iqtisodiy zonasini barpo etish to'g'risida"gi Farmoniga binoan tashkil etilgan. Jizzax shahri va unga yondosh Sharof Rashidov tumani hududidagi 364 hektar maydonda joylashgan. "Jizzax" EIZ iqtisodiy geografik o'rning qulayligi mamlakatimizning markaziy qismida, taraqqiy etgan Toshkent va Samarqand viloyatlariga yaqin joylashganligi, xalqaro ahamiyatga ega M-39 avtomobil yo'lining o'tganligi bilan belgilanadi.

Iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishlariga mashinasozlik, elektronika, qurilish materiallari, kimyo, oziq-ovqat sanoati, farmasevtika, tibbiyot va kosmetika mahsulotlari, terini qayta ishlash kabi tarmoqlar kiradi.

EIZda 16 ta investitsiya loyihasi muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. Shular qatorida xorijiy mamlakatlar (Xitoy, Hindiston, Koreya Respublikasi, Turkiya, Buyuk Britaniya, Fransiya) bilan hamkorlikda tashkil qilingan qo'shma korxonalar samarali faoliyat olib bormoqda.

O'ZBEKISTON ERKIN IQTISODIY ZONALARI XARITASI

Mamlakatimizda dastlab tashkil etilgan "Navoiy", "Angren" va "Jizzax" EIZlarida chet el investitsiyalarini kengroq jalb etish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, import o'rnni bosuvchi va eksportga yo`naltirilgan tovarlar ishlab chiqarish ishlari jadal olib borilmoqda. Ularda to`plangan tajriba yangi tashkil etilgan EIZlarda ham hayotga tadbiq etilmoqda.

Tashqi bozorlarda talab katta bo`lgan, yuqori qo'shilgan qiymatli raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlaydigan mineral-xomashyo va qishloq xo'jalik mahsulotlarini chuqur qayta ishlash bo'yicha zamонави ishlab chiqarishni tashkil etishga mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun qulay sharoit yaratish, shuningdek, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va Xorazm viloyatlarining ishlab chiqarish va resurs salohiyatlaridan unumli foydalanish va shu asosda yangi ish o'rilarini yaratish maqsadida 2017-yilda "Urgut", "G'ijduvon", "Qo'qon", "Hazorasp" erkin iqtisodiy zonalari barpo etildi.

Mamlakatimizda farmasevtika sanoatini rivojlantirishga qaratilgan investitsiya loyihibarini amalga oshirish uchun mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish, dorivor o'simliklarni yetishtirib, chuqur qayta ishlab yuqori sifatli dori-darmon mahsulotlarini ishlab chiqarish maqsadida aynan shu tarmoqqa ixtisoslashgan "Nukus-farm", "Zomin-farm", Kosonsoy-farm", "Sirdaryo-farm", "Bo'stonliq-farm" va "Parkent-farm" erkin iqtisodiy zonalari tashkil qilindi.

Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini tashkil etish amaliyoti iqtisodiyni hududiy tashkil etishning zamонави shakli sifatida mamlakatimizning barcha hududlarida olib borilmoqda. Xususan, 2018-yilda "Jizzax" EIZning Sirdaryo bo'limi negizida "Sirdaryo", 2019-yilda "Chiroqchi", "Namangan", "Termiz" EIZlariga asos solindi.

O'zbekiston diyori o'zining go'zal tabiatini, boy tarixi va madaniyati bilan dunyo ahlini lol qoldirmoqda. Albatta, mamlakatimizning turizm sohasidagi salohiyati ham yuqori. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanida ushbu hududning ekoturistik imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanish, bu borada zamонави investitsiya loyihibarini amalga oshirish maqsadida "Chorvoq" erkin turistik zonasini barpo etildi. Turizm va rekreatsiyaga ixtisoslashgan bu turdag'i zonalarni Jizzax viloyatining Zomin, Qashqadaryo viloyatining

Shahrisabz tumanlarida ham tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mamlakatimizda 2008-2016-yillar oralig`ida sanoat tarmog`ida atigi 3 ta erkin iqtisodiy zona faoliyat yuritgan bo`lsa, 2017-yilda 4 ta, 2018-yilda 1 ta, 2019-yilda esa 4 ta yangi EIZ tashkil etildi. Shunday qilib, hozirgi kunga kelib ularning soni 12 taga yetdi. EIZlar geografiyasiga e`tibor qaratadigan bo`lsak, respublikamizning barcha hududlarida ana shunday iqtisodiy markazlarning borligini ko`rshimiz mumkin. Ammo ularning hammasida ham jahon standartlari asosida faoliyat olib borilyapti deb aytma olmaymiz. Erkin iqtisodiy zonalarni rivojlantirish bo`yicha quyidagilarni taklif sifatida kiritamiz:

-Erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etishda ularning geografik joylashuviga, ya`ni iqtisodiy geografik o`rniga ahamiyat qaratish lozim. Jahon tajribasi shuni ko`rsatadi, EIZlar yirik shaharlar yaqinida, sanoat rayonlarida barpo etilsa samarador bo`ladi;

- Erkin iqtisodiy zona joylashgan hudud tabiiy sharoiti qulay, rivojlangan transport va logistika imkoniyatlari ega bo`lishi lozim. Shuningdek, tabiiy boyliklar, mineral resurslarga ham ega bo`lsa, EIZ ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi;

- Mamlakatda erkin iqtisodiy zonalar bo`yicha tashkiliy-huquqiy asoslar takomillashtirilishi, xorijiy investorlarga qulay shart-sharoit, imtiyoz va preferensiyalarning taqdim etilishi hududning investitsiya muhiti va investitsion jozibadorligi belgilaydi;

- O`zbekistonning har bir hududida qishloq xo`jaligiga ixtisoslashgan erkin iqtisodiy zonalar barpo etish. Hozirgi kunda bu yo`nalishda faqatgina "Buxoro-agro" EIZ faoliyat yuritmoqda. Surxondaryo viloyatining Denov, Qashqdaryo viloyatining Shahrisabz tumanlarining agrar salohiyati yuqori ekanligini hisobga olgan holda, bu hududlarda ham ana shunday zonalarni tashkil etish mumkin;

- Erkin iqtisodiy zonalar mamlakat iqtisodiyotiga chet el investitsiyalarini keng jalb eta oladigan markazlarga aylanishi kerak;

- Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish bo`yicha jahonning rivojlangan mamlakatlarida shakllangan zamонави tajribalarni o`rganib, ularning maqbul jihatlarini milliy iqtisodiyotimizga tadbiq etish;

- EIZlar o`z byudjet tizimiga ega bo`lishi, moliyaviy masalalarda davlat-xususiy sheriklik tamoyilining yo`lga qo`yilishi lozim.

Xulosa o`rnida shuni aytishimiz mumkinki, erkin iqtisodiy zonalar mamlakat iqtisodiyotining tayanchi bo`lmog`i lozim. EIZlarni tashkil etishda hudud omiliga, ya`ni geografik joylashuviga e`tibor qaratish juda muhim. EIZlar birinchi navbatda qulay investitsiya muhiti yaratilgan, investitsion jozibadorligi yuqori bo`lgan hududga aylanib, xorijiy investitsiyalar oqimini o`ziga jalb eta olsagina asosiy maqsadiga erisha oladi. Ular sanoat, qishloq xo`jaligi, farmatsevtika yoki turizm tarmoqlariga ixtisoslashi barobarida ana shu tarmoqning rivojlanishi uchun zamin yaratishi, eng yuqori pog`onaga olib chiqsa olishi kerak. Shundagina EIZ o`z maqsad va vazifalarini amalga oshirgan bo`ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. О`zbekiston Respublikasining "Erkin iqtisodiy zonalar to`g`risida"gi Qonuni. 25.04.1996
2. Данько Т., Округ З. Свободные экономические зоны в мирового хозяйстве. Учебное пособие. -М.: ИНФРА-М, 1998. -168 с.
3. Дружик Я.С. Свободные экономические зоны в системе мирового хозяйства. Учебное пособие. -Минск.:
4. Зименков Р.И. Свободные экономические зоны. Учебное пособие. -М.:

Юнити-Дана, 2005. -233 с.

5. Шаропов С.А. Свободные экономические зоны. Учебное пособие. -М.: 2005. -167 с.

6. Воловник Н.П. Международная практика создания специальных экономических зон. -М.: Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, 2016. - 99 с.

7. Вахабов А.В., Хажибакиев Ш.Х., Муминов Н.Г. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. -Т.: Молия, 2010

8. Вохидова М. Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини илфор хорижий тажриба асосида такомиллаштириш йўналишлари. -Т.: Iqtisod-moliya, 2019. -104 б.

9. Nazarov G`G`, Xalilov X.X. Erkin iqtisodiy hududlar. Darslik. -T. TDIU, 2011.

10. Kamalov M., Qurbanov M. Erkin iqtisodiy zonalar huquqi. -T.: TDYU, 2018. -296 б.

11. Raimjonova M.A. O`zbekistonda erkin iqtisodiy hududlarga investitsiyalarni jalg qilish: nazariy asoslari, hozirgi holati va istiqbollari. -T.: Extremum press, 2013. -176 б.

12. Special Economic Zones. Chapter IV. World Investment Report 2019. UNDP.

13. Создание специальных экономических зон в Республике Узбекистан. Аналитический доклад. -Т.: 2008.

14. Состояние и перспективы развития свободных экономических зон в Республике Узбекистан. Аналитический доклад. -Т.: 2015.

15. Об актуальных проблемах развития свободных экономических зон в Республике Узбекистан. Информационно-аналитический доклад. -Т.: 2018.

16. Karimov D. O`zbekistonda erkin iqtisodiy hududlarni rivojlantirish istiqbollari. Magistrlik dissertatsiyasi.

17. Jo`rayev A. Erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish. Bitiruv malakaviy ishi Internet saytlari:

www.mift.uz - O`zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi rasmiy sayti

www.sez.gov.uz - O`zbekiston erkin iqtisodiy zonalari yagona portal

www.feznavoi.uz - "Navoiy" EIZ Direksiyasining rasmiy sayti

www.fez.uz - "Angren" EIZ Direksiyasining rasmiy sayti

www.fejjizzakh.uz - "Jizzax" EIZ Direksiyasining rasmiy sayti

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК

Холов Актам Хатамович,
Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги
Давлат бошқаруви академияси доценти в.б.,
PhD (иқтисодиёт фанлари)

ЁШЛАР ОРАСИДА ТАДБИРКОРЛИК МУҲИТИ ВА МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

For citation: Xolov Aktam Xatamovich. PRIORITY DIRECTIONS FOR FORMING THE ENTREPRENEURIAL ENVIRONMENT AND CULTURE AMONG YOUTH. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp.52-60

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-5>

АННОТАЦИЯ

Мақолада ёшлар орасида тадбиркорлик муҳити ва маданиятини шакллантиришнинг устувор йўналишлари ўрганилган. Шунингдек, ёшлар орасида тадбиркорлик муҳити ва маданиятини шакллантириш бўйича ўтказлган комплекс социологик тадқиқот натижалари таҳлил қилиниб, ёшлар орасида тадбиркорлик муҳити ва маданиятини шакллантиришга доир таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ёшлар, тадбиркорлик муҳити, тадбиркорлик маданияти, тадбиркорлик кластерлари, бизнес-режа, тадбиркорлик психологияси, ёш тадбиркор, инновация.

PRIORITY DIRECTIONS FOR FORMING THE ENTREPRENEURIAL ENVIRONMENT AND CULTURE AMONG YOUTH

ABSTRACT

The article discusses the priorities of forming a business environment and culture among young people. The results of a comprehensive sociological study on the formation of an entrepreneurial environment and culture among young people were also analyzed,

and proposals and recommendations for the formation of an entrepreneurial environment and culture among youth were developed.

Key words: Youth, business environment, business culture, business clusters, business plan, business psychology, young entrepreneur, innovation.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЫ И КУЛЬТУРЫ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются приоритеты формирования деловой среды и культуры среди молодежи. Также были проанализированы результаты комплексного социологического исследования по формированию предпринимательской среды и культуры среди молодежи, а также разработаны предложения и рекомендации по формированию предпринимательской среды и культуры среди молодежи.

Ключевые слова: молодежь, бизнес-среда, бизнес-культура, бизнес-кластеры, бизнес-план, бизнес-психология, молодой предприниматель, инновации.

КИРИШ. Охирги бир йил ичидә фақат тадбиркорликка тааллукли 400 дан ортиқ хужжат қабул қилинди. Тадбиркорлик соҳасини ривожлантириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида қаралмоқда. Шу жумладан, ёшларни тадбиркорлик фаолиятига ўргатиш, улар орасида тадбиркорлик мухити ва маданиятини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мазкур масалани долзарблигини кўйидагилар билан:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини кўллаб-куватлаш тўғрисида" 2017 йил 5 июлдаги ПФ-5106-сон Фармонида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, ёшларни тадбиркорлик фаолиятига фаол жалб этишнинг инновацион технологияларини жорий этиш;

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 16 октябрдаги "Ёшлар тадбиркорлик кластерларини ташкил этишга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида"ги 834-сон қарорида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, ёшларга бизнесни юритиш асосларини ўргатиш, кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш курсларини ташкил этиш, шунингдек ёш тадбиркорларга малакали ходимларни танлашда ёрдам бериш тизмини таҳлил қилиш;

Учинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 июндаги "Yoshlar - kelajagimiz" давлат дастури тўғрисидаги ПФ-5466-сон фармонида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, жойларда ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллигини оширишга, уларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб қилишга, ёш тадбиркорларнинг истиқболли гоялари ва лойиҳаларини рўёбга чиқаришга, шунингдек, шу асосда ёшлар бандлигини таъминлашга тўсқинлик қилаётган тизимли муаммолар бартраф этиш йўлларини ўрганиш;

Тўртингидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартағи "Худудларда аҳолини тадбиркорликка кенг жалб қилиш ва оиласвий тадбиркорликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги

4231-сон қарорида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, ёшларнинг бизнес foяларини амалга оширишга ҳар томонлама кўмаклашиш, ёш тадбиркорларнинг истиқболли foялари ва лойиҳалари рўёбга чиқариш, уларнинг бизнес foя ва стартапларини амалиётга татбиқ этиш орқали тадбиркорлик маданиятини шакллантириш;

Бешинчидан, 2021 - 2027 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Илм, маърифат ва рақамли иқтисодий ривожлантириш йили"да амалга оширишга оид давлат дастурининг 86-бандида "худудларда аёллар ва ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш" вазифалари белгиланганлиги билан изоҳлаш мумкин [1].

МУАММОНИНГ ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ

Тадбиркорлик мұхитининг иқтисодий мазмунини очиб беришда мамлакатимиз ҳамда хорижлик олим ва мутахассислар томонидан унинг қатор жиҳатлари тадқиқ этилганини таъкидлаш лозим. Жумладан, иқтисодчи олимлар Д. Гнявали (D.Gnyawali) ва Д. Фогель (D.Fogel) тадбиркорлик мұхитини етарли малака ва кўникмаларга эга тадбиркорлар, малакали ишчи кучи, таъминотчилар, харидорларнинг мавжудлиги, янги бозорлар, юқори даражадаги рақобат мавжудлиги, хукуматнинг тадбиркорлар фаолиятини рағбатлантирувчи сиёсати, маслаҳат хизматлари таъминоти, инфратузилма тизими, кишиларнинг тадбиркорлик фаолиятига бўлган муносабати, қўникмаси, тажрибаси ва мотивациялари орқали ўргангандар [2].

Тадқиқотчи Д.Мирзарайимов "тадбиркорлик мұхити хўжалик субъектлари фаолиятига ҳар томонлама таъсир кўрсатувчи тизим ҳисобланиб, унинг яхшиланиши ва хўжалик субъектларининг давомий ривожланиши ўртасида тўғри пропорционал боғлиқлик шаклланади. Бошқа тармоқлардаги каби, саноатдаги кичик корхоналар фаолиятида ҳам корхоналарнинг истиқболли режаларини амалга оширилиши тадбиркорлик мұхити даражасига боғлиқ бўлади" [3] деб таъкидлайди.

Тадбиркорлик мұхитининг иқтисодий мазмуни, асосий вазифалари ва тамоиллари ўргангандар тадқиқотчи Ж.Холов тадбиркорлик мұхитига таъсир этувчи хукумат сиёсалари ва процедуралари, ижтимоий-иктисодий шароит(вазият)лар, тадбиркорлик, бизнес малака, молиявий ва номолиявий кўмак омилларининг таркибий элементларни шарҳлашга ҳаракат қилган [4].

Оилада ўсмиirlарни тадбиркорлик фаолиятига тайёрлашнинг педагогик шарт-шароитлари тадқиқ қилган олима М.Б.Ортиқова ўсмиirlар томонидан тадбиркорлик маданияти ҳамда тадбиркор шахсга хос сифатлар тўғрисидаги билимларнинг ўзлаштирилиш даражасини таҳлил қилиб бориш мұхимлигини таъкидлайди [5].

Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) З.Я.Рахманов ёшларни тадбиркорлик фаолиятига йўналтириш тизимини такомиллаштиришнинг хориж тажрибаси ва Ўзбекистонда қўллаш имкониятларини, ёшларни тадбиркорлик фаолиятига жалб этиш борасидаги жорий ва стратегик масалаларини ўрганганд. Шунингдек, ёшларни тадбиркорлик фаолиятига жалб этишининг иқтисодий ривожланишдаги ўрни ва аҳамиятини ошириш, ёшлар бандлигини таъминлаш, сифатли иш ўринларини яратиш, таълим тизимини яқин ва узоқ истиқболда юз бериши кутилаётган ўзгаришларга мослаштириш борасидаги Европа Иттифоқи ҳамда тараққий этган мамлакатлар тажрибасини таҳлил қилиб, Ўзбекистонда ёшларнинг бизнес лойиҳаларини молиялаштириш тизимини такомиллаштириш мақсадида "Ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш фонди" ҳамда ёшларнинг

инновацион лойиҳаларини молиялаштириш бўйича "Умуммиллий венчур фонди"ни ташкил этиш, шунингдек, ёшлар тадбиркорлигини янада ривожлантиришни таъминлашда худудларнинг ижтимоий инфратузилмасини такомиллаштириш зарурлигини асослашга ҳаракат қилган[6].

Словакиялик тадқиқотчилар Zuzana Papulov? ва Matej Mokro? ёш тадбиркорлар учун бошқарув кўникмаларининг аҳамиятини тадқиқ қилиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда бошқарувга доир билим ва кўникмаларнинг мавжудлиги, тадбиркорлик фаолиятини режалаштириш, ташкилаштириш, мувофиқлаштириш, назорат қилиш ҳамда рағбатлантиришни самарали амалга ошириш имконини беради деб таъкидлайдилар [7].

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Тадбиркорлик фаолиятига ёшларни жалб қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази томонидан 2019 йил сентябрь-декабрь ойларида "Ёшлар орасида тадбиркорлик муҳити ва маданиятини шакллантиришга қаратилган долзарб вазифаларни комплекс социологик тадқиқоти" амалга оширилди. Тадқиқот асосида ишлаб чиқилган тадқиқот социологик сўровнома республикамизнинг 12 та худуд, яъни Тошкент шаҳар (85 нафар), Сирдарё (50 нафар), Жizzах (96 нафар), Самарқанд (93 нафар), Фаргона (95 нафар), Наманган (100 нафар), Андижон (120 нафар), Сурхандарё (117 нафар), Қашқадарё (68 нафар), Навоий (100 нафар), Бухоро (100 нафар) ва Хоразм (195 нафар) вилоятларида жами 1219 нафар респондентлардан ўтказилди. Сўровнома натижаларини таҳлил қиласиган бўлсак, ёшлар орасида тадбиркорлик муҳити ва маданиятини шакллантиришга таъсир этувчи қўйдаги тизимли муаммолар мавжудлиги аниқланди:

1. Ёшларда бизнесини мувафақиятли олиб бориш, сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқариш, уларни сотиш билан боғлиқ тадбиркорлик кўникмаларининг йўқлиги;

2. Ёшларда тадбиркорлик фаолиятига доир ахборотларни топиш, таҳлил қилиш ва шу асосда қарор қабул қилиш қобилиятининг йўқлиги, шунингдек, кенг ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш малакасига эга эмаслиги;

3. Чекка ҳудудларда бизнесни бошлашда бошлангич капиталнинг йўқлиги, кредит олиш имкониятлари чекланганлиги ва истеъодди ёш тадбиркорларни рағбатлантириш тизими йўқлиги;

4. Тадбиркорликда инновацияларни тадбиқ этиш, янги фояларни амалга оширишга қўмаклашувчи ташкилотлар фаолияти самарасизлиги.

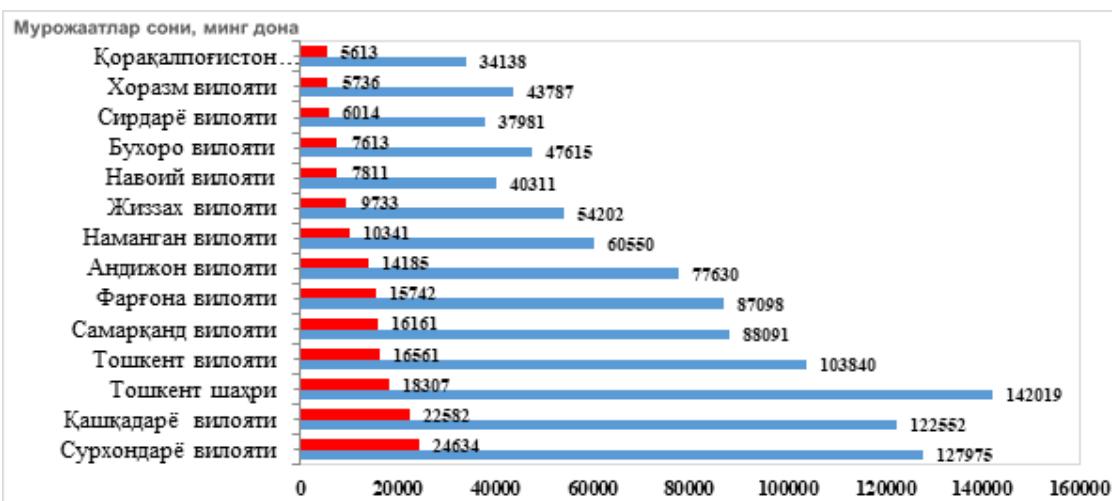
5. Ёшларни тадбиркорликка жалб қилиш бўйича бюрократия ва коррупциянинг мавжудлиги, мансабдор шахсларнинг ўзбошимчаликлари.

6. Мактаб дарсликларда тадбиркорликни ривожлантириш кўникмалар бўйича дарсликлар ҳамда таълим жараёнинда тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган жамоавий ўйинлар, беллашувлар йўқлиги.

Ёшларни тадбиркорликка жалб этишининг мотивацион таъминотини яратиш, ёш давр психологиясини ҳисобга олиб, ўзлуксиз таълим тизимида иқтисодий-таълим тарбия стандартларини жорий этиш, Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар кенгашлари билан ҳамкорликда фаолият юритадиган маҳалий ҳокимликлар ҳузурида ёшларни тадбиркорликка жалб этиш муаммоларини ўтаниш бўйича эксперталар гурухи ва таҳлил марказлари ("Ақлий марказ"лар)ни ташкил этиш лозим. Бу мавжуд муаммоларни тизимли ўрганиш ва жойида ҳал қилиш имконини

беради.

Ёшлар орасида тадбиркорлик мұхити ва маданиятини шакллантиришга қаратылған долзарб вазифаларни комплекс социологик тадқиқоти натижалари асосида шуни таъкидлаш лозимки, ҳар бир худуд бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ва Бosh вазирнинг Тадбиркорлар мурожаатларини кўриб чиқиш қабулхоналарига келиб тушадиган мурожатлар контентини таҳлил қилиш асосида ёшларни тадбиркорликка жалб қилиш борасидаги мавжуд муаммоларни тизимли таҳлил қилиш лозим (1-2 диаграмма) [8].

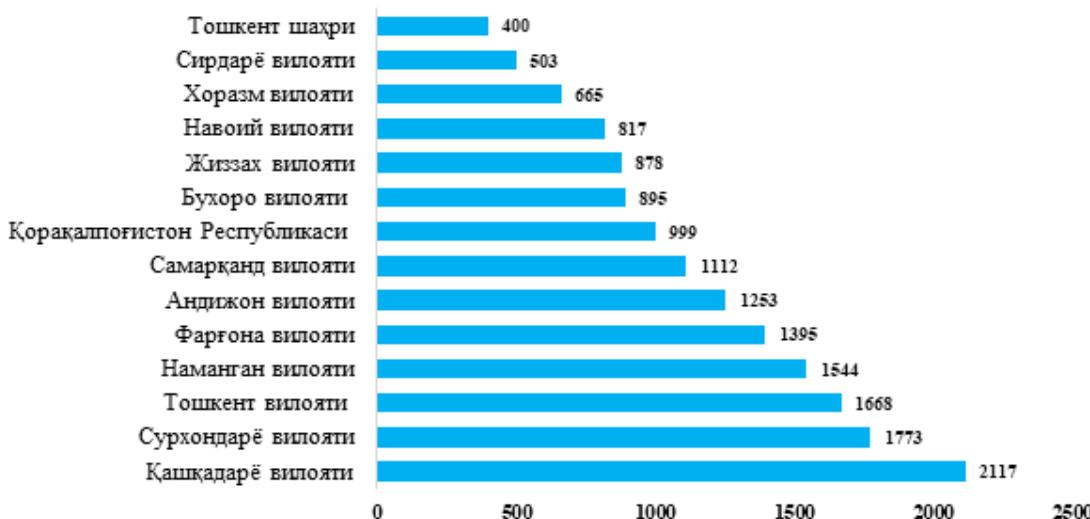

1-расм. 2019 йилда ёшлар мурожаатлари худудлар кесимида

Мурожаатларни таҳлилига асосланиб айтиш мүмкінки, Сурхондарё, Қашқадарё, Самарқанд, Фарғона ва Тошкент вилоятларида аҳоли онгида боқимандалик кайфияти мавжудлигини кўриш мүмкин. Яни тадбиркорликдан олинадиган даромаддан кўра ойлик маош ёки давлат томонидан бериладиган нафақани олиб яшашига мойиллик юқори.

Сўровнома натижаларига кўра, Жиззах ва Сирдарё вилояти аҳолисида тадбиркорлик кайфияти юқори, аммо тадбиркорлик фаолиятини нимадан бошлаш ҳақида билимлар етарли эмас. Респондентлар аҳолининг хуқуқий онгини шакллантириш ҳамда тадбиркорликни бошлаш учун бошланғич маблағларни кредит асосида беришни тизимида коррупцияни бартараф этиш лозимлигини таъкидлашган. Тадбиркорлар ҳанузгача ер ажратиш, кадастри, қурилиш, лицензия, божхона, банк, давлат харидлари каби соҳаларда коррупцияга дуч келмоқда. Ҳар бир худудда тадбиркорларга ер участкаларига оид маълумотларни очиқ ва ҳаққоний етказиш лозим.

Ўзбекистонда ҳам ёш тадбиркорларга кўмак берувчи веб сайtlар, жумладан, business.gov.uz (Ўзбекистон Республикаси Бosh вазир виртуал қабулхонаси), fo.birdarcha.uz ("Бир ойна" тамойили остида хизмат кўрсатувчи марказ), data.gov.uz (Очиқ маълумотлар портали), my.soliq.uz(Электрон солиқ хизматлари) id.gov.uz (Ягона идентификация тизими (OneID) ахборот тизимлари мавжуд, лекин худудлардаги кўпгина ёшларни ушбу сайtlардан ҳабардорлик даражаси етарли эмас.

2-расм. 2019 йил ёшлар мурожаатларида кўтарилиган иш билан таъминлаш муаммолари худудлар кесимида 2-диаграмма кўрсаткичларига таянадиган бўлсак, Сурхондарё, Қашқадарё, Наманган ва Тошкент вилоятларида ишсизлик юқори бўлганлиги сабабли кўпчилик фуқаролар чет эл ёки пойтахтга иш излаб келиши кузатилади. Чет элдан қизиқиш билдирган инвесторларни имкон қадар шу худудларга жалб қилиб, ишчи ўринларни кўпайтириш керак. Вилоят ҳокимлиги ва Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги хамкорлигига ишлаб чиқаришни кўллаб кувватлаш ҳамда маҳаллий фуқароларни ишлашга бўлган иштиёқини ошириш зарур, Камбагалликни камайтириш - бу аҳолида тадбиркорлик руҳини уйғотиш, инсоннинг ички куч-куввати ва салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш, янги иш ўринлари яратишдан иборат.

Тадқиқот натижаларига кўра ёшларнинг тадбиркорлик бўйича ҳуқуқий саводхонлиги қониқарли даражада эмас. Мазкур камчиликни бартараф этиш, уларнинг ҳуқуқий онг ва маданиятини ўстириш борасида икки жиҳатга эътибор қаратиш лозим: биринчидан, ёшларнинг тадбиркорлик бўйича билимларини юксалтирувчи ҳуқуқий тарғибот ишларини тизимлаштириш ва такомиллаштириш. Жумладан, масъул идоралар ва жамоатчилик ташабbusи билан телевиденияда ҳуқуқий билимларни юксалтирувчи худуд нуқтаи назаридан кўрсатувлар тайёрлаш ва уни худудий телеканаллар орқали намойиш этиш, туман (шаҳар) ҳокимликлари қошида ёшларга тадбиркорлик бўйича ҳуқуқий маслаҳат берувчи марказ ташкил этиш; иккинчидан, ёшлар тадбиркорлигига оид Ўзбекистон Республикаси қонунчилигини оптималлаштириш. Ҳозирда тадбиркорликни тартибга солиб турувчи жуда кўплаб норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд бўлиб, улар миқдорининг кўплиги нафақат тадбиркорлар, балки ҳуқуқшунослар ишининг қийинлашишига олиб келмоқда. Мазкур омил айрим тадбиркорларга ўзи шугулланадиган тадбиркорлик соҳаси бўйича қонунчиликни ўрганишларига мотивация бермаяпти. Шундан келиб чиқиб, тадбиркорликка оид барча нормаларни умумлаштирган ҳолда "Тадбиркорлик кодекси"ни қабул қилиш ва амалиётга жорий қилиш, шунингдек, "Кичик ва ўрта бизнес тўғрисида"ти қонун (унда кичик ва ўрта бизнес мезонлари ҳамда бу соҳа вакилларини рағбатлантириш механизмлари назарда тутилиши лозим) қабул қилиш керак. Бу тадбиркорларга берилаётган ҳуқуқ ва имтиёзларни тизимлаштирилишига имкон беради.

Ўзбекистон Республикасида 2020-2025 йилларда ёшларга оид давлат сиёсати

соҳасида амалга ошириладиган ишларни янги босқичга олиб чиқиш мақсадида ҳар бир маҳаллада ёшларга тадбиркорлик, бизнес-режа, кредит, гаров таъминоти түгрисида тушунчалар бериш, уларнинг иқтисодий тафаккурини ривожлантириш бўйича уч кунлик семинар-тренинглар ташкил этиш лозим. Ёшларда иқтисодий тафаккурини ривожлантирмасдан туриб, уларни тадбиркорликка жалб этиб бўлмайди. Семинар-тренинглар ташкил этишда тадбиркорликни янада ривожлантириш бўйича 2020 йилдаги устувор йўналишларни ҳисобга олиш лозим (3-расм)

3-расм. Тадбиркорликни янада ривожлантириш бўйича 2020 йилда йўналишлар кесимида амалга ошириладиган устувор вазифалар [9]

Сўровнома натижаларига кўра, республиканинг барча худудларида тадбиркорликка лаёқати бор ҳамда қизиқиши юқори бўлган ёшлар ўзларининг қонуний ҳимоясига ишончи етарли эмас. Баъзи худудларда қонунлар ижроси кўп ҳолларда нотуғри тарғиб қилинган. Масалан снослар, турли ҳилдаги солиқقا доир текширувлар ва ҳакозо. Хусусан, Хоразм, Қашқадарё, Навоий вилоятларида тадбиркорлар учун берилаётган имкониятлар тўлиқ тарғиб қилинмаган. Аҳолининг аксар қисми бу ҳақида тушунчага эга эмас. Маҳаллий ҳокимят ва ёшлар иттифоқининг туман кенгашлари билан хамкорликда тадбиркорликни тўғри ва тўлиқ тарғиб қилиш лозим.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Жойларда ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллигини оширишга, уларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб қилиш, ёш тадбиркорларнинг истиқболли гоялари ва лойиҳаларини рўёбга чиқаришга, шунингдек, шу асосда ёшлар бандлигини таъминлашга тўсқинлик қилаётган тизимли муаммоларни бартараф этишда қўйидаги омилларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил

16 октябрдаги "Ёшлар тадбиркорлик кластерларини ташкил этишга доир ташкилий чора-тадбирлар түгрисида"ги 834-сонли Қарори билан белгиланган "Ёшлар тадбиркорлик кластерлари түгрисида" Низомни қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштириш;

Муввафақиятли тадбиркорлар билан мунтазам равища семинарлар ташкил этиш орқали ёшларни руҳий ва фоявий жиҳатдан қўллаб-қувватланишига эришиш ҳамда худудларда ёш тадбиркорларга фоявий жиҳатдан кўмаклашувчи доимий равища фаолият юритувчи "бизнес-коучинг" консультациясини йўлга қўйиш;

2020 - 2025 йилларда ёшлар бандлигини таъминлаш бўйича глобал стратегияни, "World Skills International" миллий чемпионатини, "Ёш тадбиркорлар фабрикаси" реалити-шоусини амалга ошириш бўйича тизимли ишларни олиб бориш;

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 8 августдаги "Тадбиркорлар учун ўқув курслари ташкил қилиш ва ўтказиш чора-тадбирлари түгрисида"ги 602-сон қарорида белгиланган вазифлардан келиб чиқиб, ёшларни тадбиркорликка кенгроқ жалб қилишга йўналтирилган "он-лайн" тарзда масофавий, узлуксиз ўқитиш тизимини жорий қилиш. Шунингдек, илгор хориж тажрибасини (smallbusiness.ru, smbn.ru, delovojangarsk.ru, mspvolga.ru, entrepreneur.com, entrepreneurenvo.org, inc.com) ўрганиб, ёшларда тадбиркорлик салоҳиятини шакллантириш порталини яратиш;

Ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллигини ошириш орқали уларнинг бандлигини таъминлаш, уларда тадбиркорлик маданиятини ошириш муаммосини диагностика қилишга доир сўровномалар ишлаб чиқиш;

Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш шароитида тадбиркорлик маданиятини шакллантиришнинг институционал асосларини такомиллаштириш ҳамда маҳалларда ёшларнинг бизнес ташабbusлари, стартаплари, фоялари ва лойиҳаларини рўёбга чиқаришга кўмаклашиш ҳамдм қўллаб-қувватлаш марказларини ташкил этиш;

Ёшларда тадбиркорлик маданиятини шакллантириш тадбиркорлик компетенцияси билан боғлиқлиги асосланган, шунинг учун илгор амалий тажрибалар, таълим тизимини ўрганиб, узлуксиз таълим тизимига маҳсус курслар ("Тадбиркорлик маданияти", "Тадбиркорлик психологияси", "Тадбиркорлик социологияси", "Бизнес фалсафаси", "Бизнесни ташкил этиш асослари", "Стартапларни бошқариш", "Бизнес-режани ишлаб чиқиш", "Тадбиркорлик рискини баҳолаш")ни киритиш;

"Бизнесни тартибга солувчи қонуний-меъёрий ҳужжатлар", "Кичик бизнеснинг юридик мақомини танлаш", "Тижорат банкларининг кредит сиёсати", "Бизнес-режа тузиш талаблари", "Кичик бизнесда брэндинг ва нейминг", "Корхона маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш", "Тадбиркорлик фаолиятида хавфсиз меҳнат шароитини яратиш - меҳнат муҳофазасининг омили", "Қишлоқда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш", "Энг яхши инновацион лойиҳа", "Энг кўп иш ўрни яратган ёш тадбиркор", "Ижтимоий тадбиркорликка йўналтирилган лойиҳа", "Хотин-қизлар тадбиркорлигини ривожлантиришга қаратилган лойиҳа" каби бизнес юритиш кўнинмаларини шакллантиришга мўлжалланган тренинг дастурларини ишлаб чиқишдан иборат.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартағи "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили"да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида"ги ПФ-5953-сон Фармонига илова // lex.uz.
2. Gnyawali, D. and Fogel, D. (1994). Environments for entrepreneurship development: key dimensions and research implications. *Entrepreneurship, Theory and Practice*, 18, 4: 43-62.
3. Мирзарайимов Д. Саноат тармоқларида кичик корхоналарни ривожлантиришда тадбиркорлик муҳитини яхшилашнинг роли // "Халқаро молия ва ҳисоб" илмий-электрон журнали. № 3, декабрь, 2016 йил
4. Холов Ж.М. Ўзбекистонда тадбиркорлик муҳитини янада такомиллаштириш жараёнлари // <http://www.biznes-daily.uz/ru/birjaexpert/15514-ozbekistonda-tadbirkorlik-muhitini-yanada-takomillashtirish-jarayonlari>
5. Ортиқова М. Б. Оилада ўсмиirlарни тадбиркорлик фаолиятига тайёрлашнинг педагогик шарт-шароитлари // Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш ёзилган диссертация автореферати. -Т.: ТДПУ, 2008.
6. З.Я.Рахманов Ёшларни тадбиркорлик фаолиятига йўналтириш тизимини такомиллаштиришнинг хориж тажрибаси ва Ўзбекистонда қўллаш имкониятлари. // Илм-фан ва инновацион ривожланиш / 2019 № 5 / <https://dx.doi.org/10.36522/2181-9637-2019-5-2>
7. Zuzana Papulov?, Matej Mokro?. Importance of managerial skills and knowledge in management for small entrepreneurs. // E-Leader, Prague 2007/ https://www.researchgate.net/publication/242300213_IMPORTANCE_OF_MANAGERIAL_SKILLS_AND KNOWLEDGE_IN MANAGEMENT_FOR_SMALL_ENTREPRENEURS
8. Халқ қабулхоналарида ёшлар билан учрашиш, уларнинг муаммоларини аниқлаш ва ечимини топиш бўйича қилинадиган ишлар // 2020 йил 28 январдаги Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг ўринбосарлари, туман ва шаҳарлар ҳокимлари иштирокида ташкил этилган ўқув-семинар материаллари.
9. Тадбиркорлик субъектлари ҳукуқларини ҳимоя қилиш ва жаҳон бозорларига чиқиши учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича амалга оширилаётган ишлар. Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва янада ривожлантиришда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг вазифалари // 2020 йил 1 февралдаги Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг ўринбосарлари, туман ва шаҳарлар ҳокимлари иштирокида ташкил этилган ўқув-семинар материаллари.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Холмаматов Фарҳоджон Кубаевич

Тошкент молия институти,

Банк иши кафедра доценти РНД

Матқурбонов Сардор Холмурод ўғли

Тошкент молия институти, магистранти

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА БАНКЛАРНИНГ ЎРНИ

*For citation: Xolmamatov Farhodjon Kubaevich&Matqurbanov Sardor Xolmurod o'g'li.
THE ROLE OF BANKS IN DEVELOPING THE SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp.61-66*

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-6>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлашнинг илмий-назарий жихатлари тадқиқ қилинган ва муҳим илмий хulosалар шакллантирилган. Шунингдек, бир нечта дунё таниган иқтисодчи олимларнинг илмий назарий қарашлари қиёсий в танқидий таҳлил қилинган ҳамда уларнинг амалий аҳамиятига баҳо берилган.

Ҳусусан, мақолада мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш истиқболлқари ва бунда банкларнинг кичик бизнес субъектларини кредитлаш билан боғлиқ бўлган муаммолар ва уларни ҳал қилишга қаратилган илмий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: иқтисодий ўсиш, кредит, сектор, молиявий риск, макроиқтисод, гаров таъминоти, ҳисобварақ, ресурс, фоиз ставка, компенсация, субсидия.

THE ROLE OF BANKS IN DEVELOPING THE SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP

ABSTRACT

This article discusses the theoretical aspects of lending to small businesses and private entrepreneurship and summarizes important scientific findings. In addition, the theoretical and critical criticisms of several world-famous economists were compared and critically

evaluated.

In particular, the article discusses in detail the prospects for the development of small business and private entrepreneurship in the country, the problems associated with lending to banks by small businesses, and their scientific proposals.

Key words: economic growth, credit, sector, financial risk, macroeconomics, resource, interest rate, compensation, subsidiary.

РОЛЬ БАНКОВ В РАЗВИТИИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты кредитования малого бизнеса и частного предпринимательства и обобщаются важные научные выводы. Кроме того, теоретическая и критическая критика нескольких всемирно известных ученых-экономистов была сравнена и критически оценена.

В частности, в статье подробно рассматриваются перспективы развития малого бизнеса и частного предпринимательства в стране, проблемы, связанные с кредитованием банков субъектами малого предпринимательства, и их научные предложения.

Ключевые слова: экономический рост, кредит, сектор, финансовый риск, макроэкономика, обеспечение залога, расчетный счёт, ресурс, процентная ставка, компенсация, субсидия.

КИРИШ.Айни вақтда, кичик бизнес субъектлари фаолиятини янада ривожлантириш, унинг мамлакатни ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги ўрни ва аҳамиятини янада ошириш ва уларнинг фаолиятини молиялаштириш тизимини такомиллаштириш заруриятини юзага келтиради. Ўз навбатида, кичик бизнес субъектлари фаолиятини молиялаштиришнинг муҳим манбаларидан бири, тижорат банкларининг кредитлари ҳисобланади.

Жаҳондаги тажрибасидан ҳам кўриниб турибдики, бир қатор ривожланаётган ва ривожланган мамлакатлардаги иқтисодий ўсишнинг барқорлиги бевосита кичик бизнес субъектлари фаолиятига боғлиқ бўлганлиги сабабли уларни кредитлашга жиддий эътибор қаратилмоқда. Мамлакатимизда аҳоли бандлиги ҳамда даромадларини ўсиб боришини таъминлашда ҳам хусусий секторга тобора кўп урғу берилмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг энг муҳим йўналишларидан биридир. Ўзбекистонда ҳозирги шароитда кичик бизнес субъектлари фаолиятини молиялаштиришнинг барқарор тизимини шакллантириш, тижорат банкларининг кичик бизнес субъектларини кредитлаш амалиётини такомиллаштириш, уларни кредитлаш жараёнида юзага келадиган молиявий рискларнинг чукурлашишига йўл қўймаслик каби масалаларни илмий асосда тадқиқ қилиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Хусусан, кичик бизнес субъектларида пул оқимининг сустлиги, уларнинг рақобат курашидаги мавқеининг бекарорлиги мазкур субъектлар фаолиятини молиялаштириш тизимини давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш заруриятини юзага келтирди. Ўз навбатида, кичик бизнес субъектларини

кредитлашнинг услугбий ва амалий асосларини таомиллаштириш мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантириш имконини беради. Шу сабабли, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашни кенгайтириш макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолишнинг зарурий шартларидан бири сифатида эътироф этилган.[3]

Мамлақатимизда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш бугунги кунда давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг сўzlари билан айтганда, биз фақат фаол тадбиркорлик, тинимсиз меҳнат ва интилиш орқали тараққиётга, фаровон ҳаётга эриша оламиз.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРХИ

Кичик бизнесни ривожлантириш бўйича шу пайтгача жуда қўп таникли иқтисодчи олимлар изланишлар олиб боришган ва кўплаб фикрлар келтириб ўтишган.

Бир гуруҳ иқтисодчи олимлар кичик бизнес субъектларига ссуда капиталининг ҳар бир сегментида алохида хизмат кўрсатишни ташкил қилишни таклиф этишган ҳамда банклар ва нобанк кредит ташкилотларининг кичик бизнес субъектларини микрокредитлаш амалиётини Марказий банк томонидан назорат қилинишига қарши турадилар.[4]

Бизнингча, микрокредит операцияларининг Марказий банк томонидан назорат қилиниши микрокредит операцияларини ривожлантиришга тўсқинлик қиласди. Бунинг сабаби шундаки, мазкур операцияляр сезирирли даражада катта харажатларни талаб этади ва, шу сабабли тижорат банклари ушбу операцияларни амалга оширишдан манфаатдор бўлмайди.

Бангладешнинг Грамин банкини ташкил қилган, Нобель мукафоти соҳиби, таникли иқтисодчи олим М.Юнус кичик бизнес субъектларини ривожлантиришга катта хисса қўшган.

М.Юнуснинг фикрича, фаолиятини энди бошлаётган кичик бизнес субъектларини кредитлашда асосий эътибор кредитлашнинг ижтимоий самарасига қараш керак. Тадбиркорлик субъектларининг молиявий имкониятлари кенгайгандан сўнг, улар бозор ставкаларида бериладиган кредитларга бўлган талабнинг ошишига сабабчи бўлишади.[5]

ТАХЛИЛЛАР ВА НАТИЖАЛАР

Энди бевосита кичик бизнес тадбиркорлигини кредитлаш таҳлилига келадиган бўлсак, Марказий Банк маълумотларига кўра 2019 йил 1 октябрь ҳолатига юридик шахслар, якка тартибдаги тадбиркорлар ва жисмоний шахслар, хуллас бир сўз билан айтганда қарз олувчиларга йил бошидан

102 027,9 млрд. сўм миқдорида кредит ажратилган бўлиб, шундан 41 200,8 млрд. сўм миқдоридаги қисми, яъни 40,4 фоизи кичик бизнес вакилларига ажратилган кредитлар улушига тўғри келади.

Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторини ривожлантириш мақсадида Президентимиз томонидан 2019-йил 24-октябрда ПҚ-4498-сон "Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш давлат дастурлари доирасида амалга оширилаётган лойиҳаларни кредитлаш тартибини таомиллаштиришнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида" қарор қабул қилинди.

Қарорга мувофиқ, 2020 йил 1 январдан бошлаб кичик бизнес, оилавий тадбиркорлик, аҳолининг ўзини ўзи банд қилишни ривожлантириш, аёллар учун

имкониятларни ошириш ва ёш авлодни қўллаб-қувватлашга қаратилган давлат дастурлари доирасидаги лойиҳаларни кредитлаш Марказий банкининг қайта молиялаштириш ставкаси бўйича устувор равишда АТ Халқ банки, "Микрокредитбанк" АТБ ва "Агробанк" АТБ (ваколатли банклар) орқали амалга оширилади. Бундан ташқари, кичик бизнес ва оиласий тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш, хотин-қизлар ва ёш авлод ташаббусларига ваколатли банклар томонидан ажратилган кредитлар бўйича фоиз харажатларини қоплаш учун компенсация ва субсидиялар беришга рухsat этилди. Мазкур дастурларни молиялаштириш учун тегишли жамғармалар томонидан ажратиладиган ресурсларнинг 2020-2022 йилларда сўндириладиган қисми ҳар ойда ваколатли банкларга дастурлар доирасидаги лойиҳаларни молиялаштириш учун йўналтирилади, бунда ресурслар бўйича фоиз ставкаси қайта молиялаштириш ставкасидан 4 фоиз паст қилиб белгиланади. Бу эса ўз навбатида тадбиркорлик субъектлари учун янада қулайлик яратиш учун ишлаб чиқилган ўзига хос дастур десак муболаа бўлмайди.

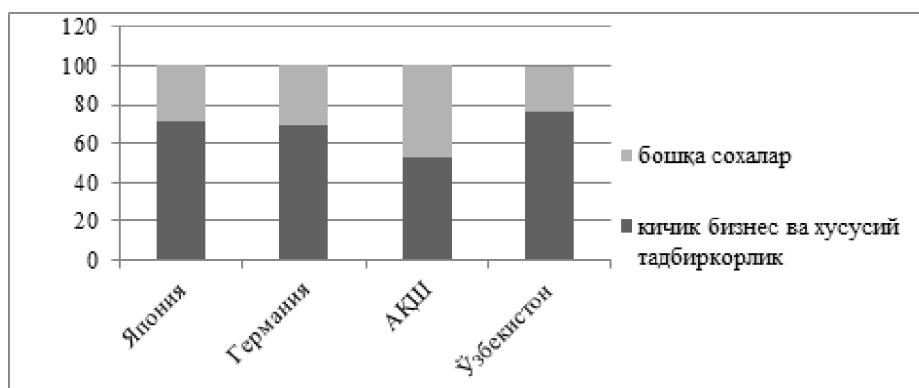
Шунингдек, бу қарор асосида барча ҳудудларда "банк хизматлари офислари"нинг кенг тармоғи яратилади, ахборот технологияларини қўллаш орқали янги банк хизматлари ҳамда "модули" кредитлаш асосида янги кредит турлари жорий қилинади.[2]

Тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш ва бизнес муҳитини яхшилаш бўйича амалга оширилаётган туб ислоҳотлар натижасида, Жаҳон банкининг "Бизнес юритиш - 2020" ҳисоботида Ўзбекистон 7 погонага кўтарилиб, 69-ўринни эгаллади ва дунёning энг яхши 20 та ислоҳотчи давлати қаторидан жой олди. Янги корхона очиш қулайлиги бўйича юртимиз илк бор дунёда саккизинчи ўринга кўтарилиди.

Бундай имкониятлар натижасида 2019- йилнинг дастлабки 10 ой мобайнида 91 мингта ёки 2018 йилгига нисбатан 2 баробар кўп янги тадбиркорлик субъекти ташкил этилди.

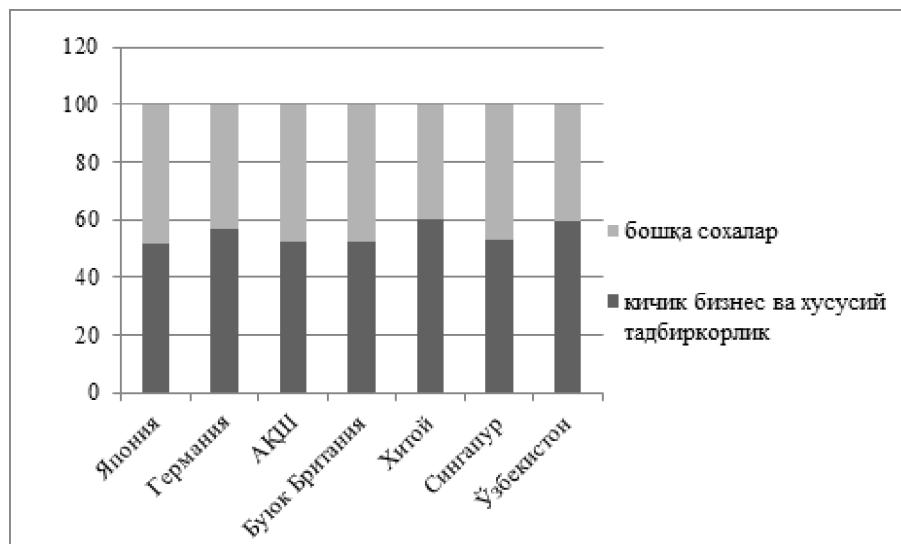
Ҳозирги кунда тадбиркорлар, ўрта ва кичик бизнес жаҳон мамлакатларида иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши учун асос бўлиб хизмат қиласи. Ривожланган давлатларда тадбиркорлик субъектлари умумий корхоналар сонининг 90 фоиздан зиёдини ташкил этади ва меҳнатга лаёқатли аҳолининг 50 фоиздан ортигини иш билан таъминлайди.

Жумладан, Японияда 71,7 фоиз, Германияда 69,3 фоиз, АҚШда 53 фоиз фуқаролар ўрта ва кичик корхоналарда фаолият юритади. 2018 йилги ҳолатга кўра, Ўзбекистонда меҳнат билан банд аҳолининг 76,3 фоизи шу соҳада ишлайди.

1-расм. 2019-йил холатига ахоли бандлигини тамиллашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши

Келтирилган статистик маълумотларга таяниб шуни айта оламизки, кичик бизнес ва тадбиркорликнинг Ўзбекистондаги ишсизлик муаммоси юзага келиши олдини оляпти. Хаттохи бу кўрсаткич бўйича Ўзбекистон Республикаси бир қатор ривожланган давлатларга қараганда юқорироқ натижани қайд этмоқда.

2-расм. 2019-йил холатига кўра кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМ даги улуши

Тадбиркорлик субъектлари тараққий этган мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулоти таркибида ҳам салмоқли ўрининг эга. Хусусан, Хитойда буларнинг улуши 60 фоизни, Германияда - 57 фоиз, Сингапурда - 53, АҚШ ва Буюк Британияда - 52, Японияда 51,6 фоизни ташкил этади. Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотида мазкур соҳа улуши 59,4 фоиздир.[1]

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг ривожланишида банкларнинг ўрнини ошириш учун қуидаги ишларни қилиш лозим:

- кичик бизнес субъектларида юқори ликвидли гаров обьектларининг етишмаслигини ҳисобга олиб, уларни лизинг, қайтариладиган лизинг ва мулкий жавобгарлик сугуртаси асосида кредитлашга бўлган эътиборни кучайтириш;
- тижорат банклари томонидан кичик бизнес субъектларига бериладиган паст фоизли кредитлар ҳажмини ошириш мақсадида, банкларнинг устав капиталида давлатнинг улушини ошириш ҳамда ушбу ресурсларни кичик бизнес субъектларини имтиёзли кредитлашга йўналтириш;
- тижорат банклари томонидан кичик бизнесни қисқа муддатли кредитлаш бўйича ресурслар тақчиллигини инобатга олган ҳолда йирик корхона ва ташкилотларнинг бўш пул маблағларидан фойдаланиш механизмаларини оптималлаштириш;
- пенсия фонди ва давлат сугурта компанияларининг бўш пул маблағларини тижорат банкларига паст фоиз ставкаларида, уларни кичик бизнес субъектларини кредитлашга йўналтириш шарти билан, муддатли депозит қилиб жойлаштириш;
- кичик бизнес субъектларини овердрафт ва контокоррент шаклида кредитлашда юзага келадиган кредит риски даражасини пасайтириш мақсадида мазкур субъектлар учун тўловларнинг календарь кетма-кетлигини жорий қилиш.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, кичик бизнес субъектларини тижорат банклари

томонидан кредитлаш самарадорлигини ошириш хусусидаги таклифимизнинг амалиётга татбиқи уларни кредитлаш ҳажмини сезиларли даражада ошириш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги қунда иқтисодиётимизнинг таянч соҳасига айланган кичик бизнесни янядада тараққий эттиришб иш билан банд бўлмаган ахоли қатламини тадбиркорликка жалб қилиш орқали уларнинг бандлигини таъминлаш масаласи бошқа мутассади ташкилотлар билан бир қаторда, банк - молия тизими зиммасига хам юксак майсулият ва вазифаларни юклайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 7 ноябрь куни "Жорий йилда давлат бюджетига тушумлар прогнози ижросини таъминлаш, тадбиркорлик ва кичик бизнесни жойларда янада ривожлантириш учун қўшимча имкониятларни аниқлаш ва ишга солиш бўйича кўрилаётган чоралар самарадорлиги ҳамда бу борадаги долзарб вазифалар"га бағишлиган видеоселектор йиғилиши.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 24 октябр Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш давлат дастурлари доирасида амалга оширилаётган лойиҳаларни кредитлаш тартибини такомиллаштиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисидаги ПҚ-4498-сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги ПФ-4947-сонли Фармони//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. - Тошкент, 2017. - № 6 (766). - 32-б.

4. Савинова Д.В О формировании механизма привлечения кредитных ресурсов в малый бизнес//Денги и кредит. - Москва, 2009. - № 5. - С. 60-61.; Мамут М.В. Микрофинансирование: новые возможности финансово-кредитной системы// Банковское дело. -Москва. 2009. -№ 4. - С. 96-99.

5. Мухаммад Юнус, Аллан Жоли. Создавая мир без бедности: социальный бизнес и будущее капитализма. Пер. с англ. - М: Альпина Паблишерз, 2010. - 307 с.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

МАРКЕТИНГ

Мухсинов Бекзод Тохирович
БухМТИ, "Менежмент" кафедраси катта ўқитувчиси

МАРКЕТИНГ ФАОЛИЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛИДАН ЎТИШ МЕХАНИЗМИ

For citation: Muxsinov Bekzod Toxirovich. SPECIFIC PROVISION OF EFFECTIVENESS OF MARKETING COMMUNICATION IN CONSTRUCTION SECTOR. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp.67-71

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-7>

АННОТАЦИЯ

Мақолада механизмлар кетмакетлигининг ҳар бир босқичида вазифалар ва таҳлил қилиш усуллари тавсифи билан маркетинг фаолиятини комплекс иқтисодий таҳлил қилиш учун механизм таклиф қилинади. Тадқиқот обьекти тенденциялари, хулқ-атворини аниқлаш, маркетинг фаолияти самарадорлигини ошириш учун захиралар ва имкониятларни аниқлаш мақсадида маркетинг фаолияти манбалари, жараёни ва натижалари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: маркетинг фаолиятини иқтисодий таҳлил қилиш механизмлар, маркетинг фаолиятини ҳар томонлама таҳлил қилиш, маркетинг кўрсаткичлари, молиявий кўрсаткичлар

SPECIFIC PROVISION OF EFFECTIVENESS OF MARKETING COMMUNICATION IN CONSTRUCTION SECTOR

ABSTRACT

The article proposes an algorithm for a complex economic analysis of marketing activities with a description of the tasks and methods of analysis at each stage of the sequence of mechanisms. The sources, process and results of marketing activities are analyzed in order to identify trends, behaviors, resources and opportunities to increase the effectiveness of marketing activities.

Keywords: mechanisms of economic analysis of marketing activities, comprehensive

analysis of marketing activities, marketing indicators, financial indicators.

МЕХАНИЗМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

АННОТАЦИЯ

В статье предложен последовательность комплексного экономического анализа маркетинговой деятельности с описанием задач и методов анализа на каждом этапе последовательности механизмов. Объект исследования анализирует источники, процесс и результаты маркетинговой деятельности с целью выявления тенденций, поведения, выявления ресурсов и возможностей для повышения эффективности маркетинговой деятельности.

Ключевые слова: механизмы экономического анализа маркетинговой деятельности, комплексный анализ маркетинговой деятельности, маркетинговые показатели, финансовые показатели.

КИРИШ. Маркетинг фаолиятини иқтисодий таҳлили уни корхонанинг иқтисодий ёки бошқа фаолиятини таҳлил қилишдан ажратиб турадиган муҳим ўзига хос хусусиятларга эга. Биз бундай ўзига хос хусусиятларнинг бутун доирасини ажратиб олишимиз мумкин: ресурсларни таҳлил қилишнинг ўзига хос хусусияти, маркетинг фаолияти жараёни, корхона натижаларига Маркетинг фаолиятининг улушкини таҳлил қилишнинг ўзига хослиги, Маркетинг фаолияти кўрсаткичлари таҳлилининг хulosаларининг амалга оширилаётган стратегик ва операцион маркетинг мақсадларига боғлиқлиги, стандартларнинг (қоидалар, механизмлар) йўқлиги. Ҳам маркетинг фаолиятини, ҳам алоҳида йўналишлар нуқтаи назаридан таҳлил қилиш: функциялар, лойиҳалар, дастурлар, брендлар, тарқатиш каналлари, мижозлар (мижозлар оқими) с) бирликлари.

Маркетинг фаолиятини иқтисодий таҳлили умумий қабул қилинган усуллар бўйича унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олмаганда, маркетинг фаолияти ресурсларидан фойдаланиш, Маркетинг фаолияти самарадорлиги ва самарадорлиги тўғрисида нотўғри кўрсаткичлар ва хulosаларга олиб келиши мумкин. Кетма-кетлигини ишлаб чиқиш ва маркетинг фаолиятини иқтисодий таҳлили техникасини қўллаш манфаатдор фойдаланувчиларга (маркетинг ва иқтисодий хизматлар бўлимининг бошлиғи, корхона директори) самарали маркетинг қарорларини қабул қилиш, Маркетинг фаолияти ресурсларидан оқилона фойдаланиш, маркетинг фаолияти натижаларини яхшилаш йўлларини топиш, захиралар ва имкониятларни аниқлаш, шунингдек маркетинг фаолиятини ташкил этишдаги камчиликларни аниқлашга имкон беради.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Маркетинг фаолиятини иқтисодий таҳлилида комплекс ёндашувни қўллаш керак, чунки ягона тизимли жараён сифатида маркетинг фаолиятини комплекс бошқаришга корхоналарнинг мақсадли йўналиши мавжуд. маркетинг фаолиятини иқтисодий таҳлили нинг мураккаблиги маркетинг фаолиятининг барча соҳаларини (функциялар, бирликлар, брендлар, бозорлар, маркетинг дастурлари ва бошқалар нуқтаи назаридан) ўрганиш, маркетинг фаолиятини иқтисодий таҳлили нинг ҳар хил турлари ва усулларидан фойдаланиш, маркетинг фаолиятининг иқтисодий, стратегик ва ижтимоий таркибий қисмларини тавсифловчи кўрсаткичлардан фойдаланиш зарурлигини англалади.

ТАХЛИЛ ВА КУТИЛАЁТГАН НАТИЖАЛАР.

Маркетинг фаолиятими иқтисодий таҳлили дастлабки ва түртта асосий босқични ўз ичига олади: Маркетинг фаолияти умумий кўрсаткичларининг идораси, ўрганилаётган соҳага боғлиқ кўрсаткичларни батафсил тавсифлаш, хулоса ва тавсияларни шакллантириш. Келинг, Маркетинг фаолиятими иқтисодий таҳлили механизмининг ҳар бир босқичининг вазифаларини батафсил кўриб чиқайлик.

1. Даствлабки босқич.

1.1. Тадқиқотнинг мақсад ва вазифаларини белгилаш.

1.1.1. Ўрганилаётган саволларнинг тўлиқлигига қараб таҳлил турини аниқлаш: мураккаб, тематик, маҳаллий.

1.1.2. Тадқиқот обьектини тематик (ресурслар (харажатлар), жараён ёки натижалар, функциялар, товар белгилари ёки савдо сегментлари ва бошқалар таҳлили) ёки маҳаллий таҳлил (реклама фаолиятими таҳлил қилиш, маркетинг эчимининг самарадорлиги ёки зарар келтирадиган бозор сегментининг таҳлили) доирасида такомиллаштириш.

1.1.3. Таҳлилнинг турига ва ўрганиш обьектига қараб таҳлилнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш (сабаблар муносабатларини ўрганиш, захираларни аниқлаш, маркетинг фаолияти нинг ҳиссасини аниқлаш).

1.2. Олинган маълумотларни тўплаш, даствлабки ишлов бериш.

1.2.1. Керакли маълумотларни тўплаш: молиявий ҳисботларнинг даствлабки ва хулоса ҳужжатларини ўрганиш, бошқарув ҳисоби ва таҳлил қилиш доирасида тайёрланган иқтисодий ҳисбот.

1.2.2. Ахборотнинг тўғрилигини ва ҳақиқатини текшириш.

1.2.3. Ўқиш учун маълумот материалларини тайёрлаш (масалан, жадвалларни тақдим этиш усулидан фойдаланиш).

1.3. Ўрганиш обьекти кўрсаткичларини ҳисоблаш.

1.3.1. Белгиланган мақсад ва вазифаларга жавоб берадиган кўрсаткичлар тўпламини (Маркетинг фаолиятининг иқтисодий, стратегик ёки ижтимоий жиҳатларини тавсифловчи кўрсаткичлар) танлаш ва асослаш.

1.3.2. Керакли давр учун зарур кўрсаткичларни ҳисоблаш.

2. Маркетинг фаолияти умумий кўрсаткичларининг идораси (умуман Маркетинг фаолияти учун характерли).

2.2. Иқтисодий таҳлиллар таркиби, Маркетинг фаолияти кўрсаткичларининг динамикаси.

2.2.1. Молиявий таҳлиллар доирасида ресурсларнинг (биринчи навбатда молиявий ва меҳнат) мавжудлиги, ҳаракатланиши, ўзгарувчан ва шартли доимий харажатлар таркиби ва динамикаси, кам бошқариладиган ва режалаштирилмаган харажатларнинг салбий ўсиш тенденцияларини аниқлаш: иқтисодий функцияларни аниқлаш, асосий ва қўшимча динамикани аниқлаш харажатлар, кераксиз харажатларни аниқлаш.

2.2.2. Маркетинг фаолияти операцияларининг кўрсаткичлари таркиби ва динамикасини таҳлил қилиш, яъни, аниқлаш, квалистрик ўлчов ёрдамида амалга оширилган Маркетинг фаолияти операциясининг кириш маълумотлари таркибига қўйиладиган талабларга (масалан, тўпланган маълумотларнинг мақсадга мувофиқлиги, тўлиқлиги ва ишончлилиги) мувофиқлигини аниқлаш, ушбу кўрсаткичларни бирликлар, функциялар, даствурлар ва лойиҳалар контекстида динамик жиҳатдан кўриб чиқиши.

2.2.3. Иқтисодий кўрсаткичларнинг таркиби ва динамикасини таҳлил қилиш

(молиявий: фойда, рентабеллик; молиявий бўлмаган (бозор): бозор улуши, кириб бориш даражаси); стратегик (харидорларнинг хулқ-атворини (янги, сақланиб қолган мижозлар сонининг ўзгариши) ва муносабатларни (машхурлик, қониқиши даражасидаги ўзгаришлар) тавсифловчи кўрсаткичларнинг ўзгариши динамикаси; ва ижтимоий (ходимлар эҳтиёжини қондиришдаги ўзгаришлар) натижалари.

2.3. Ресурслар (харажатлар), суб-жараёнлар (операциялар), Маркетинг фаолияти натижаларининг ҳақиқий ва асосий кўрсаткичларини таққослаш, стратегик ва операцион маркетинг мақсадларига, маҳсулотнинг ҳаёт айланишига, ташқи бозор шароитларига мувофиқ тасдиқланган белгиланган меъёрлар, режалар, лимитлардан оғишларни аниқлаш.

2.4. Харажатлар ва Маркетинг фаолияти натижаларида оғишларни келтириб чиқарган омиллар ва сабабларни аниқлаш, омилларни таъсирини детерминистик ва стохастик омилларни таҳлил қилиш усули билан ҳисоблаш, омилларни ижобий ёки салбий таъсирига кўра гуруҳлаш, тартибга солиш имконияти.

2.5. Маркетинг фаолиятига хос бўлган иқтисодий таҳлил вазифаларини ҳал қилиш: маркетинг натижаларини корхона натижаларига ҳисса қўшадиган кўрсаткичлар шаклида ўлчаш зарурияти, натижанинг ўзи ва унинг харажатлар билан ўзаро боғлиқлиги билан боғлиқ бўлган Маркетинг фаолиятининг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш хусусиятлари, бундай иқтисодий оқибатларни (фойда, молиявий йўқотишлар) ўрганиш зарурияти. қониқиши, мижозларга содиқлик, шон-шараф, имиж каби стратегик ва ижтимоий натижалар.

2.6. Захираларни аниқлаш, Маркетинг фаолияти самарадорлиги, самарадорлиги ва самарадорлигини ошириш имкониятлари.

3. Тўлиқ кўрсаткичлар маркетинг фаолияти ва иқтисодий таҳлилларнинг барча соҳаларида, шунингдек, айрим соҳаларда ёки обьектларда тематик ёки маҳаллий таҳлил доирасида амалга оширилиши мумкин. Корхонада маркетингнинг кўлами, аҳамияти, харажатлари, ривожланиш даражасига, шунингдек таҳлил қилиш шартларига (долзарблиги, таҳлил предметининг мавжудлиги) қараб, ўрганиш қисмларга ажратилиши мумкин. Таҳлилга ўтиш пайтида бўлимлар, лойиҳалар, қарорлар, функциялар ва таҳлил блокларида бошқа вазифалар созланиши мумкин.

4. Таҳлилнинг хulosалари дастлабки вазифаларга мувофиқ шакллантирилади: Маркетинг фаолияти тузилиши, динамик жараёнлари тўғрисида хulosалар, Маркетинг фаолиятининг хусусиятлари (хусусиятлари), хулқ-атвори тўғрисидаги хulosалар, динамик меъёрларни амалга ошириш, Маркетинг фаолияти элементларининг сабаб ва натижа алоқалари, таъсир қилувчи омиллар, хulosалар тўғрисида хulosалар. Маркетинг фаолияти нинг ҳиссаси, аниқ Маркетинг фаолияти натижаларини ўлчаш, ички ва ташқи муҳитнинг ўзига хос шароитида захиралар ва фойдаланилмаган имкониятлар тўғрисида хulosалар.

5. Таҳлилнинг якуний босқичи маркетинг фаолиятининг иқтисодий таҳлиллага ўтиш механизмини тузатиш ва янги маркетинг қарорларини қабул қилиш бўйича тавсияларни шакллантиришdir.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Маркетинг фаолиятининг иқтисодий таҳлиллага ўтиш механизмини циклик характерга эга ва доимий равишда амалга оширилади. Маркетинг фаолиятининг иқтисодий таҳлиллага ўтиш механизми маркетингни режалаштиришдан олдин, бошқарув қарорларининг қабул қилиниши ва якунланишига халақит беради, шунингдек маркетинг қарорларининг самарадорлигини баҳолаб, ташкил этиш ва тартибга солиш жараёнларида иштирок этади.

Тақдим этилган маркетинг фаолиятининг иқтисодий таҳлиллага ўтиш механизмини маркетинг фаолияти таҳлилиниң барча вазифаларини қамраб олади ва ҳар йили ёки бир неча йиллар давомийлиги билан бажарилиши мумкин. Таҳлилий жараённи тезлаштириш, нұқта муаммолари бўйича тадқиқотлар олиб бориш учун, маркетинг фаолияти таҳлиллари кесилган ёки соддалаштирилган шаклга эга бўлиши мумкин, аммо шу билан бирга, диаграммада блокларни куриш мантиғи ва таҳлил кетма-кетлиги сақланиб қолади, бу эса уни турли маркетинг қарорларини қабул қилиш учун расмий асос сифатида ишлатишга имкон беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Абдукаримов, И.Т. Проблемы экономического анализа в современных условиях развития экономики страны / И.Т. Абдукаримов, И.Ф. Нарижный // Социально-экономические явления и процессы. - 2010.
2. Габдуллина, Г.К. Развитие методики экономического анализа в работах современных экономистов / Г.К. Габдуллина // Вестник экономики, права и социологии. - 2013.
3. Будрин, А.Г. Маркетинговое обеспечение предприятия / А.Г. Будрин, В.Н. Татаренко // Проблемы современной экономики. - 2012.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Пардаев Шерзод Холмуродович

СамИСИ "Маркетинг" ихтисослиги таянч докторанти
sherzodpardayev0782@gmail.com

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ТОВАР-ХОМ АШЁ
БОЗОРИДА ТОВАР ҲАРАКАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА
КҮП ФУНКЦИЯЛИ МОДУЛЛИ САВДО-МАРКЕТИНГ
ПОРТАЛИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА МОҲИЯТИ**

For citation: Pardaev Sherzod Xolmurodovich. THE IMPORTANCE AND IMPORTANCE OF MULTI-FUNCTIONED MALL TRADING PORTALS IN IMPROVING THE MOVEMENT OF GOODS IN THE MARKET OF DIGITAL ECONOMY. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp.72-78

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-8>

АННОТАЦИЯ

Мақолада рақамли иқтисодиёт шароитида электрон тижорат воситалари орқали товар-хом ашё бозорида товар ҳаракати билан боғлиқ бўлган Ўзбекистон Республикаси товар-хом ашё биржасида олга сурилаётган кўп функцияли модулли савдо-маркетинг порталининг аҳамияти ва моҳияти кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: Рақамли иқтисодиёт, товар-хом ашё, савдо-маркетинг портали, товар ҳаракати, рақамли технологиялар, электрон тижорат, электрон савдо, электрон логистика, B2B савдо платформаси, маркетинг платформаси, электрон гипермаркет.

THE IMPORTANCE AND IMPORTANCE OF MULTI-FUNCTIONED MALL TRADING PORTALS IN IMPROVING THE MOVEMENT OF GOODS IN THE MARKET OF DIGITAL ECONOMY

ABSTRACT

The article highlights the importance and significance of the multifunctional modular trade and marketing portal promoted on the Commodity Exchange of the Republic of Uzbekistan, which is associated with the movement of goods in the commodity market

through e-commerce in the digital economy.

Keywords: Digital economy, commodity raw material, trade and marketing portal, brand movement, digital technology, e-commerce, e-commerce, e-logistics, B2B trading platform, marketing platform, e-hypermarket.

ЗНАЧЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ТОРГОВЫХ ПОРТАЛОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ДВИЖЕНИЯ ТОВАРОВ НА РЫНКЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

АННОТАЦИЯ

В статье подчеркивается важность и значение многофункционального модульного торгово-маркетингового портала, продвигаемого на Товарной бирже Республики Узбекистан, что связано с движением товаров на товарном рынке посредством электронной коммерции в цифровой экономике.

Ключевые слова: цифровая экономика, товарное сырье, торгово-маркетинговый портал, движение бренда, цифровые технологии, электронная коммерция, электронная коммерция, электронная логистика, торговая платформа B2B, маркетинговая платформа, электронный гипермаркет.

КИРИШ. Рақамли иқтисодиёт ва у билан боғлиқ бўлган бир қанча замонавий технологиялар ҳаётимизга тезкорлик билан кириб келмоқда ва шиддат билан ривожланмоқда. Шунинг учун ҳам республикамиз тараққиётини янада жадаллаштириш мақсадида давлатимиз раҳбари ва ҳукумати томонидан бир қанча муҳим қарорлар қабул қилинди.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳатлар шароитида жамиятнинг барча бўгинларида, мавжуд йўл қўйилаётган камчиликларни бартараф этиш мақсадида, иқтисодий воқеа-жараёнларни рақамларда акс эттириш ва рақамлаштириш, бу борада ахборот комуникация технологияларидан фойдаланиш, интернет тизими орқали боғлиқлик даражасини кучайтириш ишлари жадал олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида 2020-йилни "Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили" деб эълон қилинди. Президентимиз ўз Мурожаатномасида мутасадди вакилларга "Raқamli Ўзбекистон-2030" дастурини ҳаётга тадбиқ этиш борасида тегишли топшириқлар берди. Бу борада иқтисодиётнинг барча соҳаларини рақамли технологиилар асосида янгилашни назарда тутадиган рақамли иқтисодиёт миллий концепциясини ишлаб чиқиши тўғрисида ҳам алоҳида таъкидлар бериб ўтди. [1]

Президентимизнинг 2018 йил 3 июляда қабул қилинган "Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-3832 сон Қарори Республикаизда илгари сурилмоқчи бўлган рақамли иқтисодиёт тизимининг барча соҳа ва тармоқларида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг рақамли технологииларини қўллаган ҳолда амалга оширилиш борасида қилинган муҳим ишларнинг бошланишига сабабчи бўлди.

Маълумки, постиндустриал ёки информацион жамиятларда хизматлар сектори мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 60 фоиздан ортигини ташкил қиласи.

Бундай мамлакатларда дастурий таъминот ишлаб чиқарувчи тармоқларни молиялашириш миқдори кейинги ўттиз йилда 130 мартадан қўпроқ ортди. Информацион инновацияларни таркиб топтириш учун дунё миқёсида фаолият кўрсатувчи глобал компаниялардан қуйидагиларини алоҳида эътироф этишимиз мумкин: YouTube, Facebook, Google, Wikipedia, Wikileaks, Amazon, Alibaba ва бошқалар.

Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 3 июляда қабул қилинган "Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-3832 сон Қарори имзоланди. Республикаизда илгари суримоқчи бўлган рақамли иқтисодиёт тизими авваломбор барча соҳа ва тармоқларда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг рақамли технологияларини кўллаган ҳолда амалга оширилишини талаб қиласди. Рақамли иқтисодиётда товарлар ҳаракатини юқори сифатда таъминлаш учун авваломбор рақамли тўловлар технологияларини такомиллашириш керак бўлади. Рақамли иқтисодиёт шароитида товарлар ҳаракати таъминотини яратиш учун жамиятда нақд пулсиз иқтисодиёт қурилиши тақазо этилади.

Замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар республикамиз иқтисодиёт тармоқларини рақамлаширишда, шу жумладан, электрон тижоратни ривожлантиришда товар-хом ашё бозорида товар ҳаракатини такомиллаширишда муайян натижаларга эришиш имконини бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майда қабул қилинган "Электрон тижоратни жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори республикамиз бозорларида товар-хом ашё материалларининг ҳаракати борасидаги мавжуд муаммоларни бартараф этишга ёрдам бермоқда.

"Ўзбекистон Республикаси товар-хом ашё биржаси" АЖни узоқ муддатли (2016-2025 йй.) ва ўртача муддатли (2016-2018 йй.) мобайнида ривожлантириш стратегиясида республикамиз бозорларида товар-хом ашё материалларининг ҳаракатида кўп функцияли модулли савдо-маркетинг порталининг аҳамияти ва моҳияти ҳақида батафсил тўхталиб ўтилган. [2] Унга асосан эндиликда турли тоифадаги истеъмолчилар (юридик шахслар, якка тартибдаги тадбиркорлар, жисмоний шахслар - истеъмолчилар)га электрон тижорат - электрон савдо, электрон маркетинг, электрон логистика ва электрон тўловлар соҳасида хизматлар мажмуасини кўрсатишга мўлжалланган кўп функцияли модулли савдо-маркетинг порталининг босқичма-босқич ишга туширилиши кўзда тутилган.

Мамлакатимизда электрон тижоратни янада ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ-3724-сон "Электрон тижоратни жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги қарори билан белгилаб берилган. Унда электрон тижорат субъектлари учун қулай шароитларни яратиш кўзда тутилган бўлиб, электрон тижорат субъектлари Миллий реестрининг жорий этилиши шулар жумласидандир.

Ушбу қарор натижасида 2018 йилнинг 1 июлидан бошлаб Миллий реестр электрон шаклда онлайн www.e-tijorat.uz интернет-порталида ишга туширилган.

Сайтда реестрга киритиш учун ариза бериш бўйича йўриқнома ҳамда электрон тижоратга оид меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар жойлаштирилган, шунингдек, қизиқтирган саволлар бўйича мурожаат этиш учун телефон рақам келтирилган.

Кўп функцияли савдо-маркетинг портали, ўз ичига асосан қуйидагиларни

олади; B2B савдо платформаси, E-diler Маркетинг платформаси, электрон гипермаркет (сайт ва дўконлар конструктори), товарларни илгари суришнинг "Промоквизинг" тизими, гурухли (жамоавий) чегирмалар тизими ва электрон репозиторийлар.

Мамлакатимизда е-тижоратни ривожлантириш борасидаги хукуқий ва ташкилий чора-тадбирларга қарамасдан, мамлакатимизда ушбу соҳада товар-хом ашё биржасининг фаолиятини фаол эмаслиги кўзга ташланади.

Ушбу тадқиқотда Ўзбекистон Республикаси товар-хом ашё биржасининг электрон тижорий операцияларидаги ўрнини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида тадқиқот олиб борилади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мавзуни кенг таҳлил ва тадқиқ этишда илмий абстракциялаш, таҳлил ва синтез усулларидан фойдаланилган.

Жумладан, мавзунинг ўрганилганлик даражасини тадқиқ этишда илмий абстракциялаш усули кўлланилган.

Биржадаги электрон платформаларнинг ишлаш тартибини тадқиқ этишда анализ ва синтез усулидан фойдаланилган.

МАВЗУНИНГ ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ

Замонавий илмий тадқиқотларда е-савдо, е-тижорат ва савдони рақамлаштиришнинг замонавий тенденцияларини тадқиқ этган тадқиқотлар кўп учрайди.

Жумладан, Meng Cheng, Hao Luo, Ray Y. Zhong, Shulin Lan, George Q. Huangлар [3] томонидан олиб борилган тадқиқотларда электрон аукционларни ўтказиш ва маҳсулотларни электрон тартибда сотишнинг афзаллilikлари ёритилган.

Miklos Vasarhelyi, Marilyn Greenstein тадқиқотларида [4] бизнесни рақамлаштириш электрон тижоратнинг ривожланишига ҳам сабабчи бўлади ва рақамлашиш жараёнида ҳар қандай компания турли йўналишда ҳаракат олиб боради.

Сўнгги замонавий тенденцияларидан шуни кузатиш мумкинки, товар биржаларининг фаолияти билан биргалиқда электрон тижоратда хусусий электрон тизимларининг ҳам ўрни мавжуд.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Бугунги кунда мамлакатимиз товар-хом ашё биржасида электрон дўкон, аукцион, танлов, тендер сингари савдо турлари фаолият олиб боради.

1-жадвал

Савдо турлари [5]

Савдо тури	Савдо предмети	Бюджет буюртмачиси (энг кам иш ҳақи)	Корпоратив буюртмачи (энг кам иш ҳақи)
Электрон дўкон	товар	25 гача	250 гача
	Товар/хизмат	25 гача	25 гача
Аукцион	товар	2500 гача	5000 гача
	товар	2500-6000 гача	5000-25000 гача
Конкурс	Товар/хизмат	25-6000 гача	25-25000 гача
	Товар/иши/хизмат	6000 дан юқори	25000 дан юқори
Тендер			

Товар хом-ашё биржасида савдоларни амалга оширишда B2B савдо платформаси ва электрон гипермаркет (сайт ва дўконлар конструктори) платформалари кенг қўлланилади.

B2B савдо платформаси - хом ашё ва истеъмол товарларига оид бўлмаган предметларнинг улгуржи ва майда чакана савдо учун асосий канал бўлиб - модернизациялаштирилган электрон кўргазма-ярмарка савдо платформаси саналади. Бу платформа асосан қўйидагиларни ўз ичига олади:

- юридик шахслар учун улгуржи ва кичик улгуржи савдо дўкони тамойили асосида ишловчи рақобатга кирмайдиган савдо учун савдо майдончаси;
- юридик шахслар учун қўтарилиган бошлангич нарх билан аукцион тамойили асосида ишловчи рақобатбардош савдонинг платформаси;
- энг кўп нарх талаб қилиш тамойилидан фойдаланган ҳолда, юридик шахслар орасида тузилган шартномаларни рўйхатга олиш электрон платформаси;
- қисқа аукцион механизмидан фойдаланган ҳолда, юридик шахслар учун электрон савдо платформаси.

Қўйидаги жадвалда Ўзбекистон Республика товар-хом ашё биржаси B2B кўргазма-ярмарка савдо платформасида товар-хом ашё айланмасининг 2014-2019 йиллардаги ҳолати ва таҳлили келтирилган.

2-жадвал

Ўзбекистон Республика товар-хом ашё биржаси B2B кўргазма-ярмарка савдо платформасида товар-хом ашё айланмаси

№	Йиллар	Товар-хом ашё айланмаси (млрд. сўмда)	Фоизда
1	2014	1007,8	-
2	2015	1088,1	8
3	2016	1493,3	27,1
4	2017	1640,1	9
5	2018	1119,9	- 46,5
6	2019	1552,4	27,9

Эътибор берган бўлсангиз Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётда мавжуд савдо алақаларини рақамлаштириш ишлари 2017 йилнинг охирида ва 2018 йилнинг бошларида бошланган эди. Нима учун деганда, маълумотларни реаллаштириш жараёнида турли қўшиб ёзиш, ўтган йиллардаги мавжуд ҳолатдан паст бўлиши мумкин эмас деган тушунчалардан бутунлай воз кечиш, реал ҳолатни ёритиб берувчи маълумотларни тақдим этиш айни вақтдаги рақамлаштириш ишларини бошлаб берган эди.

Электрон гипермаркет (сайт ва дўконлар конструктори) - биржа учун энг истиқболли йўналишлардан бири бўлиб, бу биржа ахборот тизими (B2B) орқали чакана сотувларни амалга ошириш имконини берадиган сервисни ривожлантиришdir. Бу мақсадда, кўп функцияли савдо маркетинг порталининг қалил модуларидан бири бўлиб - сайт ва дўконлар конструктори ҳисобланади.

Сайтлар конструктори ташкилотларга, авваломбор, кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ва якка тартиbdаги тадбиркорларга, унча катта бўлмаган доимий тўлов эвазига модулни ўзининг интернет тармоғидаги шахсий саҳифаси ёки электрон дўконни яратиш учун ишлатиш имконини беради, Бу билан корхоналарнинг биржа портали воситасида (бино ижараси, call-center ни ташкил этиш, ходимлар меҳнатига ҳақ тўлаш, логистика ва бошқалар) электрон тижоратда қатнашиш билан боғлиқ сарфларини камайтиради. Мисол учун, shop.uzex.uz электрон тижорат сайтида бюджет буюртмачилари томонидан 2019 йил давомида

жами 390313 та битим тузилган бўлиб, бу битимларнинг умумий қиймати қарийб 580 млрд сўмлик товар хом-ашёси сотилган.

Аммо шуни айтишимиз мумкинки, биржа савдоларига қўйилган маҳсулот ва хизматларнинг аксарият қисми анъанавий маҳсулот ва хизматлар бўлиб, истеъмолчиларнинг инновацион маҳсулот ва хизматларга бўлган эҳтиёжини қондирмайди. Шу сабабли ҳам биржа бўлмаган савдо платформалари ва е-дўконларга бўлган эҳтиёж ошиб боради.

Республикамизда бугунги кунда ҳам юридик, ҳам жисмоний шахслар учун ўз фаолиятини электрон шаклда онлайн тақдим этиб келаётган дўкон, супермаркет ва гипермаркетлар Президентимиз олға сураётган "Рақамли Ўзбекистон-2030" дастурининг олға силжишига улкан ҳиссаларини қўшмоқдалар. Уларга мисол қилиб кийим-кечак бўйича MEDIAPARK ва REDTAG, майший техникалар бўйича GOODZONE, қишлоқ хўжалиги ва чорвачилик бўйича AGROMART.UZ ва OZIQ.UZ-УЛГУРЖИ БОЗОРИ, қурилиш ва хўжалик моллари бўйича STROYKA.UZ, текстил маҳсулотлари савдо платформаси учун @UZBTEXTILE, шунингдек республикамизда барча маҳсулотларни реклама қилиш учун LOTS B2B савдо платформаси ва улгуржи савдо ва бизнес хизматлари платформаси QOOVEE каби йирик турдаги савдо марказларидир.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, Республикамизда электрон тижоратни ривожлантиришда нафақат товар-хом ашё бозорида товар ҳаракати билан боғлиқ электрон маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш борасида биржаларнинг ўрнини кенгайтириш мақсадга мувофиқдир. Шу жумладан, товар-хом ашё биржаларида нафақат B2B, балки B2C электрон савдо тизимининг барча платформаларда амал қилинишини таъминлаш мақсадга мувофиқдир.

"Рақамли Ўзбекистон-2030" дастури доирасида электрон платформалар ва е-дўконлар сонининг ортиб бориши Товар хом-ашё биржаси электрон платформасининг такомиллашиши заруриятини келтириб чиқаради.

Республика Товар хом-ашё биржасида инновацион маҳсулот ва хизматлар савдосининг амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Республика Товар хом-ашё биржаси платформасининг соддалаштирилиши унга бўлган талабни оширади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республика Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг Олий Мажлисга қилган Мурожаатномаси. 28 декабря 2018 й.

2. "Ўзбекистон республикаси товар-хом ашё биржаси" Акциядорлик Жамиятини узоқ-муддатли (2016-2025 йй.) ва ўртacha муддатли (2016-2018 йй.) мобайнида **РИВОЖЛАНТИРИШ СТРАТЕГИЯСИ**

3. Meng Cheng, Hao Luo, Ray Y. Zhong, Shulin Lan, George Q. Huang, Cloud-based Auction Tower for Perishable Supply Chain Trading//Procedia CIRP, Volume 25, 2014, Pages 329-336,

<https://doi.org/10.1016/j.procir.2014.10.046>.

4. Miklos Vasarhelyi, Marilyn Greenstein.Underlying principles of the electronization of business: a research agenda,

International Journal of Accounting Information Systems. Volume 4, Issue 3,2003, Pages 1-25,

- https://doi.org/10.1016/S1467-0895(03)00002-2.
5. <http://shop.uzex.uz/files/%d0%b2%d0%b8%d0%b4%d1%8b%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%BE%D0%BA.pdf>
6. www.e-tijorat.uz
7. shop.uzex.uz

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

ТУРИЗМ

Суюнова Камилла Бахромовна
Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис институти докторанти
(СамМИ ўқитувчиси)

ТУРИЗМ СОҲАСИДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАНИШИ

For citation: Suynova Kamilla Baxromovna. GOVERNMENTAL SUPPORT OF INNOVATION IN THE SPHERE OF TOURISM. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp.79-85

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-9>

АННОТАЦИЯ

Мақолада туризмни инновацион ривожлантиришнинг зарурати ва уни амалга оширишда давлатнинг роли, туризмда инновацион фаолиятни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг муҳим йўналишлари асослаб берилган.

Калит сўзлар: туризм, инновация, инновацион фаолият, давлат, рақамли иқтисодиёт, электрон савдо.

GOVERNMENTAL SUPPORT OF INNOVATION IN THE SPHERE OF TOURISM

ABSTRACT

The article substantiates the need for innovative development of tourism, as well as the role and main directions of state support for innovative activities in the field of tourism.

Key words: tourism, innovation, innovation activity, state, digital economy, electronic commerce.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

АННОТАЦИЯ

В статье обосновываются необходимость инновационного развития туризма, а

также роль и основные направления государственной поддержки инновационной деятельности в сфере туризма.

Ключевые слова: туризм, инновация, инновационная деятельность, государство, цифровая экономика, электронная торговля.

КИРИШ. Ҳаракатлар стратегияси доирасида Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг кўламли иқтисодий ислоҳотларнинг устувор йўналишларидан бири - туризмни мамлакат миллий иқтисодиётининг устун ривожланган етакчи тармоқларидан бирига айлантиришдан иборат[1].

Бутунжаҳон туризм ташкилотининг (БТТ) маълумотларига кўра туризм соҳасида 2017 йилда жаҳон ялпи маҳсулотининг 10,2 фоизи яратилган. Халқаро миқёсда товарлар ва хизматлар экспорти ҳажмининг 6 фоизи, жами хизматлар экспорти ҳажмининг 30 фоизи (1,5 трлн.АҚШ долл.), умумий бандлик кўрсаткичининг эса 9,6 фоизи ушбу соҳа ҳиссасига тўғри келади ҳамда дунё бўйича яратилаётган ҳар ўн биринчи янги иш ўрни туризм соҳасида яратилмоқда[2].

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида 2020-йил ва кейинги йилларда иқтисодий барқарорликни таъминлаш ва уни жадал ривожлантириш мақсадида мамлакатда амалга ошириш зарур бўлган дастурий ва стратегик вазифаларга алоҳида тўхталиб: "Туризмни иқтисодиётнинг етакчи тармоғига айлантириш биз учун устувор вазифа бўлиб қолади", деб таъкидлаб ўтган [3]. Давлат раҳбари томонидан туризмга берилган жиддий эътибор келажакда унинг олдида турган муракаб вазифаларни бажаришда, соҳа ривожи учун зарур бўлган ресурсларни жалб этишда давлат қўмаги ва қўллаб-қувватлашига таяниш, ундан молиявий, ташкилий ёрдам олиш мумкинлигидан далолат беради.

Туризмни мамлакат миллий иқтисодиётининг изчил ривожланган етакчи тармоқларидан бирига айлантириш ушбу соҳага жалб этилган ресурслардан оқилона ва унумли фойдаланиш, инновацион фаолиятни жадаллаштириш билан узвий боғлиқ. Айнан инновацион фаолият туризм соҳасига хўжалик субектлари иқтисодий самарадорлигини оширишда, туристик хизматлар рақобатбардошлигини таъминлашда муҳим рол ўйнайди. Туризм миллий иқтисодиётнинг жуда кўп тармқлари билан ўзаро узвий алоқада бўлган тармоқлараро мураккаб комплекс ҳисобланади. Унинг муваффақиятли фаолият юритиши саноат, қишлоқ хўжалиги, савдо, транспорт, алоқа, молия ва бошқа бир қатор тармоқ ва соҳаларга боғлиқ бўлган ҳолда, айни бир пайтда, туризмнинг ўзи ҳам шу тармоқ ва соҳалар фаолиятига кучли таъсир кўрсатади, уларнинг ривожланиши учун шароит яратиб беради. Шу сабабли туризм фаолиятини тартибга солиш муаммоларига тизимли ёндашиш, бошқа алоқадор тармоқлар манфаатларини инобатта олиб, иш тутиш лозим бўлади.

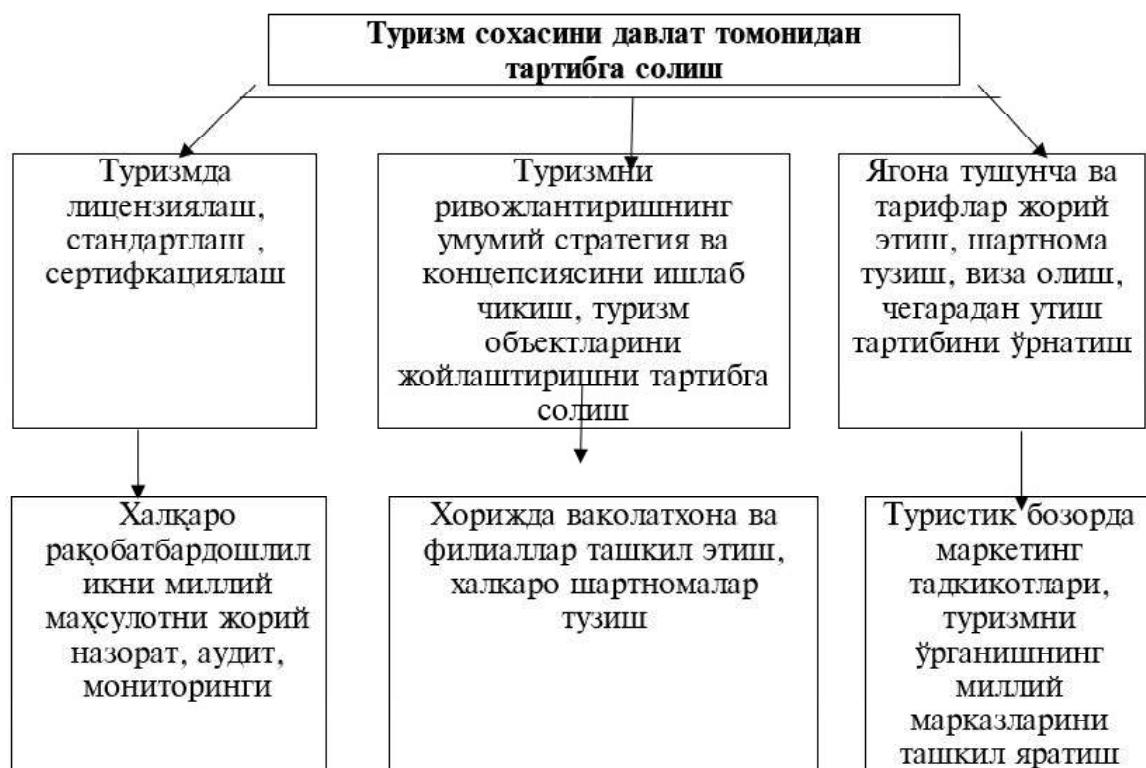
МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ (LITERATURE REVIEW)

Туризм соҳаси ривожланишининг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти, соҳага хос бўлган иқтисодий муносабатларнинг назарий ва амалий масалалари, туризмда инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг амалий муаммолари ва алоҳида масалалари кўпгина чет эл ва ватанимиз олимлари томонидан илмий тадқиқот предмети сифатида танланган. МДҲ олимларидан А. Александрова [4], А. Alonso [5], М. Воронцова[6], И. Маркова И.С. [7], Ю. Морозова Ю. [8] кабиларнинг илмий асарлари ва тадқиқотларида ўз аксини топган. Мамлакатимизда туризм тармоғининг ривожланиш масалалари Д.Х. Асланова[9], М.М. Мухаммедов[10],

Н. Т. Тухлиев[11], И. Тухлиев[12], ва бошқалар илмий ишларида кўриб чиқилган.
ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Давлатимиз раҳбарининг 3 февралдаги "Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида" ги Фармони, ҳамда 6 февралдаги "Кириш туризмини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги "Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорлари сайёҳлик йўналишини кескин ривожлантириш, мавжуд имкониятлардан оқилона фойдаланиш, хорижлик меҳмонлар оқимини қўпайтириш, туристик, маданий, табиий ва спорт салоҳиятини бутун жаҳонга намойиш этиш, ўз навбатида, ички туризм маданиятини шакллантириш муҳим ташкилий - ҳукуқий дастурламал бўлади[13].

Энг асосийси, мазкур ҳужжатлар билан юртимиз туризм салоҳиятини биринчи навбатда, инвестицияларни фаол жалб қилиш, соҳага инновацион ғоя ҳамда технологияларни жорий этиш, шунингдек, бой табиий, маданий, тарихий меросимизнинг ресурслари ҳамда имкониятлардан ҳар томонлама фойдаланиш ҳисобига юксалтириш учун янада қулай шароит яратилади. Туризмни давлат томонидан тартиблиш жараёнинг моҳиятини очиб бериш мақсадида уни чизма шаклида изоҳладик.

Чизма 1. Туризм соҳасини давлат томонидан тартибга солиш[14].

Туризм соҳасини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-куватлаш бир неча йўналишларда амалга оширилиб, унинг асосий вазифалари туркумiga қўйидагиларни киритиш лозим:

- туризм ва уни ривожлантириш соҳасида давлат сиёсатининг асосий йўналишлари, тамойиллари ҳамда вазифаларини ишлаб чиқиш, уларни амалиётга тадбиқ этиш ҳамда фаолият юритишларини назоратга олиш (статистика

хисобларини амалга ошириш, тадқиқотлар ташкил этиш) механизмларини жорий этиш;

-туризмнинг ривожланиши ва ўз олдида турган вазифаларни бажариши учун қулай шарт шароитлар яратиш, турли таркибий тузилмалар фаолиятини мувоғиғлаштириш, инфратузилмаларни шакллантиришга кўмаклашиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш;

-туризм соҳаси корхона ва ташкилотларини малакали мутахассислар билан таъминлашни ташкил этиш;

-туризмни инновацияларни рағбатлантириш, маркетингни ривожлантириш, мамлакат ижобий имиджини шакллантириш орқали қўллаб-қувватлаш.

Туризмда инновацион фаолиятни ривожлантириш молиявий жиҳатдан энг оғир, инвестор учун катта риск билан боғлиқ бўлган ўта мураккаб жараёндир. Янгиликларни яратиш, уни амалиётга қўллаш, ундан ижобий самара олиш турли иқтисодий ҳамда ижтимоий соҳаларнинг биргаликда, барча имконият ва ресурсларни қўшган ҳолда ҳамжиҳат ҳаракат қилишларини тақазо этганлиги учун давлатнинг қўллаб-қувватлаши ва ёрдамисиз амалга ошмайди.

Туризм соҳасида меҳнат фаолияти олиб бораётган ходимлар, бошқа соҳалардан фарқли равища, дам олиш, саёҳат қилиш, маданий ҳордиқ чиқаришнинг турли шакл ва усулларига дуч келадилар, истеъмолчиларнинг туристик хизматларга бўлган турли-туман эҳтиёжларини қондиришларига тўғри келади. Улар зиммасига юклатилган вазифаларни муваффақиятли бажариш, талабчан истеъмолчиларнинг хизмат сифатига бўлган эҳтиёжларини қондириш янги гояларни узлуксиз яратиш ва ҳаётга тадбиқ этиш, товар ва хизматлар ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, улар таркибини кенгайтириш билан боғлиқ. Кескин рақобат шароитида янги гояларни яратиш, инновацияларни тараққиётнинг асосий омилига айлантириш, истеъмолчилар дидига мос келган меҳнат жамоалари туристик хизматлар бозорида пешқадам бўлишга даъвогарлик қилишлари мумкин.

Тадқиқотларимиз жараёнида масаланинг яна бир муҳим жиҳатига ўз эътиборимизни қаратдик. Туризм соҳасида турли-туман инновациялар илмий - техника тараққиёти таъсири остида, бир томондан, туристик хизмат истеъмолчиларнинг кишилиқ жамияти интеллектуал салоҳияти ривожланиши таъсири остида талабларнинг ошиши натижасида, иккинчи томондан, инновацион жараёнлар тезроқ ривожланиш хусусиятига эга. Туризмда инновацион фаолиятни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бир неча муҳим йўналишларда амалга оширилиши керак. Авваламбор, бюджет ҳисобидан молиялаштириладиган ва олинган натижалардан барча фойдаланувчиларга бепул тақдим этадиган йирик маҳсус мақсадли дастурларни амалга оширишда давлатнинг тўғридан-тўғри иштирок этишини фаоллаштириш Ўзбекистоннинг кўп минтақаларида, айниқса, туристик салоҳияти юқори бўлган, туристларни жалб этиш учун катта аҳамиятга эга ҳудудларда туризмни ривожлантириш бўйича минтақавий мақсадли дастурларни ишлаб чиқариш амалиётини изчил давом эттириш, айниқса, уларни ҳаётга тадбиқ этиш устидан назоратни қучайтириш лозим. Бундай дастурлар таркибида, ҳозирги аҳволдан келиб чиқсан ҳолда, туристик ва транспорт инфратузилмасини ривожлантириш, коммунал хизматлар сифатини ошириш, минтақа туризмини ахборот ресурслари билан таъминлаш ва унинг жаҳон бозорига кириб боришига кўмаклашиш, туризм соҳасида илмий ва статистик тадқиқотларни амалга ошириш, ушбу муҳим соҳанинг эҳтиёжларини қондириш учун малакали кадрлар тайёрлашни молиялаштиришга жиддий эътибор қаратилиши лозим.

Давлатнинг туризм соҳасида инновацион фаолиятини қўллаб-қувватлашнинг муҳим йўналишларидан бири туристик ахборот марказларини ташкил этишдан иборат.

Жаҳон илгор тажрибаси шундан далолат берадики, туризмда инвестицияларни интенсив тарзда жорий этишда дастлабки имкониятлардан фойдаланиш учун ушбу иш билан шуғулланадиган махсус миллий ташкилот тузиш яхши самара беради. Ушбу тузилма миллий туризм ташкилотларида ҳамда хориждаги структуралар орқали информацион технологияларни жорий этиш билан фаол шуғулланишлари керак. Улар электрон ахборот ва коммуникация технологияларини кенг жорий этиш воситасида миллий туризмнинг истеъмолчилар нигоҳида юқори имиджини шакллантириш, туризм хизматлари истеъмолчилари ва бозорларни сегментлаш, самарали маркетингни йўлга қўйиш каби мамлакатда ташқи туризмни ривожлантиришдаги муҳим муаммоларни ечишга хизмат қиласди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Умумий олганда туризмда инновацион фаолиятни ривожлантиришда дунё мамлакатлари илгор тажрибаларини ўрганиш ва ундан унумли фойдаланишнинг йўлларини излаш лозим. Бундан ташқари, мамлакатимиздаги ҳолатни таҳлил этиш, ютуқ ва камчиликларни, масаланинг ечимига салбий таъсир кўрсатаётган омилларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли туризмда инновацион фаолият муаммоларига бағишлиланган илмий тадқиқот ишларининг қўламини кенгайтириш яхши натижалар беради.

Туризмда инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишларидан бири - рақамли технологияларни кенг жорий этиш мақсадга мувофиқ. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида мамлакатимизда рақамли иқтисодиётга фаол ўтиш кейинги 5 йилдаги энг устувор вазифаларидан бири қилиб белгиланганлиги бежиз эмас. Бизнинг назаримизда, туризм соҳасида рақамли технологияларни фаол жорий этиш қўйидаги натижаларни бериши мумкин:

- компаниялар ва туристик бозорлар билан тежамли алоқа ва ахборот алмашинувини йўлга қўйиш, туристик хизматлар хизматлар нархини арzonлаштириш;
- истеъмолчилар учун туристик маҳсулотларни харид қилишда маблагни ва вақтни тежаш;
- истеъмолчиларга тақдим этиладиган туристик хизматлар сифатини ошириш ва уларни фаол жалб этиш;
- ҳисоб-китоб операциялари самарадорлигини ошириш ҳисобидан харажатларни камайтириш;
- туристик хизматларнинг ички ва ташқи бозордаги рақобатбардошлигини ошириш.

Рақамли технологияларни ва маркетингни ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири - туристик хизмат имкониятлари билан ўзаро алоқаларни бошқариш ва истеъмол маркетинги (Customer Relationship Management - CRM) ҳисобланади. CRM истеъмолчилар тўғрисида аниқ маълумотлар тўплаш жараёнларини ўз ичига олади. Ахборот таркибида истеъмолчининг ижтимоий - демографик тавсифи, қизиқиши, фаолият тури ва талаблари қабиларни киритиш лозим.

Туризмда электрон савдони ривожлантириш масалаларига ҳам жиддий эътибор қаратилиши лозим. Электрон савдо туризм хизматлари соҳасида янгича муносабатлар бўлиб, харидор учун ҳам, сотувчи учун ҳам қулай ҳисобланади.

Электрон савдо туризмда бошқа соҳаларга нисбатан кенг устуникка эга - бунда истеъмолчи харид қилган маҳсулотни бевосита ишлаб чиқарилган жойда қўлга киритади (истеъмолчини манзилини ахтариш зарурати мавжуд эмас). Бу эса туризмда электрон савдони ривожлантириш учун кенг имкониятлар яратади.

Хулоса қилиб айтганда, катта тўсиқ ва қийинчиликларга қарамасдан, туризмда инновацион фаолиятни интенсив тарзда ривожлантириш учун катта имкониятлар, энг муҳими катта зарурат мавжуд. Давлатнинг қўллаб қувватлаши туризмни инновацион асосда ривожлантиришдаги тўсиқ ва камчиликларни енгиб ўтишда катта рол ўйнайди.

Фойдаланган адабиётлар руйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони.
2. Travel & Tourism Economic Impact 2017 World, [Электрон манба]: <http://www.wttc.org>
3. Узбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёвнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси., [Электрон манба]: www.UzA.uz 25 январь 2020 йил
4. Александрова А.Ю. Международный туризм. - М.: Аспект Пресс, 2002. 346 с.
5. Alonso.A.D., Ogle A. (2010). Tourism and hospitality small and medium enterprises and environmental sustainability. Management Research Review, 33.
6. Воронцова М.Г. Туризм: организация и управление. Учеб. Пособие. - СПб.: СПбГУКИ, 2004.
7. Маркова И.С. Организационно-экономический механизм развития рынка туристских услуг (на примере Хабаровского края) Дисс. ... док. экон. н. Хабаровск, 2009.
8. Морозова Ю. Ю. Кластерный подход к управлению организациями туристского бизнеса. Автореферат дисс. ... канд. экон.н. Сочи, 2011.
9. Асланова Д.Х., Зохидов Ф.Ф. Внутренний туризм в Узбекистане: проблемы и пути решения// "Проблемы развития сферы услуг в условиях инновационной и цифровой экономики" Сборник материалов международной научно-практической конференции (IV-часть) СамИСИ 2020,-64 стр.
10. Мухаммедов М.М. Рахматов Ф. Туризм соҳасида бозор муносабатларининг шаклланиши ва унинг тармоқ самарадорлиги кўрсаткичларига таъсири // Сервис ва туризм: бошқариш ва ривожлантириш муаммолари. Халқаро анжуман материаллари. Самарқанд 2007.
11. Тухлиев Н. Абдуллаева Т. Менеджмент и организация бизнеса в туризме Ўзбекистана. -Т.: Гос.науч.изд -во Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. - 367 с.
12. Тухлиев И.С. Ҳайитбоев Р., Ибодуллаев Н.Э. Амриддинов Р.С. Туризм асослари. Дарслик. Ўқув қўлланма. -С.СамИСИ, 2010. -247 б.
13. Мирзиёев Ш.М. "Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида" ги Фармони, ҳамда 6 февралдаги "Кириш туризмини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги "Ички туризмни жадал

ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Халқ сўзи. 2018 йил 6-7 феврал.

14. K.Suyunova. Turizmni davlat tomonidan tartibga solishning asosiy yo'nalishlari/ / Samarqand Davlat universiteti Ilmiy Axborotnoma № 4(116) 2019. 110-114бб. [Электрон манба]: <http://www.samdu.uz/uzk/ilmiy-jurnal>

ИҚТІСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Саттарова Н.Т.

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институти ўқитувчиси

ТУРИЗМ САНОАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ, ЯНГИ ИШ ЎРИНЛАРИНИНГ КЎПАЙИШИ ДАРОМАДЛАР ВА ТУРМУШ ДАРАЖАСИНИНГ ЎСИШИГА ОЛИБ КЕЛАДИ

For citation: Sattarova N.T. TOURISM INDUSTRY DEVELOPMENT IS INCREASING, NEW JOBS WILL INCREASE INCOMES AND LIVING STANDARDS. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp.86-90

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-10>

АННОТАЦИЯ

Яқин истиқболда ҳал қилиш учун кенг салоҳиятга эга бўлган туризм соҳасини ривожлантириш бугунги қуннинг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Туризм соҳасининг ривожланиши, бу янги иш ўринларини яратиш, иқтисодиётни диверсификация қилиш, ҳудудларни жадал ривожлантириш, валюта тушумларини кўпайтириш, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасини оширишга кенг имконият яратиб беради.

Калит сўзлар: янги иш ўринлари, аҳоли даромадлари, аҳоли бандлиги, турмуш даржаси, туризм саноати, миллий туризм маҳсулоти, меҳмонхона бизнеси.

TOURISM INDUSTRY DEVELOPMENT IS INCREASING, NEW JOBS WILL INCREASE INCOMES AND LIVING STANDARDS

ABSTRACT

One of the important issues of today is the development of the tourism industry with great potential for solving in the near future.

The development of the tourism sector will create new jobs, diversify the economy, accelerate the development of regions, increase foreign exchange earnings, increase incomes and living standards.

Key words: new jobs, incomes, employment, living standards, tourism industry,

national tourism product, hotel business.

РАЗВИТИЕ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА УВЕЛИЧИВАЕТСЯ, ЧТО НОВЫЕ РАБОЧИЕ МЕСТА ПОВЫСЯТ ДОХОДЫ И УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

Одним из важных вопросов сегодняшнего дня является развитие индустрии туризма с огромным потенциалом для решения в ближайшем будущем. Развитие сектора туризма создаст новые рабочие места, диверсифицирует экономику, ускорит развитие регионов, увеличит валютные поступления, увеличит доходы и уровень жизни.

Ключевые слова: новые рабочие места, доходы населения, занятость, уровень жизни, индустрия туризма, национальный туристический продукт, гостиничный бизнес.

КИРИШ. Мамлакатимизда янги иш ўринлари яратиш, иқтисодиётни диверсификация қилиш, ҳудудларни жадал ривожлантириш, валюта тушумларини кўпайтириш, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасини ошириш каби энг муҳим ижтимоий-иктисодий вазифаларни яқин истиқболда ҳал қилиш учун кенг салоҳиятга эга бўлган туризм соҳасини ривожлантириш бугунги куннинг биринчи масалаларидан бири десак муболага бўлмайди.

Шу маънода мамлакатимиз Президентининг "2018-2019 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги қарори қабул қилиниши давлатимиз томонидан туризм соҳасида амалга оширилаётган сиёsatнинг мантиқий давоми бўлиб, туризм соҳасини жадал ривожлантириш учун қулай иқтисодий, маъмурий ва хуқуқий муҳитни яратган ҳолда, энг самарали тартибни жорий этиш, ҳудудларнинг иқтисодий салоҳияти ва даромадлари базасини кенгайтириш, янги иш ўринлари яратиш, юртимизга келадиган туристлар оқимини кўпайтириш, шунингдек, миллий туризм маҳсулотларини жаҳон бозорида ўз ўрнига эга бўлиши учун фаол ва комплекс ҳаракат қилишдан иборатdir.

Жаҳон иқтисодиёти тажрибасидан маълумки, туризм соҳаси мамлакат хазинаси учун зарур бўлган валюта тушумини таъминлаш, янги иш жойларини вужудга келтириш ва шу билан биргаликда аҳолининг турмуш даражасини кўтариш учун хизмат қиласи. Республикализнинг туризм соҳасидаги имкониятларини катталиги билан қўшни мамлакатлардан тубдан фарқ қиласи. Ўзбекистоннинг географик ўрни ниҳоятда қулай, ажойиб табиий иқлим шароитига эгалиги инсоният маданий тараққиётида ҳам катта ўрин тутади. Ўзбекистон нодир тарихий архитектура ёдгорликларига, ширин-шакар мевалар, хилма-хил таомлар, ажойиб миллий анъана, урф-одатга эга бўлган меҳмондўст ҳалқча эга. Буларнинг барчаси чет эллик туристлар эътиборини ўзига тортади ва кишиларни лол қолдиради. Туризмни ривожлантиришда Ўзбекистонда мавжуд бўлган сиёсий барқарорлик ҳам муҳим ўрин тутади. Аммо туризм тараққиёти даражасини юқори босқичга олиб чиқиша ҳали кўп ислоҳотларни амалга ошириш, кечиктириб бўлмас чораларни белгилаш ва уларни жадаллик билан ҳаётга тадбиқ этиш лозим бўлади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ (LITERATURE REVIEW)

Туризм соҳасининг ўзига хос хусусиятлари ва айрим назарий ва амалий

жиҳатлари мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан Пардаев М.К., Құдратов Ф.Х. Абдукаримов Б. А., И.С.Тухлиев, Мирзаев Қ.Ж ва Файзиев Э. кабиларнинг илмий ишларида ёритилган. Бу ишларда туризм соҳаларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари, уни тараққий эттириш концепциялари, ижтимоий-иктисодий муаммоларини ҳал этиш йўллари ва услублари етарли даражада тадқиқ ўрганилган ва ўрганилиб келинмоқда.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Ўзбекистонда туризм индустряси ривожланишининг шарт-шароитлари ва ҳолатини таҳлил қиласиган бўлсак, кейинги йилларда давлатимиз томонидан олиб борилаётган инвестицион сиёsat иқтисодиёт-нинг фақат бир йўналишда эмас, балки бир қатор йўналишларни ривожлантириш борасида олиб борилмоқда. Шу сингари хизмат қўрсатиш соҳасини оладиган бўлсак, Ўзбекистонда туризм саноатига жалб қилинган инвестициялар 2012 йилдаги 26,6 млрд. сўмдан 2016 йилда 46,4 млрд сўмга етди. 2018 йилдан 2021 йилгача бўлган прогноз қўрсаткичларга қараганда 75,8 млрд. сўмгача ошиши башорат қилинмоқда.

1-расм. Ўзбекистонда туризм саноатига жалб қилинган инвестициялар (2017-2021 йиллар прогноз) [5]

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдик, бу инвеситициялар-нинг аосий қисми янги меҳмонхоналар қуриш ва бир қатор фаолият олиб бораётган меҳмонхоналарни қайта жиҳозлашга жалб этилади. Республика-мизда иқтисодиёт барқарор ривожланиб бораётганлиги сабабли, хизмат қўрсатишда ҳам бир қатор ютуқларга эришилмоқда.

Туризм инфратузилмаси 2011 йилда 1394,8 минг хорижлик туристларга хизмат қўрсатган бўлса, бу қўрсаткич 2016 йилда 1979,1 минг туристни ташкил қилди. 2021 йилгача бўлган даврда бу қўрсаткич 2525,1 минг туристни ташкил қилиши башорат қилинмоқда.

2-расм. Ўзбекистонга ташриф буюрган хорижлик туристлар сони

(2018-2021 йиллар прогноз) [5].

Юқоридаги маълумотларга эътиборимизни қаратадиган бўлсак Ўзбекистонда фаолият олиб бораётган меҳмонхоналар сони 2011 йилда 423 тани ташкил қилган бўлса, 2016 йилда 622 тага ошган бўлиб, бу кўрсаткич

2021 йилда 1036 тага етказилиши баршорат қилинмоқда. Бунга барча сабаблар ва асослар етарли бўлиб, юқорида бу тармоққа инвестициялар киритилиши бўйича танишиб ўтдик. Бутун дунёда меҳмонхона бизнесини инвестицияларсиз тасавур қилиб бўлмайди. Инвестициялар хизмат кўрсатиш соҳасининг бошқа тармоқларига қараганда меҳмонхона бизнеси бир неча баровар фаолроқ ҳисобланади.

Меҳмонхоналар сони (дона)

3-расм. Ўзбекистонда фаолият олиб бораётган меҳмонхоналар сони (2017-2021 йиллар прогноз) [5]

Шу ўринда қўйидаги рақамларни кўрсатиб ўтишни лозим топдик.

2016 йилда фаолият юритган туристик фирмалар сони 433 тани ташкил қилган, 2012 йилга нисбатан 75 тага кўп. Улар томонидан хизмат кўрсатилган шахслар сони 2012 йилда 511,6 минг нафарни ташкил қилган бўлса, 2016 йилда 465,4 минг нафарга етган. 2016 йилда сайёхлик йўлланмаларининг 98,7 фоизи (101,7 минг дона) бевосита аҳоли томонидан сотиб олинган.

Жумладан Республика ҳудуди бўйича Ўзбекистон фуқаролари га

44,8 минг дона (44,0 фоиз), МДҲ фуқаролари га 9,9 минг дона (9,8 фоиз), бошқа чет эл мамлакатлари фуқаролари га 31,8 минг дона (31,3 фоиз) йўлланма сотилган. Шунингдек чет эл мамлакатлари бўйича Ўзбекистон фуқаролари га 15,2 мингта йўлланма сотилган. Ўзбекистонда туризм индустрисининг ривожланишига энг катта таъсир ўtkазадиган омиллардан бири мавсумийликдир.

Мавсумийлик биргина мамлакатга тегишли бўлмасдан бутун бир мантақага таъсирини ўtkазади. Бирлашган миллатлар ташкилотининг маълумотлари қараганда, қишида дам олишни хоҳловчи туристлар сони ҳар етти йилдан кейин икки баробар кўпаяр экан. Турли спорт мусобақалари, фестиваллар, конкурслар, кўргазмалар, илмий конференциялар, конгресслар ва бошқа шу каби тадбирларни ташкил қилиш ҳам туристик мавсумни кенгайтиришга кўмаклашади. Бу эса, ўз навбатида туризмнинг ривож-ланишига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади.

ТАКЛИФ ВА ХУЛОСАЛАР

Юқоридаги маълумотларга таяниб хулоса қилишимиз мумкинки, туризм саноатининг ривожланиши меҳмонхона тизими ва унинг барча хизмат кўрсатувчи тузилмаларини қамраб олади.

Туризм саноатида сифатнинг доимийлик ва ишончлилик параметрларининг

жуфтлиги меҳмонхона корхоналарининг бозор улушининг кенгайишига шунингдек, улар рақобатбардошлигининг ошишига ҳамда нархнинг оптимал шаклланишига сезиларли равишда таъсир этади. Туризм саноатида сифатни баҳолаш мезони, кутилган ва реал тақдим этилган хизматни таққослаш деб қарайдиган бўлсак, тақдим этилган хизматнинг сифат даражаси кутилгандан ортиқ бўлса ёки кутилганликка мувофиқ бўлса эҳтиёж қондирилган ҳисобланади.

Ўз - ўзидан хулоса қилишимиз мумкинки, туризмнинг яқин келажакда кутилаётган ўсиши хорижлик туристларни қабул қиласиган мамлакатимиз аҳолисининг даромадлари ошишига имкон яратади бу эса ўз навбатида аҳолини иш билан таъминлайди ҳамда янги иш ўринларини яратилишга замин тайёрлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

- [1]. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли". -Т., "Ўзбекистон", 1992. 78-бет.
- [2]. Ш.Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисидаги" фармони. Халқ сўзи. 2018 йил. 6 феврал.
- [3]. Р.Болтабаев, И.С.Тухлиев, Б.Ш.Сафаров, С.А.Абдуҳамидов "Туризм: назария ва амалиёт". Дарслик. Т.: "Фан ва технология", 2018 й.
- [4]. И.С. Тухлиев, Р.Ҳайитбоев, Б.Ш.Сафаров, Г.Р.Турсунова "Туризм асослари". Дарслик. Т.: "Фан ва технология", 2014 й.
- [5]. Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси маълумотлари. 2017 йил.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

БАНК ИШИ

Юлдашев Шерзод Абдурашидович
Банк-молия академияси тингловчиси

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИ УЧУН РЕСУРС МАНБАЛАРИ

For citation: Yuldashev Sherzod Abdurashidovich. SOURCES OF BANKING RESOURCES FOR INVESTMENT ACTIVITY. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp.91-96

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-11>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада тижорат банкларининг инвестицион фаолиятига таъсир этувчи омиллар таҳлил қилинган. Тижорат банкларининг ресурс манбаларини кўпайтириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инвестиция фаолияти, молиявий активлар, инвестор, фоиз ставкалари, ресурс базаси, жамгарма депозитлари, депозит шартномаси, синдикациялашган кредит.

SOURCES OF BANKING RESOURCES FOR INVESTMENT ACTIVITY

ABSTRACT

This article analyzes the factors affecting the investment activities of commercial banks. Recommendations on increasing the resources of commercial banks have been developed.

Keywords: investment activity, financial assets, investor, interest rates, resource base, savings deposits, deposit agreement, syndicated loan.

ИСТОЧНИКИ БАНКОВСКИХ РЕСУРСОВ ДЛЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются факторы, влияющие на инвестиционную

деятельность коммерческих банков. Разработаны рекомендации по увеличению ресурсов коммерческих банков.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, финансовые активы, инвестор, процентные ставки, ресурсная база, сберегательные вклады, депозитный договор, синдицированный кредит.

КИРИШ. Тижорат банклари ўз фаолиятини амалга оширишда банк банк фаолияти деб номланадиган операцияларини ва битимларни амалга оширади. Бу банк фаолияти турлари Ўзбекистон Республикасининг "Банк ва банк фаолияти тўғрисида"ги қонуни[1]да белгилаб берилган. Банклар ўз фаолиятларини амалга ошириш учун уларга ресурс маблағларининг етарлилиги банк ликвидилигининг таъминланганлиги муҳим аҳамиятга эгадир, зеро етарли ресурс маблағлари орқали тижорат банклари ўзларининг инвестицион фаолиятини амалга ошириши банк кредитлари ажратиши мумкин. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашаётган бир даврда мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, унинг рақобатбардошлиқ даражасини ошириш муҳим масала ҳисобланади. Бунинг учун иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни чуқурлаштириш, юқори технологик ишлаб чиқаришни ривожлантириш, саноат тармоқларини модернизация қилиш ва технологик янгилаш жараёнларини тезлаштириш лозим. Ушбу масалаларни ижобий ҳал қилиш учун мамлакатимизда асосий инвестиция институти ҳисобланадиган тижорат банкларининг инвестиция фаолиятини ривожлантириш зарур.

МАВЗУНИНГ ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ

Ушбу мавзуга оида Триф, Тавасиев, Жуков, Лаврушин, Абдуллаева каби бир қатор хорижий ва юртимиз олимларининг фикрлари ўрганилиб улардаги илмий ўрганишлар асосида метадологик асос сифатида фойдаланилди.

А.М.Тавасиев, тижорат банкининг пассив операциялари таркибига банк аслида мавжуд бўлган ва тасарруф эта оладиган молиявий ресурсларни кўпайтирадиган операцияларни киритади [2,205 б].

Пассив операциялар учун мўлжалланган амалиётларга О.И.Ловрушин қуидагиларни киритади:

- капитални шакллантириш ва кўпайтириш;
- фаол операцияларни амалга ошириш учун омонатчилар, кредиторлар ва бошқалардан маблағ жалб қилиш;
- зарарни қоплаш учун захира фонdlарини шакллантириш;
- қимматли қоғозлар чиқариш орқали қўшимча маблағларни жалб қилиш;
- давлатнинг, мулкдорларнинг манфаатларини таъминлаш учун, банкнинг ўзини, унинг тузилишини ва бошқаларни ривожлантириш учун банкнинг рентабеллигини таъминлаш учун шароитлар яратиш;
- пассив операциялар хатарларини чеклаш, омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатларини химоя қилиш учун самарали бошқарув тизимини яратиш;
- пассив операциялар бўйича жозибадор фоиз ставкаси сиёсатини шакллантириш. [3, 39 б]

Е.Ф.Жуков пассив операцияларни банк ресурсларини шакллантириш операциялари сифатида белгилайди ва тижорат банкининг ресурслари катта аҳамиятга эга эканлиги айтилади. Биринчидан, ресурслар базаси банк даромадларини олишни таъминлайдиган фаол операцияларнинг имкониятлари

ва құламини аниқлади. Иккінчидан, банк ресурсларининг барқарорлиги, уларнинг ҳажми, тузилиши банк ишончлилигининг энг муҳим омилидир. Учунчидан, олинган ресурсларнинг нархи банк даромадлари миқдорига таъсир қиласы [4, 163 б.]. Тижорат банкининг ресурслари банк фаолиятинини муҳим элементларидан биридир. Тижорат банки, бир томонидан, юридик ва жисмоний шахсларнинг бўш маблағларини жалб қиласы, шу билан унинг ресурс базасини шакллантиради, иккинчи томондан, уни қайтариш, муддатлилик ва тўлов шартлари асосида ўз номидан ва ўз гисобидан амалга оширади. Шу билан бирга, тижорат банки ўз фаолиятини фақат маблағлари доирасида амалга ошириши мумкин. Ушбу операцияларнинг моҳияти банкнинг ресурс базасининг сифатли таркиби боғлиқ.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Амалиётда тижорат банклари қисқа муддатларга (қисқа муддатли ёки талаб қилиб олингунча депозитлар) маблағларини жалб қиласы ва улар асосан узоқ муддатли кредитларга инвестиция қиласы, чунки ўз мажбуриятларини кечиктирмасдан тўлаш қобилияти(унинг ликвидлиги) хавф остида. Даромад ва фойда олишни таъминлаш учун банк ресурсларни жалб қилиш нархлари ва уоарни жойлаштиришнинг рентабеллигини мувофиқлаштиришга интилиши керак. Қиммат ресурсларни жалб қилиш, бу уларни жойлаштириш учун банк юқори даромадли йўналишдарга эга эканлигини англаради, чунки акс холда у асосий фаолиятидан зарар қўради. Банк активларининг мажбуриятлар характеристига боғлиқлигини банкларнинг иқтисодий меъёрларини белгилаш ва уларнинг фаолиятини тартибга солишда ҳисобга олиш керак. Муайян аниқ банк операцияларини(ипотека, инвестиция ва бошқалар) амалга ошириш имконияти банк мажбуриятлари таркиби билан белгиланади. Шунинг учун ушбу операциялар учун шартшароитларни ишлаб чиқишида тегишли мажбуриятларни шакллантириш манбаларига асосий аҳамият бериш керак.

Банкларнинг инвестиция фаолияти - бу банк инвестор сифатида даромад олиш мақсадида молиявий активларни сотиб олиши, реал активларни яратиши ва ташкил қилиши учун маблағларни жойлаштириши билан боғлиқ фаолиятидир. Банкларнинг инвестиция фаолиятини бошқа инвесторлар фаолиятидан фарқли томони шундаки, улар инвестицияни жалб қилинган маблағлар эвазига амалга оширадилар. Шунинг учун ҳам банк бир томондан инвестор сифатида бозорда пайдо бўлса, бошқа томондан эса у қарздордир. Ушбу ҳолат банклар учун ликвидлиликни муҳим масала қилиб қўяди, улар жалб қилинган депозитлар ва ажратилган кредитлар ҳамда инвестицияларнинг муддати, ҳажми ва фоиз ставкалари бўйича мутаносиб бошқаришни тақозо этади.[5]

О.И.Лаврушин тижорат банкининг ресурсларини тижорат банкининг ихтиёрида мавжуд бўлган ва у фаол операцияларни амалга ошириш учун ишлатадиган ўз маблағлари ва қарз маблағларининг комбинацияси сифатида кўриб чиқади. [3, 192 б]. Шунга қўра, тижорат банкининг маблағлари ўқитиш услугига қўра ўз маблағлари, жалб қилинган ва қарз маблағлари сифатида таснифланади. Тижорат банкининг ўз маблағлари(капитали) доимий бўлиб, қарзга олинган ва қарз мажбуриятларини ташкил этади ва бу вақтингча хисобланади. Тижорат банкларининг асосий ресурс манбаи бу барча банк ресурсларининг 70-80 фоизини ташкил этадиган мажбуриятлардир. [3, 193 б].

Давлатимиз Президенти 14 январ 2017 йилдаги Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга

мүлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиган Вазирлар Маҳқамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъruzасида "Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолиш, жумладан, Давлат бюджета барча даражада мутаносиб, миллий валюта ва ички бозордаги нарх даражаси барқарор бўлишини таъминлаш - энг муҳим устувор вазифамизdir. Мамлакатимиз худудларига салмоқли инвестицияларни киритишга доир муаммоларга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Банк инвестиция фаолиятига ўз маблағлари билан бирга, ташқаридан молиялаштириш манбаларини жалб этиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиши керак" деб такидлаб ўтган эди[6].

Давлатимиз тижорат банкларининг инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда уларнинг ресурс базаси етарлилиги билан баҳоланади. Банкларнинг ресурс базасини икки қисмга бўлиб кўришимиз мумкин, булар банк капитали ва депозитлардир. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки инвестицион лойиҳалар узоқ муддатга мүлжалланган бўлганлиги сабабли уларни молиялаштириш манбалари ҳам ушбу даврга мутаносиб бўлиши лозим[3]. Тижорат банклари ресурс базасининг асосий таркибий қисми бу уларнинг капитали бўлиб, банк назорати бўйича Базель қўмитаси тавсиясига кўра регулятив капитал етарлилигига талаб 8 фоизни, 2019 йил 1 январдан бошлаб маҳсус захира капиталига минимал талабни ҳисобга олган ҳолда 10,5 фоиз қилиб белгиланган. Тижорат банклари ўз акцияларига қўшимча эмиссия қилиш орқали ўз капиталини ошириши мумкин бўлади. Ресурс базасининг иккинчи қисми бўлган депозитлар муддатсиз ва жамгарма депозитлардан иборат бўлади. Жаҳон Тикланиш ва тараққиёт банки эксперларининг фикрича, транзакцион(талаб қилиб олингунча) депозитларнинг ҳажми жами депозитлар ҳажмидаги улуши 30 фоиздан ошмаслиги лозим[7].

Ривожланган мамлакатларда тижорат банкларининг инвестиция фаолиятларини молиялаштиришнинг асосий манбаи бўлиб мижозлардан жалб этилган муддатли ва жамгарма депозитлари ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, капитал тижорат банклари фаолиятини молиялаштиришнинг нисбатан қиммат шакли ҳисобланади; иккинчидан, тижорат банклари фаолиятининг моҳиятига кўра, аҳоли ва корхоналарнинг вақтингчалик бўш пул маблағларини депозит ҳисоб рақамларига жалб қилиш ва уларни кредитлар, инвестициялар шаклида жойлаштириш билан шуғулланувчи тижорат ташкилотлари ҳисобланади; учинчидан, банклараро кредитлар нисбатан қиммат молиявий ресурс ҳисобланади, шу сабабли ундан актив операцияларни молиялаштиришда фойдаланиш тижорат банклари фоизли харажатлари миқдорининг ошишига олиб келади; тўртинчидан, тижорат банклари транзакцион депозитлардан тўғридан-тўғри, яъни муддатли депозит шартномаси тузмасдан туриб фойдаланишга ҳақли эмас[8].

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Тижорат банклари инвестицион фаолиятининг эркин амалга оширилиши учун ресурс маблағларининг етарли бўлишлиги учун амалга оширилиши лозим бўлган ишлар борлиги, бу чора тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида иқтисодиётга етарли бўлган маблағларни ажратиш орқали ўзининг даромадини ошириши билан бир қаторда иқтисодий ўсишга ҳам ўз таъсирини кўрсатиши мумкин бўлади. Инвестицион кредит маблағларини ажратишда ресурс маблағлари етарлилигини таъминлаш учун қуйидаги амалиётларни жорий қилиш мумкин деб ҳисоблаймиз.

1. Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида тижорат банкларининг транзакцион

депозитлардан ресурс сифатида тўғридан-тўгри, яъни муддатли депозит шартномасини тузмасдан фойдаланиши уларнинг депозит базаси мустаҳкамлигига салбий тъсир қиласди, ликвидлилик рискининг кучайишига хизмат қиласди. Бунинг сабаби шундаки, транзакцион депозит бекарорлик даражаси жуда юқори бўлган пассив ҳисобланади. У исталган вақтда мижоз томонидан талаб қилиб олиниши мумкин. Шунинг учун ҳам ривожланган мамлакатларнинг банк амалиётида транзакцион депозитлар тижорат банки учун ресурс манбаи ҳисобланмайди ва уларга фоиз тўланмайди. Шу сабабли ресурс танқислиги мавжуд бўлган бир вақтда тижорат банклари йирик хорижий кредит институтлари билан ҳамкорлик ўрнатган ҳолда ресурслар жалб қилиши ёки улар билан биргаликда йирик инвестицион лойиҳаларни синдиқациялашган кредитлар асосида молиялаштириши бир томондан уларнинг ушбу лойиҳаларнинг ишлаши орқали қўшимча даромадларни яратса иккинчи томондан банкларнинг инвестицион фаолиятидаги хатарни диверсификациялашга асос бўлади.

2. Тижорат банклари ликвидлигини доимий таъминлаш, мижозлар олдида мажбуриятларни бажариш билан бир қаторда акциядорлар ва инвесторларнинг ишончини оқлаш учун банклар молия бозорида актив иштирок этиши талаб этиладиган ресурс маблағларини прагноз қилган ҳолда турли муддатдаги қимматли қофозларни чоп этиш орқали ўз ликвидликларини ушлаб туриши ва даромад олиши мумкин бўлади.

3. Тижорат банкларини ташкил этиш ва рўйхатдан ўтказишнинг соддалаштирилган тартиби, банк капитали ва унинг таркибий қисмларига қўйиладиган осон талаблар давлат банк тизимида кичик капитали бўлган кредит ташкилотлари томонидан қўшимча хизматларнинг юзага келишига асос бўлади.

4. Ўтиш давридаги қийин молиявий холат қўпчилик корхоналар қарзларни нормал тўлай олмаслиги банкларнинг ресурс маблағларини йўқотиб қўйишига сабаб бўлиши мумкин, шунинг учун банк тизимининг жадал ривожланиш тизимида ўтишида тижорат банкларининг назорати, тирибга солиниши ва ишончлилигини ошириш алоҳида аҳамиятга эга масалалардандир.

5. Республикализ банк тизимининг қимматли қофозларини чиқариш ва уларни инвесторлар ичida жойлаштириш(сотиш) жараёнларини соддалаштириш ва оммалаштириш орқали тез пайдо бўлувчи ва ишончли ресурс маблағларига эга бўлиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Қонунлар, 2019 й. Ўзбекистон Республикасининг "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида"ги қонуни 1-модда. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.01.2019 й., 03/19/516/2484-сон

2. Тавасиев А. М. Банковское дело: управление кредитной организацией: учеб. пособие / А. М. Тавасиев ? 2-е изд., перераб. и доп.- М. : Издательско- торговая корпорация "Дашков и К ", 2009. ? 640 с.

3. Лаврушин О. И. Банковское дело: учебник / О. И. Лаврушин, Н. И. Валенцева [и др.]; под ред. О. И. Лаврушина.-10-е изд., перераб. и доп. ? М. : КНОРУС, 2013.- 800 с.

4. Жуков Е. Ф. Банковское дело: учебник / Е. Ф. Жуков, Н. Д. Эриашви- ли. ? 4-е изд., перераб. и доп. ? М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. -687 с.

5. http://www.banki.ru/wikibank/investitsionnyiy_bank/
6. Мирзиёев Ш.М. <https://upl.uz>
7. Абдуллаева Ш.З (2002 й) "Банк рисклари ва кредитлаш".-Т:Молия.
8. <http://investr-pro.ru/>.
9. Триф А.А. 1997 й. "Инвестиционная и кредитная деятельность комерческих банков".-М.: Экономика, -Б-19. 12
10. Қонунлар, 2014 й. Ўзбекистон Республикасининг "Инвестиция фаолияти тўғрисида"ги қонуни.27-модда. "Халқ сўзи" газетасининг 2014 йил 10 декабрдаги 238 (6168)-сонида эълон қилинган.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Sadibekova Bibisora
i.f.n. dotsent TDSHI
Turdieva Muqaddas Umarovna
TDSHU - 2-kurs magistranti
muqaddasturdiyeva0023@gmail.com

XITOY-HINDISTON SAVDO ALOQALARINING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

For citation: Sadibekova Bibisora& Turdieva Muqaddas Umarovna. FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF CHINA-INDIAN TRADE RELATIONS. Journal of innovations in economy. 2020. Vol.4. Issue 3. pp.97-104

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4-12>

ANNOTATSIYA

Xitoy va Hindiston o'rtasidagi savdo aloqalarini o'rganish, ikki mamlakatning tashqi savdo siyosatini tahlil qilish va ularning munosabatlari o'rganishga bag'ishlangan maqola. Xitoy-Hindiston munosabatlari, shuningdek, Xitoy xalq Respublikasi va Hindiston Respublikasi o'rtasidagi ikki tomonlama munosabatlarni nazarda tutadi.

Kalit so'zlar: savdo iqtisodiy aloqalar, savdo siyosati, tashqi savdo aylanmasi, import va eksport dinamikasi, xorijiy investitsiya.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF CHINA-INDIAN TRADE RELATIONS

ABSTRACT

The article devoted to study the trade relations between China and India, analyzing the foreign trade policy of two countries and their relationship. China-India relations also called Sino-Indian relations, refers to the bilateral relationship between the People's Republic of China and the Republic of India.

Keywords: trade economic relations, trade policy, foreign trade turnover, dynamics of imports and exports, foreign investment.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КИТАЙСКО-ИНДИЙСКИХ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию торговых отношений между Китаем и Индией, анализу внешнеторговой политики двух стран и их взаимоотношений. Китайско-индийские отношения, также называемые сино-индийскими отношениями, относятся к двухсторонним отношениям между Китайской Народной Республикой и Республикой Индия.

Ключевые слова: торгово-экономические отношения, торговая политика, внешнеторговый оборот, динамика импорта и экспорта, иностранные инвестиции.

KIRISH. XXI asrning birinchi o'n yilligida Xitoy o'zining faol tashqi iqtisodiy va savdo aloqalarini amalga oshirish borasida katta yutuqlarga erishdi. (ayniqsa, eksport sohasida). U o'zining oqilona eksport siyosati orqali va iqtisodiyotini tezkor sur'atlar bilan rivojlanishiga imkon yaratdi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev o'z qaror va fatmoyishlarida butun iqtisodiyotni, shu jumladan o'zining tashqi savdosini ham diversifikatsiya qilishga katta e'tibor berib kelmoqdalar. Jumladan, 2018 - 2022 yillarda transport infratuzilmasini takomillashtirish va yuk tashishning tashqi savdo yo'nalishlarini diversifikatsiyalash chora-tadbirlari to'g'risidagi qarorlarida quyidagi gaplar keltirib o'tilgan - "O'zbekiston Respublikasining ortib borayotgan eksport salohiyati hamda mahalliy mahsulotni sotish bozorlarini kengaytirish zarurligi tashqi savdo yo'nalishlarini yanada diversifikatsiyalash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, O'zbekiston Respublikasining eksport mahsuloti istiqbolli xalqaro bozorlarga chiqishini ta'minlaydigan maksimal darajada samarali, muqobil tranzit yo'laklarini shakllantirish borasida qo'shimcha ildam choralar ko'rilibini taqozo etmoqda". [1]

Shuningdek, Xitoy va Hindiston o'rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlarni keng tadqiq etish, ularning savdo munosabatlarida o'ziga xos strategiyalarni tahlil etish kelajakda O'zbekistonning Xitoy bilan savdo strategiyalarini tuzishda va amalga oshirishda muhim manba bo'lishi mumkin.

МАВЗУНИНГ О'РГАНИЛГАНЛИК ДАРАЈАСИ

Xitoy tashqi iqtisodiy faoliyati va uning dunyoni boshqa mamlakatlari bilan savdo-iqtisodiy aloqalari xususiyatlarini o'rganish borasida ilmiy ishlarni olib borayotgan va o'z ilmiy ishlarni amaliyatga tadbiq etish masalalari bilan bevosita Xitoy hukumati va iqtisodiy islohotlari arxitektori bo'l mish Den Syaopin, xitoy va xorij iqtisodchi olimlari shug'ullanib kelishgan. Xusan, ular jumlasiga Xitoy iqtisodchi-olimlaridan Go Kesoni, Li Szinvenni, Xiao Szyanxen, Li Szinven, Lu Yunsyan, Chjou Veydi, Chjao Xuashen, Su Fenlin, Li Szin Ven, Lyu Goguan, Li Ke, Kalam A. P., Rajan Y. S., Rao N. M., Naikwadi I. M., Mahapatra S. va boshqalar.

Jahon xo'jalik tizimida yuz bergen geosiyosiy o'zgarishlar natijasida Markaziy Osiyo mamlakatlarining, jumladan O'zbekistonning jahon iqtisodiyotida tutgan o'rni sezilarli darajada oshdi. Buning natijasida esa, dunyo mamlakatlari va Xitoy o'rasidagi savdo-iqtisodiy hamkorlikning jahon xo'jalik tizimida tutgan o'rni, ular o'rtasidagi savdo aloqalarini rivojlanish masalalari, mintaqalarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar xorijlik iqtisodchi-olimlar e'tiborini ham o'ziga jalb eta boshladi.

ТАДДИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

XXR va Hindiston tashqi savdosinining rivojlanishi ob'ektiv va mantiqiy jarayon

hisoblanadi. Ilmiy ishning asosiy masalalari: Xitoy iqtisodiyotini va uning tashqi savdo aloqalarini rivojlantirishda Hindistonning rolini aniqlash uchun mamlakatlardan tashqi savdo siyosati asoslarini tahlil etish, Xitoyning Hindiston bilan zamonaviy savdo aloqalarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, muammo va yutuqlari hamda rivojlanish tendensiyalari hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xalqaro savdo nazariyalarini umumlashtirish natijalari shuni ko'rsatadiki, uning mohiyatini yoritib berishga qaratilgan klassik qarashlar ham, zamonaviy qarashlar ham tashqi savdo munosabatlari rivojlanishi jarayonida vujudga keladigan barcha savollarga javob bera olmasa-da, mamlakatlarning jahon bozorida o'ziga xos o'rinni egallashlarini ta'minlovchi afzallik jihatlarini aniqlashga imkon beradi.

Xitoy va Hindiston savdo aloqalarining rivojlanish strategiyasini aniqlagan holda, ular tajribasidan O'zbekiston sharoitida foydalanish imkoniyatlarini izlab topish, kerakli taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

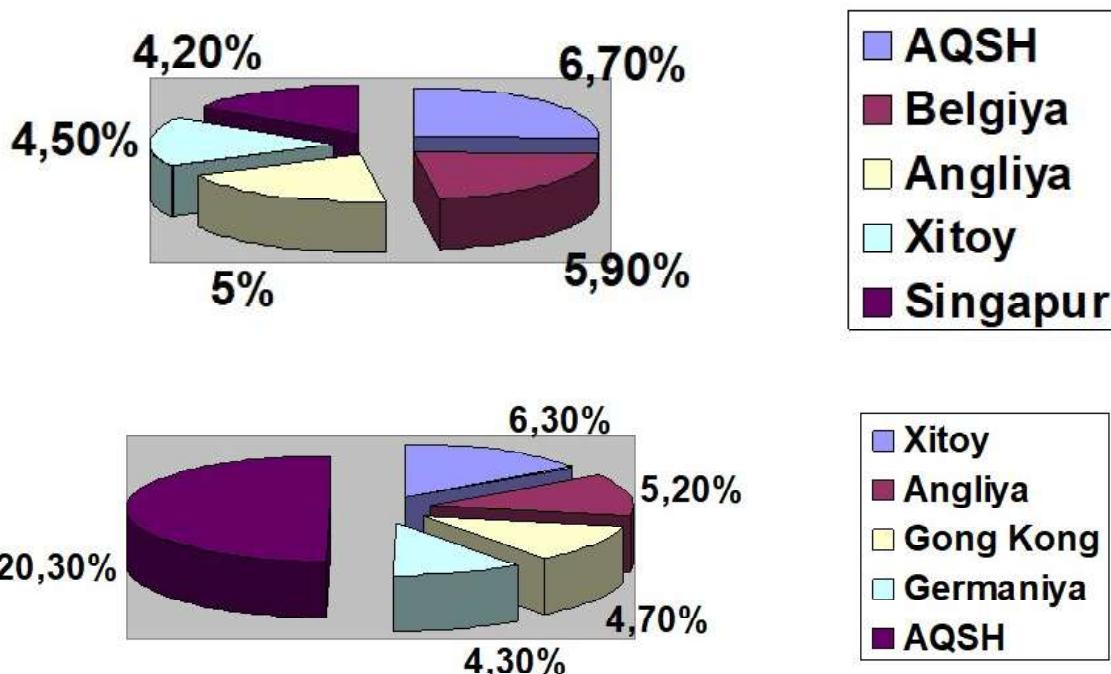
Hozirgi davrda Xitoy ham Hindiston ham Jahon Savdo Tashkilotiga a'zo davlatlar hisoblanib, ular rivojlanayotgan davlat maqomida o'z tashqi iqtisodiy aloqalarini va tashqi iqtisodiy foaliyatlarini amalga oshirmoqdalar. Shu qatorda ta'kidlash lozimki, Hindiston mazkur tashkilot tomonidan qo'yilgan talablarni biroz buzib, shuning uchun u, ta'qid qilish ob'ektiga aylandi. Xususan, u eksport tovarlarini ishlab chiqarishda foydalilaniladigan materiallarni import qilishda boj to'lash uchun keng miqyosdagi kreditlarni to'lashi, eksport sohasidan olingan foyda uchun soliqdan ozod qilishni, minimal foiz stavkasida eksportni kreditlash tizimini mavjudligi uchun, uskunalarni import qilishda preferensial bojlarni ta'minlovchi ishlab chiqarish vositalarini eksport qilish dasturiga yordam berish holatlarini qayd etish lozimdir. [12]

Mamlakat eksport dinamikasining past darajasi uning eksport kreditlarini yuqori narxlari bilan, jahon eksport dinamikasining sekinlashuvni (19% dan 5% gacha tushib ketishi) bilan, AQSh, Yaponiya va YeI davlatlariga bo'lган eksport tovarlarining, ya'ni, kiyim-kechaklar, oyoq-kiyimlar va teri mahsulotlarining hajmining pasayib ketishi bilan, hamda xorijga bug'doyni eksport qilish hajmini pasayishi bilan, jahonda olmosga bo'lган narxlarning keskin tushib ketishi bilan, maishiy elektronika tovarlarini va uzoq muddatga foydalananadigan tovarlar hajmining qisqarishi bilan hamda infratuzilmadagi yetishmoqchiliklar bilan bog'liqdir.

Umuman olganda, Hindistonning importida yetakchi pozitsiyalarni ishlab chiqarish vositalari, neft va neft mahsulotlari, ximikatlar, bo'yoqlar, farmasevtika preparatlari, ishlov berilmagan olmoslar, mineral o'g'itlar, qog'oz, ranglit va qora metuallar egallagandir. Mamlakatdagi mavjud man etilgan tovarlar ro'yxati ahamiyatli tarzda qisqarib, unga o'simlik yog'lari bo'lмаган mahsulotlar, ishlov berilmagan fil suyaklari va boshqalar kiradi.

Sekin-astalik bilan bo'lsa ham, iste'mol tovarlari ro'yxati kengayib bormoqda. Ularni erkin holda yoki maxsus import litsenziyalari orqali import qilinga ruxsat berildi. 1996 yilda mazkur mahsulotlarni import qilish bo'yicha vo'shimcha kanallar ochilib, aholiga tovarlar ishlab chiqarishda lozim bo'lган detallar va qismlarini import qilishga qo'yilgan chegaralar bekor qilindi.

Mamlakatga xom ashyo va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini olib kirish hanuzgacha davlat sektori orqali amalga oshirilmoqda. Tovarlarni import qilishda davlatning hissasiga atigi 8% import to'g'ri kelmoqda. Bu esa, mamlakat tashqi savdosini liberalizatsiya qilinishini ko'rsatib, uning hissasi keyinchalik ham kamayib borishini anglatadi.

1-rasm. Hindistonning 2014- yildagi import-eksport hamkorlari

Manba: ADB 2015; [/https://www.hse.ru/org/persons/77765590](https://www.hse.ru/org/persons/77765590) asosida tuzilgan

Mamlakatdagi import kvotasi sekin-asta bojlar bilan almashtirilib, unda baribir, Hindistonda uning hajmi ancha yuqoriligi bilan ajralib turadi. U minimal tarzda, 27%ni va maksimal holatda, 53%ni iashkil etdi. Hukumat keyinchalik, bu ko'rsatkichni jahon darajasiga ko'tarishni rejalashtirdi. Ammo, lekin bu jarayonlar shundayligicha amalga oshirilib kelinmaydi, binobarin, mamlakatdagi mavjud sharoitlarning o'zgarishi bilan, unga tuzatishlar va o'zgartirishlar kiritilib boriladi. Buni biz, Hindistonning yaqinda davlat byudjetini to'ldirish bo'yicha 3%lik neft mahsulotlaridan tashqari hamma tovarlar uchun, qo'shimcha import bojlarini oshirganligida va tovarlar importi uchun 10% lik kompensatsion bojlarni kiritganligida ko'rishimiz mumkin.

Hindistonning Savdo sanoat vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2006 yil yakunlari bo'yicha, mamlakat po'lat ishlab chiqarishda jahon po'lat ishlab chiqaruvchilari reytingida 7-o'rindan, o'z ortida Janubiy Koreya va Germaniya davlatlarini qoldirib, 5-o'ringa chiqqan.

Hindiston tashqi savdosida amalga oshirilayotgan islohotlar uning mazkur sohasini rivojlanishini faollashtirdi. Ammo, ushbu sohaning mamlakat YaIM dagi salmog'i, nisbatan kichikroq bo'lib qolaverdi. Bu holat yirik mamlakatlarga xos bo'lgan holat hisoblanib, masalan, AQSh ning tashqi savdosini ham shunday holat bilan xarakterlanadi.

Hindistonning YaIMdagagi importning ulushi esa 10,5% ni tashkil etib, u oxirgi yillarda ortib bormoqda. Hindistonning boshqa bir ko'rsatkichini salbiy deb baholash mumkin, ya'ni uning jahon savdosidagi ulushi, ya'ni, 1980 -yillar boshida mazkur ko'rsatkich o'zining eng past nuqtasiga tushib, - 0,42% ni tashkil etdi. Mamlakatni xalqaro savdo tizimidagi pozitsiyasini mustahkamlashda uning eksportni kengaytirish siyosati qo'l keldi.

Aynan, shunday belgilangan kurs, bir qator iqtisodchilarning fikricha, quydagilarni keltirib chiqardi:

- birinchidan, mamlakat to'lov balansi jahonda neftga bo'lgan narxlarni oshishi natijasida yomonlashlashuvini keltirib chiqardi va uning joriy operatsiyalar bo'yicha xolatini tekislash lozimligi;

- ikkinchidan, xorijdan mashina va uskunalar sotib olishni kengaytirish uchun mablag'larni olishi lozimligi;
- uchinchidan, tashqi qarzni o'rnini qoplash uchun olingan majburiyatlarni bajarishi kerakligi;
- to'rtinchidan, xind tovar ishlab chiqaruvchilarini raqobatbardoshligini mustahkamlash lozimligi.

1-jadval

Hindiston tashqi savdosining asosiy ko'rsatkichlari (2000-2018 yy.) [13]

Yillar	Eksport mln. doll	O'sish, %da	Import mln.doll.	O'sish, % da	Saldo
2000-01	44560	21.0	50536	1.7	-5976
2001-02	43827	-1.6	51413	1.7	-7586
2002-03	52719	20.3	61412	19.4	-8693
2003-04	63843	21.1	78150	27.3	-14307
2004-05	80540	26.2	109173	39.7	-28633
2005-06	74978	18,9	108803	26,7	-33825,0
2010/11	251,1	-36,9	620,9	40,5	-369,8
2011/12	303,7	4,88	792,3	21,0	-488,9
2012/13	300,4	4,90	791,1	-2,0	-490,7
2013/14	314,4	4,50	765,3	4,0	-450,9
2014/15	310,5	4,47	758,1	-1,2	-447,6
2015/16	272.4	-14,8	409.2	45,9	-137,6
2016/17	271.6	-1,1	402,4	0,98	-130,8
2017/18	299.3	11,0	426.8	10,6	-127,5
2018/19	322,6	10,7	507,8	11,9	-185,2

Bunday yo'naliislarni amalga oshirishda, Hindistonning tashqi savdo tarkibidagi yiriy o'zgarishlarni yuz berishi bilan murakkablashdi. Ularni orasidagi eng muhim o'zgarish - bu uning tovar aylanmasida Sharqiy Yevropa mamlakatlari, ayniqsa, Rossiya va MDH davlatlarini ulushlarining keskin pasayib ketishi bo'ldi. Shular bilan bir vaqtida mamlakat tovar aylanmasida AQSh va Osiyo davlatlarining hissasi ortib bordi. Uning dalili sifatida Xitoy bilan savdo aloqalarining tezkor rivojlanishini ko'rsatish mumkin: mana shu ikki davlatning ikkitomonlama tovar aylanmasi 2000 yilda 4,5.AQSh mlrd doll.dan to 2010 yilga kelib, 61,8 mlrd AQSh doll.cha yetdi. Ikkitonmonlama aloqalarda, ayniqsa, mashinasozlik mahsulotlari, qayta ishlangan qimmatbaho toshlar, hunarmandchilik mahsulotlari, kimyo va teri sanoati mahsulotlari, tayyor kiyim-kechaklar, baliq va dengiz mahsulotlari dinamik tarzda o'sdi.

2018 yilda Hindiston eksportida tekstil sanoati mahsulotlari, (paxta tolasidan mahsulotlar, matolar, kiyim-kechaklar), qimmatbaho toshlar va yuvelir mahsulolari (kichik va o'rta korxonalar mahsulotlari), mashina va uskunalar, ximikatlar, teridan mahsulotlar va boshqalar ustunlik qilmoqda. Hindiston eksportining kengayishiga qator tovarlar bo'yicha o'rnatalgan narxlar raqobatbardoshligi, ishlab chiqarishning diversifikatsiya qilinganligi, mahsulotlarning sifatiga (xususan, xalqaro ISO 9001 standarti keng joriy etilmoqda) e'tiborni ortib borishi, jahon narxlari dagi zamona viy mahsulotlarning va texnologiyalarning mamlakatga olib kirilishi muammolarini ahamiyatli tarzda yumshashi va ko'pgina proteksionistik choralarini bekor qilinishi yordam bermoqda.

Import sohasida sezilarli holda o'zgarishlar yuz berib, unda oziqaviy bug'doy va tayyor sanoat mahsulotlarining ulushi kamaydi. Mamlakatdagi proteksionistik siyosatidagi choralar natijasida, iste'mol tovarlarining umumiy salmog'i tushib ketdi. Shu bilan birga, xom ashyo va yarim fabrikat mahsulotlarning, ayniqsa, neft va qayta ishlanmagan olmozning ululshi 35% dan 70% ga ko'tarildi.

Hindistonning o'z ishlab chiqarishini kengaytirib borishiga qaramay, mamlakatda sezilarli darajada mineral o'g'itlarga, qog'oz, qora va rangli metallarga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Mamlakatga yuqori texnologik mashina va uskunalarni olib kirish esa, qullab-quvvatlanmoqda.

Xitoyni dunyo uchun ochib berish va uni modernizatsiyalash bo'yicha strategik masalalardan biri - mamlakatning xorijiy davlatlar bilan savdo va texnik-iqtisodiy hamkorligi hisoblandi. Hukumat tomonidan tashqi savdoni erkinlashtirish, korxonalar uchun xo'jalik mustaqilligini kuchaytirish va ularning ayrimlariga tashqi bozorga chiqish xuquqini berish, tashqi siyosiy faoliyat sohasida provinsiyalar va shaharlar xuquqini kengaytirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqildi. 1980 yillarning o'rtalariga kelib, hamma provinsiyalar, markazga bo'ysunuvchi shaharlar va avtonom rayonlar hamda qator ochiq iqtisodiy zonalar tashqi savdoni amalga oshirish xuquqiga ega bo'ldilar. Shu davrda mamlakatda 820tadan ortiq tashqi savdo kompaniyalari faoliyat ko'rsatar edi.

Mamlakatga import mahsulolarni kiritishda ilg'or texnika va texnologiyalarga, "nou-xau" larga urg'u berildi hamda importni o'rnini qoplash siyosati ham intensiv tarzda olib borildi. Xitoj o'z import va eksportini kengaytirish bilan birga, xorijiy texnologiyalarni mamlakatga kiritish; boshqa davlatlar uchun moddiy yordam ko'rsatish siyosatini takomillashtirish; xorijiy kapitaldan foydalanish bo'yicha hamkorlik qilish; chet eldag'i qurilish ob'ektlarida pudrat ishlarini bajarish; texnologiyalar eksportida mehnat xizmatlarini ko'rsatish; ob'ektlarni investitsiyalash va xorijda o'z korxonalarini tashkil etish ishlarini rivojlantira boshladi. 1979 yildan boshlab, Xitoyning barcha provinsiyalari, markazga bo'ysunuvchi shaharlari va avtonom rayonlari hamda bir qator ochiq iqtisodiy hududlari tashqi savdoni olib borishda turli darajadagi avtonomiyaga va xuquqiy asosga ega bo'ldilar. Ularda mahalliy ma'muriy organlarga bo'ysunuvchi tashqi savdo boshqarmalari va tashqi savdo kompaniyalari tashkil etildi. Provinsiyalar hukumatlari qaramog'iga kompaniyalarning xorijiy valyutadan tushgan tushumlarini bir qismi (o'rtacha 30% atrofida) kelib tusha boshladi.

Davlat ahamiyatiga molik bo'lgan 16 turdag'i tovarlar eksporti ustidan qattiq davlat nazorati o'rnatildi. Ular: don, bug'doy, soyali dukatlar, choy, ko'mir, neft, va neft mahsulotlaridir. Shu bilan birga chet el kompaniyalariga chekllov larga kirdizilmagan tovarlarni hohlagan miqdorda olib chiqishga va xitoj korxonalariga esa, faqatgina o'z ishlab chiqargan mahsulotlarini eksport qilishga ruxsat etildi.

1991 yilda Xitojda 40 ta pozitsiya bo'yicha tariflar pasaytirilgan bo'lsa, 1992 yilda ular 241 pozitsiya bo'yicha va 1993 yilda import bojaxona stavkalarini pasaytirishning eng yirik holati yuz berdi, ya'ni 3371 ta tovarlar bo'yicha va sal keyinroq esa yana 2898 ta tovarlar bo'yicha import bojaxona stavkalari pasaytirildi.

Tashqi savdoni erkinlashtirish bo'yicha ishlab chiqilgan chora-tadbirlar importdan kelib tushgan bojaxona bojlarini pasaytirishni o'z ichiga oladi. 1994 yilda mamlakatda 206 ta tovarlar guruhlari bo'yicha, 1995 yilda esa, yana 367 ta tovarlar guruhlari bo'yicha tarif cheklolvleri bekor qilindi. Shular bilan birga Xitoj hukumati 1985 yilda mahalliy ishlab chiqarvchilarni himoya qilish uchun qabul qilingan importni tartibga solish bo'yicha soliqni bekor qilishga majbur bo'ldi.

2-jadval

Xitoyning JST ga a'zo bo'lgandan so'nggi tashqi savdo aylanmasining o'sish sur'atlari (2001-2018 yy.) [14]

Yillar	Tashqi savdo aylanmasi		Eksport		Import		Saldo(qoldiq)
	Mlrd.doll.	O'sish,%	Mlrd.doll.	O'sish,%	Mlrd.doll.	O'sish,%	Mlrd.doll.
2001	509,7	7,5	266,1	67,8	243,6	8,2	22,6
2005	1421,9	23,2	762,0	28,4	660,0	17,6	102,0
2010	2972,8	35,0	1577,0	31,3	1394,8	38,7	183,1
2015	3954,5	-8,4	2274,5	2,8	1680,0	-14,1	594,5
2017	4104,4	11,4	2263,4	7,9	1840,9	15,9	422,5
2018	4623,0	11,2	2487,4	10,9	2135,6	11,6	351,8

1996 yilda tashqi savdoni erkinlashtirish yo'nalishida yana yangi qadamlar qo'yildi. Xususan, yana o'rtacha 35% ga import bojxona bojlari darajasi pasaytirildi va ular Xitoy importi umumiy hajmining 76% ni tashkil etuvchi 5 ming ta tovarlar guruhlari assortimenti uchun kamaytirildi. Undan tashqari, 176 ta tovarlar guruhlari bo'yicha notarif cheklovlar orqali tartibga solish bekor qilindi. Ular esa, notarif to'sislarning 1/3 qismini tashkil etadi. Xitoy eksportining eng raqobatbardosh mahsulotlari oyoq-kiyim, kiyim-kechaklar va o'yinchoqlardan iboratdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Har ikkala davlatning bugungi kunda o'z rivojlanish strategiyasi mavjud bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- birinchidan, mahsulotlarni sotish bo'yicha bozorda raqobatni keltirib chiqaramoqda. Albatta, keng miqyosda iste'mol tovarlarini ishlab chiqaradigan Xitoy davlati bilan kuch sinashish juda qiyin, ammo, Hindistonning ham o'ziga yetarlicha malakali ishchi kuchi (injener, programistlar) mavjud bo'lib, ular mamlakatda mustaqil ravishda yuqori texnologik mahsulotlarni ishlab chiqarishga qodirdirlar. Deloitte Researchning baholashicha, Hindiston rivojlanayotgan davlatlar uchun iqtisodiy o'sish modelini yaratgan bo'lib, u o'z navbatida nafaqat mahsulotlar, balki xizmatlar eksportiga hamda yuqori texnologik mahsulotlarni ishlab chiqarish, rivojlantirish va ichki talabni kengaytrishga tayanadi Aynan, mazkur modelni qo'llash natijasida, 1997-2002 yillarda mamlakatdagi iqtisodiy o'sish sur'atlari tezlashib, ular 5,3% dan 8,1% ga o'sdi. Hozirda tovarlar eksporti ko'paytirilmoqda. Masalan, mamlakatning tekstil sanoati vazirligi ma'lumotlariga binoan, 2014-2015 yillarda hind tekstil tovarlari 32% dan oshib, ularning qiymati \$8 mlrd. ni tashkil etdi;

- ikkinchidan, ikki yirik va yetakchi Osiyo mamlakatlari xorijiy sarmoyalarni jalb qilishda ham bir-biri bilan raqobatlashadi. Xususan, Xitoy oxirgi paytlarda bu borada o'z pozitsiyasini (ayniqsa, bevosita xorijiy sarmoyalarni jalb etishda) Hindistonga berib qo'ymoqda.

- uchinchidan, va bu eng asosiysi bo'lib, "Fil" va "Ajdaho" dunyoning hozirgi kundayoq yetishmayotgan energetik resurslarini egallash bo'yicha bir-biri bilan kurashlarini boshlab yubordilar. Masalan, Xitoyda neftni iste'moli oxirgi 10 yilda 2 marotabadan ortiqroqqa o'sdi (u AQSh dan keyingi dunyoning 2-neft iste'molchisiga aylandi), Hindistonda esa, mana shu vaqt mobaynida u 2\3 marotabaga o'sdi.

Shunday qilib, notarif cheklovlar ta'siridagi import tovarlari nomenklaturasining (kvota, litsenziya va turli xil ma'muriy nazorat choralarining) ulushi 1992 yildagi 20% dan 1997 yilga kelib, 5% gacha kamaydi. XXR ni bu boradagi tuzilgan rejasi bo'yicha, u

2010 yilgacha notarif cheklovlarining asosiy qismini bekor qilishga va 2020 yilga kelib esa, JST normalariga zid keladigan barcha to'siqlardan xolos bo'lishga kelishib olindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2018 - 2022-yillarda transport infratuzilmasini takomillashtirish va yuk tashishning tashqi savdo yo'nalishlarini diversifikasiyalash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 02.12.2017 sanadagi PQ-3422 sonli qarori <http://lex.uz>
2. Koval S.P. Energiyani tejash: samarasizlik yo'lining tarixi. 2009 // <http://portal-energo.ni/articles/details/id/7>
3. Zheng Bijian. Xitoyning "tinch-osoyishta" yuksalishi // "Tashqi ishlar". 2005 yil. 84. Yo'q. 5. P. 2.
4. Paste R.A. Qo'shma Shtatlarga qarshi yumshoq muvozanat. // Xalqaro xavfsizlik. 2005 yil. 30. Yo'q. 1. P. 11.
5. Zheng Bijian. Xitoyning "tinch-osoyishta yuksalishi" buyuk davlat maqomiga ega. 2005 yil. 84. Yo'q. 5. P. 2.
6. Yong Deng. Xitoyning xalqaro munosabatlarda milliy manfaatlar kontseptsiyasi / / Xitoya choraklik. 1998 yil. 154. P. 327.
7. Christensen T. Tovlamasdan muammolar keltirmoqda: Xitoyning o'sishi va AQSh uchun muammolari // Xavfsizlik siyosati. Vol. 25. Yo'q. 4. P. 9.
8. A. A Volochova. XXRning tashqi siyosat kontseptsiyalaridagi o'zgarishlar (Xitoy siyosatshunoslarining fikrlari) // Uzoq Sharq muammolari. 2006 y., 3-son, 76-modda.
9. Koltyukov AA Shanxay hamkorlik tashkilotining Markaziy Osiyo mintaqasini rivojlantirish va uning xavfsizligiga ta'siri. // Shanxay hamkorlik tashkiloti: rivojlanishning yangi chegaralariga to'g'ri keladi: Davra suhbat materiallari. Moskva: In-tDalnevost. Ras., 2008. P. 43.
10. Krylov S.L. Lotin Amerikasi davlatlarining ko'p tomonlama va kollektiv diplomatiyasini tashkil qilish // Xorijiy davlatlarning diplomatiysi. M: ROS-SPEN, 2004. P. 265.
11. Mamonov M.V. Zamonaviy Xitoyning tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari / / Zamonaviy dunyo siyosati: Amaliy tahlil / Otv. Ed. A.D. Bogatuров. M : Aspect-Press, 2009. Ch. 22. Cit. tomonidan: Wu Xinbo. Xitoyning tashqi siyosatidagi xatti-harakatlarga to'sqinlik qiladigan to'rtta ziddiyat / Suisheng Zhao (ed.). Xitoyning "ForeignPolicy" kompaniyasi. Pragmatizm va strategik xulq. N.Y.: Sharq darvozasi kitobi, 2004. P. 58-65.
12. 'Times of India' gazetasi, 1997 y. ma'lumotlari, inosmi.ru/timesofindia_indiatimes_com
13. Ҳиндистон тижорат ва индустрия вазирлиги маълумотлари, 2019 y., Индия: особенности экономического роста и энергетика, Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики июнь 2018, выпуск №33, <http://ac.gov.ru/files/publication/a/16724.pdf>
14. Годовой обзор состояния экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности Китайской Народной Республики в 2017 году, Пекин, 2018 г <http://russian.china.org>.

Tadqiqot.uz

ISSN 2181-9491

Doi Journal 10.26739/2181-9491

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР

ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ

INNOVATIONS IN ECONOMY

№4 (2020)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000